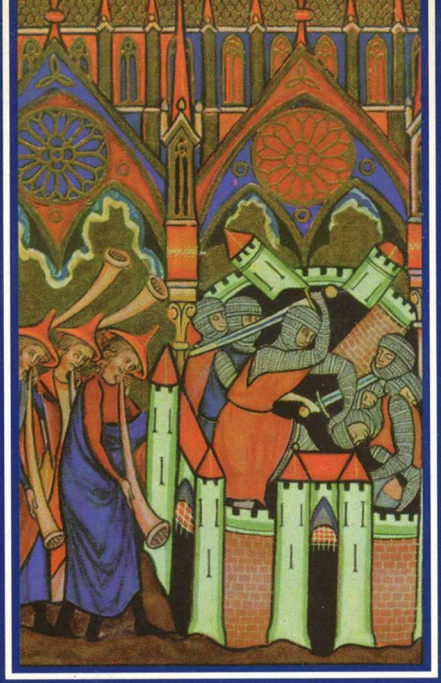

Cécile Morrisson

CRUCIADELE

Editura Meridiane

CRUCIADELE

Cécile Morrisson
LES CROISADES
© Presses Universitaires de France, 1969,
a 7-a ediție revăzută: decembrie 1994
Collection „Que sais-je?", nº 157

Toate drepturile asupra prezentei ediții în limba română
sunt rezervate Editurii Meridiane

ISBN: 973-33-0336-4

Cécile Morrisson

CRUCIADELE

Traducere de
RĂZVAN JUNESCU

EDITURA MERIDIANE
București, 1998

PE COPERTĂ: Psaltirea lui Ludovic cel Sfânt,
Trâmbițele Ierihonului,
miniatură, 1256
Paris, Biblioteca Națională

CARTE FINANȚATĂ DE GUVERNUL ROMÂNIEI
PRIN MINISTERUL CULTURII

INTRODUCERE

Cuvântul „cruciadă" este rar și tardiv: el nu apare în latina medievală înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, iar corespondentul său arab (*hurub assalibiyya* = războiul pentru cruce) nu datează decât din perioada otomană. Într-adevăr, cruciadele au rămas multă vreme pentru orientali niște războaie ca toate celelalte duse de franci. Aceștia, în primul rând pelerinii, se socoteau „ostași ai lui Hristos", „însemnați cu semnul crucii" (*cruce-signati*). De aici s-a format mai târziu termenul de „cruciadă". Textele medievale o desemnează cel mai adesea pe aceasta din urmă drept „călătoria către Ierusalim" (*iter hierosolymitanum, via Sancti Sepulcri*), iar în veacul al XIII-lea, în momentul în care mișcarea devine mai regulată, apare sub numele de „trecere" („mare", „mică" sau „generală"). Ideea de pelerinaj, subiacentă în toate aceste expresii, rămâne predominantă: Joinville vorbește încă de „pelerinajul Crucii". În secolul al XIV-lea, atunci când Occidentul renunță în fapt, dacă nu în drept, să recucerească Ierusalimul, cruciada poartă

numele de „călătorie peste mări". Pentru mai multă precizie, vom înțelege aici prin *cruciadă* un pelerinaj militar hotărât de papă care acordă participanților săi privilegii spirituale și temporale și le stabilește drept țel eliberarea Mormântului lui Hristos de la Ierusalim.

Astfel au înțeles acest termen autorii care au scris istoria cruciadelor încă din veacul al XV-lea și mai ales în veacul al XVII-lea: în 1611, Bongars reunește principalele texte latine cu privire la acestea în ale sale *Gesta Dei per Francos*, iar Maimbourg publică o *Istorie generală a cruciadelor* în 1682, în vreme ce, la mijlocul secolului, ediția Corpusului istoricilor bizantini (numită și *Byzantine du Louvre*) îi face cunoscuți pe autorii greci din vremea cruciadelor. Această muncă de editare nu a fost întotdeauna exploatată cum se cuvine. Cruciadele, admirate poate peste măsură de Bongars, au fost analizate cu o pasiune contrară de Th. Fuller (*History of the Holy Wars*, 1639-1647) și de Voltaire în *Essai sur les moeurs* (1756). Termenul de *cruciadă* devine atunci sinonim cu un război patronat de Biserică pentru o cauză sau alta, și cu o manifestare de fanatism. Secolul al XIX-lea, cu interesul reînnoit pe care îl nutrește față de Orient și față de creștinismul medieval, este mai favorabil cruciadelor, pe care le consideră din nou în sensul lor restrâns. Primele istorii „moderne" ale cruciadelor, folosind deopotrivă izvoarele latine, grecești și arabe, sunt datorate germanilor (Wilken, 1807 și Sybel, 1841). În Franța, *Istoria cruciadelor* a lui Michaud[1] (1829), favorabilă faptelor de vitejie ale francezilor în Orient, este însoțită de o *Bibliotecă a cruciadelor*, care reunește fragmente din cronici europene, grecești, arabe și turcești, urmată de publicarea, prin grija Academiei Inscripțiilor, a monumentalei

[1] Reeditată cu o introducere de R. Delort (*Les grands monument de l'Histoire*, 7, Paris, 1970).

Culegeri a istoricilor cruciadelor (1841-1906). La finele secolului, Societatea Orientului Latin publică numeroase alte materiale în *Arhivele* sale și, în *Revista* sa, numeroase cercetări critice întreprinse de școlile germană și franceză. Datorită acestor cercetări, secolul al XX-lea a putut da la iveală mai multe sinteze: cea a lui R. Grousset (1934-1936), foarte influențată de referirile la prezența franceză în Siria, cea a lui S. Runciman (1951-1954), mai obiectivă și mai puțin europeană, în fine Istoria colectivă întreprinsă de Universitatea din Pennsylvania (1969-1989).

Majoritatea acestor studii tratează împreună istoria cruciadelor și istoria statelor „Orientului latin", care se trag din acestea în mod direct sau indirect. Fără a neglija legăturile care le unesc, am preferat să ne mărginim la istoria cruciadelor și la cea a statelor cruciate din Siria-Palestina, care au rămas scopul lor esențial. Aceasta constituie ceea ce am putea numi istoria „pozitivă" a cruciadelor. Există și o istorie „negativă": cea a cruciadelor deviate către alte țeluri decât Țara Sfântă, sau a războaielor cărora papa le-a conferit statutul de cruciadă, și cea a opoziției pe care au stârnit-o. Am stăruit asupra acestui ultim aspect, adesea neglijat, pentru că înțelegerea cruciadelor și a evoluției lor nu poate fi, în opinia noastră, separată de cea a *anti-cruciadei*.

Capitolul I

ORIGINILE CRUCIADEI

Elanul colectiv provocat de predica Primei Cruciade l-a surprins chiar și pe inițiatorul său, papa Urban al II-lea, și nu a încetat nici astăzi să ne uimească. De vreo trezeci de ani încoace, numeroasele cercetări consacrate problemei originii cruciadelor au relevat principalele elemente ale acesteia, privilegiindu-l deseori pe cel pe care îl studiau și excluzându-le pe celelalte. Putem sublinia, pe drept cuvânt, condițiile *sociale și economice* caracteristice sfârșitului secolului al XI-lea: creșterea demografică, lipsa pământurilor exploatabile, dezvoltarea economiei monetare și a schimburilor comerciale, începutul expansiunii italiene în Mediterana. Ele explică în parte și fac posibilă mișcarea ce împinge către Orient pe unii occidentali (nobili mai mult sau mai puțin lipsiți de pământuri, mulțimi de oameni săraci aflați în căutarea bunăstării materiale și spirituale). Departe de a neglija aceste condiții, nu le vom trata, totuși, aici. Preferăm să punem în valoare factorii specifici care explică de ce acest elan a luat forma cruciadei. Mai întâi *cauzele îndepărtate*: pelerinajul spre Ierusalim și, pe de altă parte, doctrina și practica războaielor „drepte" împotriva sarazinilor. Ideea cruciadei s-a născut din întâlnirea acestor două tradiții. Pentru ca aceasta să se poată declanșa, este nevoie, ca să spunem așa, de un catalizator; *cauză apropiată sau pretext*, ideea, favorizată de o profundă necunoaștere a Orientului, de a veni în ajutorul creștinilor din Orient asupriți — se credea — de turci.

I. Cauzele îndepărtate

1. *Pelerinajele spre Ierusalim.* Cruciatul a rămas multă vreme în textele medievale pelerinul (*peregrinus*), cel care întreprinde călătoria spre Ierusalim. Pelerinajul la Locurile Sfinte este, așadar, unul din elementele primordiale ale cruciadei, definind-o aproape în totalitate. Ierusalimul pământesc „munte Sfânt", „cetate a lui Dumnezeu", „așezat în mijlocul națiunilor" (Ezechiel 2, 2), „mumă a popoarelor" (Ps. 87, 5), a rămas pentru creștini centrul lumii spirituale. Acest loc este cu atât mai sfânt cu cât acestei tradiții ebraice i se adaugă dorința de a căuta, cum spune Origene, urmele lui Hristos: peștera Nativității, Calvarul, Mormântul sunt redescoperite în epoca constantiniană și mai multe bazilici sunt ridicate acolo, în vreme ce Adevărata Cruce, relicva cea mai de preț dintre toate, devine obiectul unui cult. Cu toate acestea, pelerinajul nu este nicidecum o obligație: sfântul Ieronim îl socotește un act de credință, dar recunoaște că nu este indispensabil: este chiar dăunător în opinia sfântului Augustin, iar moda care le îndeamnă pe unele doamne de la curtea imperială să poposească în Țara Sfântă face obiectul criticilor acerbe ale Părinților greci. Dar curentul care-i încurajează pe credincioși să pornească spre Palestina nu este nicidecum afectat de acestea. Sfârșitul lumii romane, nesiguranța care decurge din acesta și cuceririle arabe nu stăvilesc nici ele această mișcare;

ea dăinuie, chiar sub o formă atenuată, în secolele al VII-lea și al VIII-lea. Greutățile drumului fac parte, de-acum încolo, din spiritualitatea pelerinajelor. După ce s-a dezbărat de bunurile sale, credinciosul este gata să sufere și să moară în cursul unei căutări pe care hagiografii o identifică adesea cu drumul evreilor către Pământul Făgăduinței sau chiar cu o participare la Patimile lui Hristos. Încă din veacul al VII-lea, pelerinajul figurează printre penitențele canonice, iar manualele de penitență ale bisericii irlandeze contribuie la răspândirea acestui rit pe continent unde își desfășoară activitatea misionarii celți. Printr-o confuzie de înțeles, în ciuda unor condamnări oficiale (Conciliul de la Châlon, 813), se acreditează ideea potrivit căreia pelerinajul spală de păcate. Primul penitent pelerin cunoscut, un nobil francez de la jumătatea secolului al IX-lea, Fromond, este urmat de mulți alții dintre care cei mai celebri, ducele de Normandia, Robert Diavolul, și contele de Anjou, Foulque Nerra, fac mai multe călătorii spre Țara Sfântă pentru a se spăla de păcatele lor grave. În secolul al XI-lea, într-adevăr, pelerinajul este impus ca penitență celor care tulbură pacea pe care Biserica se străduiește să o instaureze în sânul creștinătății latine.

Încă de la sfârșitul secolului al X-lea, pacea în Mediterana favorizează pe de altă parte mișcarea pelerinajelor care nu încetează să se întețească. Sfârșitul pirateriei în Provența (972) și în Creta (961),

controlul marinei bizantine asupra Mediteranei orientale, creștinarea Ungariei, extinderea autorității bizantine din Bulgaria și până în Siria de Nord fac mai puțin periculoase drumurile pe mare și pe uscat către Țara Sfântă unde fatimizii le lasă deplină libertate pelerinilor în schimbul plății unei redevențe. Persecuțiile — îndreptate și asupra evreilor — poruncite de califul al-Hakim, și care au dus la distrugerea Sfântului Mormânt (1009), nu reprezintă decât un episod cu caracter de excepție, urmat curând de un acord între fatimizi și Bizanț și de restaurarea sanctuarului. Creștinătatea este cuprinsă de tulburare, dar reacționează doar prin convertirea silită sau masacrarea câtorva comunități evreiești stabilite în Europa și socotite vinovate de tragicul eveniment.

La începutul veacului al XI-lea, soarta Ierusalimului pământesc are prea puțină însemnătate; pentru numeroși pelerini, acesta nu este decât o imagine imperfectă a Ierusalimului ceresc, locul unde îți dorești să mori spre a intra de îndată în beatitudine, precum acel Liébaut din Autun a cărui rugăciune a fost îndeplinită. Către 1033, în pragul împlinirii unui mileniu de la moartea lui Hristos,

„o mulțime nenumărată se porni din toate colțurile lumii către mormântul Mântuitorului de la Ierusalim. Sosiră mai întâi oamenii din păturile de jos, apoi cei din păturile de mijloc, apoi toți mai marii, regi, conți, marchizi, prelați, în fine... multe femei, cele mai nobile laolaltă cu cele mai sărmane...". „Cei mai mulți doreau să moară înainte de a se întoarna în țara lor" (Raoul Glaber).

Întemeierile de mânăstiri la Ierusalim, numeroase în secolul al XI-lea, întruchipează această dorință a pelerinilor de a-și încheia în Orașul Sfânt o viață regenerată.

Liniștirea spiritelor nu curmă fluxul neîntrerupt al pelerinilor în Orient, iar mișcarea se organizează; pe drum și chiar în Ierusalim se înmulțesc ospiciile, adesea create și întreținute de clunisieni. Oamenii de vază care călătoresc cu o suită înarmată sunt uneori urmați de o mulțime de pelerini care profită de protecția acestei escorte; în anumite cazuri, aceste grupuri constituie adevărate expediții cu o organizare ierarhică proprie. Robert de Normandia duce după el mai multe sute de persoane, iar episcopul german Günther de Bamberg, în 1064, probabil mai multe mii. Pelerinajul individual, îndeplinit fără arme, într-o desăvârșită purificare spirituală și materială, a devenit o operă colectivă însoțită de o desfășurare de forță, ba chiar de lux. Trecerea în Orient, adesea prin Constantinopol, stârnește, într-adevăr, la vederea bogăției bizantine, dorința naivă de a rivaliza cu aceasta sau, dacă nu este cu putință, de a-și afirma superioritatea printr-o dovadă de curaj. Dacă cei săraci continuă să facă pelerinajul cu un ascetism impus, și nu ales, dar transfigurat de așteptare, războinicii văd în el deopotrivă o aventură și un exercițiu religios[1]. Dar

[1] Soldații scandinavi, care vin în Orient încă de la sfârșitul secolului al X-lea, se gândeau mai întâi să strângă o anumită sumă de bani în slujba principilor Kievului și a împăraților Bizanțului înainte de a întreprinde pelerinajul spre Ierusalim care era capătul, dar nu unicul țel al călătoriei lor.

averea unor cete de pelerini din ce în ce mai numeroase stârnește lăcomia beduinilor, iar creștinii — precum acei germani, în 1065, lângă Ramla — vor fi uneori constrânși să-și folosească armele cu mai multă plăcere decât lasă să se înțeleagă cronicarii ecleziastici. Curând, folosirea armelor va fi binecuvântată de Biserică.

2. *Legitimitatea războiului împotriva necredincioșilor.* Într-adevăr, în ciuda tradiției creștine primitive care condamnă recurgerea la arme în virtutea celor două texte din Evanghelia după Matei, 26, 52 („cei ce scot sabia, de sabie vor pieri") și Corinteni II, 10, 4 („armele cu care ne luptăm nu sunt supuse firii pământești"), Biserica din Occident a formulat, încă din veacul al IV-lea, o teorie a războiului drept: sfântul Augustin, fidel mai întâi gândirii pauliniene, a trebuit să admită necesitatea războiului împotriva ereticilor pe care armele spirituale nu-i puteau convinge și a recunoscut legitimitatea războiului defensiv. Făgăduindu-se apoi luptătorilor recompense cerești, se ajunge de la noțiunea de război drept la cea de război sfânt. În secolul al IX-lea, când Roma este supusă incursiunilor ungurilor, normanzilor sau sarazinilor, papii se vor strădui să creeze o „oaste a lui Hristos", care să apere „patria creștină", iar Ioan al VIII-lea i-a încredințat pe episcopii franci că „acei ce luptă vitejește împotriva păgânilor și a necredin-

cioșilor, dacă mor întru pietatea credinței catolice, își vor afla odihnă în viața veșnică" (878).

La sfârșitul secolului al X-lea și în cel de-al XI-lea, Biserica se străduiește să creștineze moravurile societății militare propunând cavalerilor idealul ocrotirii celor slabi și apărării păcii prin lupta împotriva tâlharilor. „Răgazul" lui Dumnezeu și mișcările de pace însărcinate cu asigurarea respectării acestui ideal în locuri și vremuri determinate se răspândesc în sud-vestul Franței. Iar Conciliul de la Narbonne decretează că acela „care ucide un creștin varsă sângele lui Hristos" (1054). Sub egida papalității se organizează o acțiune armată în slujba Bisericii; pe pământ creștin pentru păstrarea ordinii și a dreptății, la granițe pentru a-i combate pe sarazini. În 1063, Alexandru al II-lea declară dreaptă această luptă împotriva celor „care-i persecută pe creștini și-i alungă din orașele lor" și mai ales îi iartă de păcate pe luptători. Cavalerii francezi (în special burgunzi), atrași astfel să vină în ajutorul Aragonului, nu obțin succese durabile, iar Reconquista este îndeosebi opera regatului de Castilia cu forțele sale proprii. Dar consecințele acestor expediții depășesc aria hispanică: Biserica a căpătat obiceiul de a încuraja războaiele împotriva musulmanilor și de a-i atrage în acestea pe francezi profitând de dezvoltarea pelerinajului la Santiago de Compostela. Aceste expediții pregătesc, așadar, într-o oarecare măsură, reacția nobililor la chemarea de la Clermont.

Pe de altă parte, în schimbul sprijinului Bisericii, suveranii acestor regate de graniță au devenit „fidelii Sfântului Petru", cum s-a întâmplat cu regele de Aragon și contele normand Roger de Sicilia în 1063. Astfel, războiul sfânt a putut să pară instrumentul util al unei politici menite a furniza papalității în luptă cu Imperiul vasali și protectori. Moștenitor al acestei politici, Urban al II-lea s-a gândit poate — dar nu dispunem de dovezi în acest sens — să creeze în același mod în Orient un nou stat care să-i fie supus.

3. *Imaginea Orientului în mentalități la sfârșitul secolului al XI-lea*. Proiectele, mărturisite sau nu, ale papei, se explică prin lipsa de cunoaștere a Orientului. El împărtășește, în această privință, ignoranța timpului său în ceea ce privește Bizanțul și lumea musulmană. O prăpastie desparte civilizația bizantină din secolul al XI-lea și cultura filosofică a unui Psellos, de pildă, de cea a unui Gerbert d'Aurillac, care cunoaște doar câteva fragmente din Aristotel. Foarte rari, chiar printre oamenii culți, sunt cei care știu puțină greacă. Știința bizantină trece drept pură viclenie în ochii occidentalilor, iar sila unui popor bogat și relativ dezvoltat față de meseria armelor este luată drept slăbiciune. Încurajați de primele lor izbânzi în Italia de Sud, normanzii vor contribui la răspândirea imaginii unor greci vicleni, dar mai ales bogați și lași. Astfel se conturează în mentalitatea occidentală ispitele și slăbiciunile

Bizanțului, care vor explica în parte atitudinea ulterioară a cruciaților față de Imperiu.

Orientul musulman este și mai necunoscut creștinătății occidentale: *itinerarele* sau povestirile pelerinilor nu se pot compara cu operele geografilor musulmani și sunt preocupate mai mult de amintirile din Scriptură decât de prezent. Tot astfel, autorii ecleziastici sunt interesați mai mult de locul sarazinilor în istoria biblică și de descendența lor din Ismail decât de înfruntarea lor cu creștinătatea. În Spania musulmană, ca reacție împotriva atracției exercitate de cultura arabă, unii creștini din secolul al IX-lea interpretează Islamul în termeni de apocaliptică și văd, în domnia și izbânda sa asupra grecilor și francezilor, semnul sfârșitului lumii. În Europa de Nord, mai îndepărtată de lumea musulmană, sarazinii nu-și fac intrarea în gândirea eshatologică; ce-i drept, Paschase Radbert îi menționează în comentariul său la Matei 24, și recunoaște că au cucerit regiuni odinioară creștine, dar nu-i distinge de păgânii care nu cunosc defel Evanghelia și nu face din ei precursorii Antihristului. În urma lui Ioan Damaschinul, conștient de o anumită comunitate de gândire, el îi consideră mai degrabă niște eretici. Dar *Cântul lui Roland* îi înfățișează pe necredincioși ca niște adevărați păgâni, adoratori ai unor falși zei (Mahomed, Apolo și Tervagan) și ai idolilor lor. Aceste clișee au fost mai larg răspândite în epoca Primei Cruciade. Așadar, aceasta a înlesnit trecerea de la ignoranță la deformare.

II. Cauzele apropiate

1. *Bizanțul la originea cruciadei: o neînțelegere.* În pragul cruciadei, occidentalii nu sunt niște necunoscuți pentru bizantini: fără a se încurca prea mult în diferențieri etnice în această mulțime de „barbari", autorii greci îi desemnează cu numele de franci sau, pentru păstrarea izului arhaic, de celți, — care îi cuprinde deopotrivă pe franci și pe normanzi. Aceștia din urmă au ajuns, în cursul secolului al XI-lea, să întruchipeze aproape singuri, pentru Bizanț, realitatea Occidentului latin. Într-adevăr, pelerinii de toate neamurile care se duc la Ierusalim nu poposesc multă vreme la Constantinopol; negustorii italieni (venețieni sau amalfitani) nu alcătuiesc decât o colonie restrânsă, ale cărei activități pașnice nu stârnesc încă ostilitatea generalizată, în ciuda privilegiilor comerciale acordate Veneției prin hrisobula din 1082. Doar normanzii ocupă un loc privilegiat în conștiința istorică bizantină cu titlul ambiguu de dușmani sau mercenari. Primul grup de normanzi care a pătruns în Italia de Sud la începutul secolului al XI-lea efectua un pelerinaj la San Michele pe muntele Gargano. Tocmiți de principi lombarzi, apoi de un general bizantin, acești mercenari își duc curând propria politică. După cucerirea orașului Bari (1071), întreaga Italie de Sud trece sub stăpânirea lor. Bizanțul caută atunci sprijinul foștilor săi dușmani. Tratatul de alianță, încheiat în 1074 cu Robert Guiscard, nu

urmărește doar să înlăture amenințarea unui atac posibil, dar și să cumpere, prin acordarea de titluri și pensii, eventualele servicii ale soldaților normanzi. Servicii apreciate de mult timp, de vreme ce, încă de la mijlocul secolului, contingentele normande, corpuri de elită ale armatei bizantine, sunt folosite în Armenia pentru apărarea graniței împotriva incursiunilor selgiucizilor. Reputația acestor cavaleri în grele armuri, „oamenii de fier", este mare: curajul și coeziunea lor în ofensivă îi fac să treacă chiar drept invincibili. Indisciplina îi caracterizează în egală măsură: din „poftă de avuție" — să înțelegem prin asta din cauza soldelor rămase neplătite — și spirit de aventură, fiecare căpetenie normandă de mercenari s-a răsculat. Această „cupiditate", explicabilă din partea unor soldați veniți din Occidentul înapoiat, este folosită de împărat în timpul atacului normand, dirijat de data aceasta chiar împotriva Greciei, între 1081 și 1085. În vreme ce Guiscard este rechemat în Italia din pricina unei răscoale stârnite la instigarea împăratului, majoritatea căpeteniilor fiului său Bohemund, rămas în Grecia, trec de partea taberei bizantine, atrași de promisiunea unor solde ridicate. Așadar, de la mijlocul veacului al XI-lea, Imperiul Bizantin a căpătat experiența recrutării de mercenari occidentali.

Pentru a ține piept amenințărilor externe sau interne — pătrunderea turcilor selgiucizi în Asia Mică începând cu anul 1067, răscoalele sârbilor și croaților,

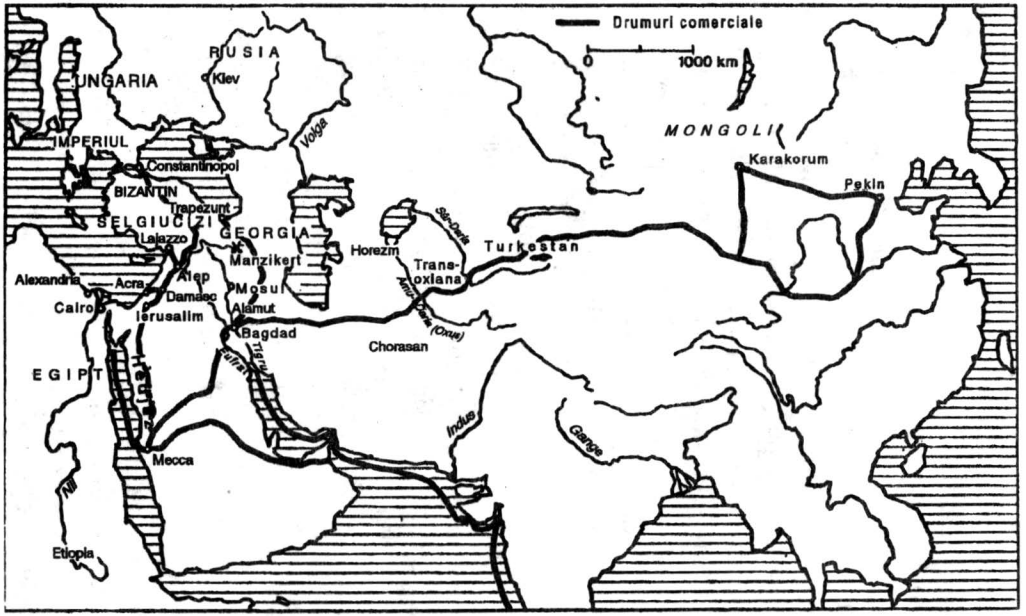

Fig. 1 – Orientul Apropiat și Asia Centrală în epoca cruciadelor

incursiunile pecenegilor sau cumanilor dincoace de Dunăre — Imperiul simte nevoia de a-și asigura o sursă regulată de recrutare a acestor trupe de elită. Singurul mijloc este de a apela la puteri occidentale: către 1090, contele de Flandra, Robert le Frison, întorcându-se din pelerinajul de la Ierusalim prin Constantinopol, îi făgăduiește lui Alexios I că-i va trimite cinci sute de cavaleri care contribuie efectiv la lupta împotriva turcilor, apoi împotriva pecenegilor. Îndeosebi o dată cu domnia lui Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078), s-a născut — se pare — ideea de a i se cere papalității să-i incite pe cavalerii occidentali să se pună în slujba Imperiului. În urma unui schimb de solii între papă și Mihail al VII-lea în 1074, Grigore al VII-lea adresează unor *fideli* ai sfântului Petru un apel de a veni în ajutorul „Imperiului creștin" unde păgânii „au devastat țara până aproape de Constantinopol și au ucis ca pe niște oi mii de creștini". Chemarea în ajutor a fost auzită, dar, rău înțeleasă, a stârnit o reacție disproporționată. Grigore al VII-lea plănuiește, într-adevăr, o expediție care să vină în ajutorul creștinilor din Orient și pe care să o conducă el însuși, încredințând apărarea intereselor Bisericii împăratului, și al cărei scop sau răsplată ar fi mormântul lui Hristos. Cearta cu Imperiul antrenează abandonarea planului și chiar răsturnarea politicii pontificale în favoarea normanzilor, a căror intervenție în Grecia este aprobată de Grigore al VII-lea. Negocierile sunt reluate, în 1089, între papa Urban al II-lea

și Alexios I Comnenul care caută fiecare să-și asigure sprijinul celuilalt, cel dintâi împotriva împăratului Henric al IV-lea, cel de-al doilea împotriva normanzilor. În anii ce au urmat, papa a reușit să-și întărească puterea, s-a întors la Roma și a convocat un conciliu la Piacenza (1095), unde o solie bizantină vine să solicite ajutorul războinicilor occidentali pentru apărarea Bisericii din Orient. Într-o predică a sa, papa „i-a îndemnat să dea acest ajutor și chiar să făgăduiască printr-un legământ că... vor veni în ajutorul împăratului împotriva păgânilor".

Firește, Bizanțul nu a chemat la cruciadă; lupta împotriva arabilor, apoi a turcilor, nu însemna decât apărarea Imperiului și nu un război sfânt. Dar aceste solicitări de mercenari au contribuit la nașterea, în mintea papilor reformatori, a ideii unei expediții în Orient. Cucerirea selgiucidă nu cerea neapărat o cruciadă: creștinii din Siria nu cereau să fie „eliberați"; pelerinii occidentali nu au avut defel de suferit din partea turcilor în Palestina și se fereau de pericolele din Asia Mică trecând pe mare. Responsabilitatea bizantină rezidă așadar în argumentele dezvoltate în sprijinul solicitărilor sale de mercenari: este evocată solidaritatea între creștini și sunt descrise cu oarecare exagerare retorică nenorocirile reale ale credincioșilor din Asia Mică sau chiar unele persecuții presupuse a fi săvârșite în Țara Sfântă a cărei importanță pentru latini era cunoscută de greci. În Occidentul prea puțin informat, temele dezvoltate de solii bizantini și

veștile colportate de câțiva pelerini aflați în dificultate au format principalul argument al chemării la cruciadă.

2. *Chemarea lui Urban al II-lea de la Clermont și predica Primei Cruciade*. La vreo șase luni după conciliul de la Piacenza, Urban al II-lea, care se afla în Franța din vara anului 1095, convoca la Clermont un conciliu la care urmau să participe îndeosebi episcopii francezi și care trebuia, ca și cel precedent, să trateze în special probleme de disciplină ecleziastică. Canoanele, adoptate între 18 și 26 noiembrie 1095, privesc învestirea clericilor de către laici, simonia, și reiau, precizându-le, unele decrete conciliare anterioare. Doar două canoane se referă în mod indirect sau direct la cruciadă: primul extinde pacea lui Dumnezeu, până atunci impusă doar pe plan regional, la domeniul întregii Biserici; cel de-al doilea făgăduiește indulgență plenară — adică renunțarea la penitența impusă pentru iertarea păcatelor și nu absolvirea de acestea — tuturor acelora care vor porni spre a elibera Biserica lui Dumnezeu din Ierusalim. În încheierea conciliului, Urban al II-lea trebuia să rostească o predică în prezența unei mulțimi de clerici și laici adunați pe un câmp, în afara orașului. Răsunetul ulterior al acestui apel și succesul cruciadei au influențat, în mai mică sau mai mare măsură, povestirile în această privință, dar principalele teme ale discursului lui Urban al II-lea

străbat din relatările cele mai apropiate, cele ale lui Foucher de Chartres și ale anonimului Primei Cruciade. După ce amintește de nenorocirile creștinilor din Orient, papa îi roagă pe creștinii din Occident să pună capăt războaielor lor fratricide, să uite ura dintre ei, să se unească spre a lupta împotriva păgânilor și a-i elibera pe frații lor din Orient. Fără a ascunde suferințele ce-i așteaptă pe pelerini în drumul lor, papa i-ar fi îndemnat la renunțare și jertfă reluând cuvintele lui Matei (16, 24): „Dacă voiește cineva să vină după mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să mă urmeze." La această chemare, mulțimea entuziastă, la strigătul: „Facă-se voia Domnului", ar fi hotărât curând, după episcopul de Puy, Adhémar de Monteil, numit legat și căpetenie a expediției, „să-și ia crucea" și ar fi făcut legământul de a porni către Ierusalim. Ca semn al acestui legământ, cei dintâi voluntari și-au cusut între umeri o cruce de stofă, de unde și denumirea lor de *cruce signati*.

Crucea nu era doar simbolul renunțării, ci și semnul apartenenței la o comunitate nouă de pelerini înarmați înzestrată cu anumite privilegii[1]. Urban al II-lea înțelege astfel să înlesnească plecarea cavalerilor ce vor forma o expediție organizată și eficace și se străduiește să limiteze efectele unui entuziasm necugetat: clericii nu pot pleca fără

[1] Vezi *infra*, cap. IV.

consimțământul superiorului lor, nici credincioșii fără sfatul unui cleric, nici tânărul căsătorit fără acordul soției; dar o dată rostit, legământul nu mai poate fi călcat, iar cine nu-l îndeplinește este excomunicat. Încă de la 1 decembrie, cruciada este asigurată de participarea lui Raymond de Saint-Gilles, conte de Toulouse și de Provența, care probabil cunoștea proiectul încă dinainte de conciliu. Urban al II-lea rămâne încă opt luni în Franța și propovăduiește cruciada la Limoges, la Angers, în Aquitania și în Languedoc. El scrie scrisori flamanzilor, îl trimite pe Robert d'Arbrissel să propovăduiască în valea Loarei, pe alți clerici în Normandia, în Anglia și la Genova. Apelul său se adresează îndeosebi mediului din care provine: nobilimea franceză din sudul Loarei, dar în vara anului 1096, perioadă stabilită pentru plecare, contingentele depășesc cu mult acest cadru: provensalilor li se adaugă Godefroi de Bouillon, duce al Lotharingiei de Jos, și fratele său Balduin de Boulogne, Hugues de Vermandois, fratele regelui Filip I, împreună cu cavaleri francezi și cavaleri din Champagne și grupul condus de Robert de Normandia și Étienne de Blois. La vestea acestor plecări către Orient, Bohemund se hotărăște și el să se alăture cruciadei și traversează Marea Adriatică cu o mică armată.

Așadar, succesul pare a fi depășit speranțele papei și, la prima vedere, este greu de explicat. Evoluția condiției materiale și a idealului cavaleresc în cursul

secolului al XI-lea a înlesnit probabil impactul chemării lui Urban al II-lea, creând o anumită stare de disponibilitate. Plecarea spre Orient ca mercenar și acum în calitate de cruciat este unul din mijloacele de a se elibera de constrângerile descendenței, într-o vreme când mișcarea de pace și strângerea legăturilor de vasalitate îngrădesc ocaziile de aventură. În plus, cavalerul (*miles*, devenit acum *miles Christi*) îndeplinește astfel în slujba lui Hristos și a Bisericii datoria sa de vasal. Așadar, cruciada realizează fuziunea între spiritul feudal și preceptele creștine. În versiunile mai târzii ale discursului de la Clermont sau în așa-numitele *excitatoria*, percepem temele care tulbură conștiința cavalerilor cruciați: cea a francezilor ca popor ales, evocarea Ierusalimului și a Pământului Făgăduinței „unde curg laptele și mierea". Cruciații părăsesc spațiul îngust și sărăcăcios al Occidentului cu certitudinea unei recompense care va face din ei moștenitorii lui Hristos (Col., 3, 24). Într-adevăr, răsplata cerească nu exclude avantajele materiale.

Apelul de la Clermont a cunoscut, de asemenea, o largă răspândire în mediile populare. Numele lui Petru Eremitul a rămas legat de această propovăduire a cruciadei în rândul mulțimilor; dar nu este singurul „profet" care se pune în fruntea unei bande ce pornește spre Ierusalim fără a mai aștepta data oficială a plecării. Pe lângă cruciada „baronilor", ierarhizată și bine structurată, care cuprinde de altfel și numeroși necombatanți, apare un fel de cruciadă „sălbatică".

Vremurile sunt prielnice acestui exod, căci de vreo zece ani un șir de calamități naturale, de perioade de foamete și epidemii, au lovit regiunile renane și nordul Franței. Efervescența populară, entuziasmul contagios al laicilor, care se îndeamnă unii pe alții să pornească spre Ierusalim, sunt însoțite de anumite semne[1]. Și mulți dintre ei, tulburați de aceste imagini ale Apocalipsei (9, 1-12), pornesc la drum fără gând de întoarcere, vânzându-și puținele bunuri pe mai nimic, urcându-și nevestele și copiii în care trase de boi.

Primele cete pornite din nordul Franței și din Renania încă din aprilie 1096, sub conducerea lui Gautier-Cel-Fără-de-Avere, apoi a lui Petru Eremitul, ajung câteva luni mai târziu la Constantinopol fără prea multe incidente. Violențele mai grave sunt datorate unor grupuri de germani care, la plecare, se pornesc să persecute comunitățile evreiești, sau să le extermine, în ciuda opoziției anumitor episcopi. Continuându-și, în drumul lor, stricăciunile, majoritatea acestor grupuri nu au ajuns nici măcar până în Bizanț, fiind nimicite sau risipite de trupele ungurești. Cruciada „sălbatică" se exprimă în această răbufnire de antisemitism. Evreii încep atunci să fie considerați dușmani ai lui Hristos și profanatori ai Crucii. Cruciada agravează intoleranța în sânul unei societăți închise.

---

[1] Vezi *infra*, cap. V.

Capitolul II

DE LA PRIMA LA A III-A CRUCIADĂ: CREAREA ȘI APĂRAREA STATELOR LATINE DIN ȚARA SFÂNTĂ

I. Prima Cruciadă și Alexios I Comnenul

Alcătuită din contingente feudale ce se deplasau izolat, ticsite de necombatanți, cruciada nu răspundea dorințelor papei care ar fi voit-o unită sub conducerea legatului și a unei căpetenii laice. Ea răspundea și mai puțin dorințelor împăratului bizantin care îi înfrânsese pe pecenegi, se descotorosise de emirul Smirnei, Tzachas, și întreținea raporturi pașnice cu sultanul selgiucid al Rumului, stabilit la Niceea, Kilidj Arslan. Sosirea cruciadei punea Imperiului grave probleme legate de aprovizionare și pază. Ana Comnena — scriind la vreo douăzeci de ani după aceste evenimente, dar rămânând fidelă, fără îndoială, opiniilor tatălui său, împăratul Alexios I — nu pune la îndoială sinceritatea „sărmanilor pelerini", dar îi bănuiește pe baroni de intenții mai puțin pașnice. Într-adevăr, cum să nu fii cuprins de teamă la vederea lui Bohemund îmbrăcat în straie de cruciat, în locurile unde, cu cincisprezece ani mai devreme,

venise ca un cotropitor? Cu toate acestea, Alexios I pusese să fie pregătite provizii și îi asigurase pe cruciați că le va înlesni trecerea cu condiția ca aceștia să-și respecte angajamentele de pace.

Primele incidente s-au datorat cruciadei „populare", adesea incapabilă să-și cumpere proviziile și înclinată spre jaf chiar în împrejurimile Constantinopolului. Potrivit Anei Comnena, bandele lui Gautier-Cel-Fără-de-Avere și Petru Eremitul au cerut, în august 1096, să fie transportate pe coasta asiatică. Au început prin a prăda satele creștine, au lansat raiduri pe teritoriul turcesc și au fost în mare parte nimicite (octombrie 1096), în vreme ce supraviețuitorii erau readuși la Constantinopol pe vasele bizantine. În același moment, primele trupe soseau în capitală fără prea multe opreliști, căci erau puțin numeroase. Incidentele aveau să apară o dată cu venirea contingentelor mai importante, între Raymond de Toulouse și mercenarii pecenegi care-l escortau, între Bohemund și locuitorii Castoriei care refuzau să-l aprovizioneze, și aveau să se amplifice pe măsură ce ajungeau la ultimele contingente aflate pe drum veștile confuze privind negocierile inițiate de cei care sosiseră înaintea lor la Constantinopol și condițiile în care acestea se desfășurau.

Hugues de Vermandois a fost cel dintâi care i-a prestat fără prea multe greutăți lui Alexios I jurământul pe care acesta voia să-l obțină de la toate căpeteniile cruciadei: restituirea către Imperiu a tuturor

pământurilor care-i aparținuseră înainte de invazia turcă, menținerea în feudă imperială a celorlalte pământuri care urmau să fie cucerite în Orient și promisiunea că vor rămâne fideli împăratului. Astfel, acesta folosea uzanțele occidentale pentru a-și asigura colaborarea cruciaților: dar Godefroi de Bouillon, vasal al împăratului german, refuza să presteze jurământul unui alt suzeran. A fost nevoie să i se întrerupă aprovizionarea ca să cedeze. Raymond de Saint-Gilles, pretextând că nu putea sluji alt suzeran decât pe Hristos, s-a mulțumit să jure că va respecta viața și onoarea împăratului. Bohemund și-a luat bucuros angajamentul solicitat, dar a cerut în schimb să fie numit mare slujbaș al Orientului, post care i-ar fi asigurat comandamentul forțelor imperiale din Asia Mică și, deci, cel al expediției cruciate. Această solicitare dezvăluie intențiile căpeteniei normande, și anume de a fi un mare mercenar în slujba împăratului, pentru ca mai apoi, la nevoie, să folosească în interesul propriu puterea și avuțiile astfel obținute.

În faptele, dacă nu în cugetul lor, celelalte căpetenii ale cruciadei, reunită în totalitatea ei în Asia Mică, în mai 1097, se comportă ca niște mercenari ai împăratului. Niceea este asediată, armata venită în apărarea ei, condusă de Kilidj Arslan, este înfrântă și, la 19 iunie, garnizoana turcă predă orașul bizantinilor. Deja, în ciuda generozității lui Alexios față de cruciați, încep să se ridice voci împotriva șireteniei sale, iar indulgența sa față de necredincioși este calificată

drept trădare. Dar relațiile oficiale nu au de suferit din această pricină, iar cruciada pornește către est, însoțită de un contingent bizantin. La 1 iulie, victoria obținută la Dorylaeum asupra lui Kilidj Arslan deschide calea spre Anatolia, unde armata înaintează anevoios, îndurând foamea și setea, pierzând un mare număr de cai și dând vina, pentru nenorocirile sale, pe călăuzele grecești. Învingându-i pe danișmendiți și pe emirul Capadociei la Heracleea, cruciații străbat Munții Taurus și ajung în Cilicia, întâmpinați favorabil de armenii stabiliți aici de la mijlocul secolului al XI-lea. La 20 octombrie, după patru luni de marș, armata își instalează tabăra în fața Antiohiei.

Asediul Antiohiei, oraș bizantin până în 1085, reprezintă un moment esențial în desfășurarea Primei Cruciade: atunci se manifestă primele ambiții teritoriale ale cruciaților și se consumă ruptura cu Bizanțul. Deja, nepotul lui Bohemund, Tancred, și Balduin de Boulogne au acaparat în folosul lor cetățile ciliciene Tarsa și Mamistra, pe care le abandonează în urma unor disensiuni. Balduin pornește apoi către regiunea Eufratului de Sus. Cucerește cetățile Ravendel și Turbessel, pe care le lasă în feudă tovarășilor de arme armeni care-l călăuziseră; chemat la Edessa de armeanul Toros, care era dornic să scuture tutela turcească, devine fiul adoptiv și moștenitorul acestuia. O răscoală binevenită îl descotorosește de Toros (martie 1098). Primul stat cruciat — comitatul de

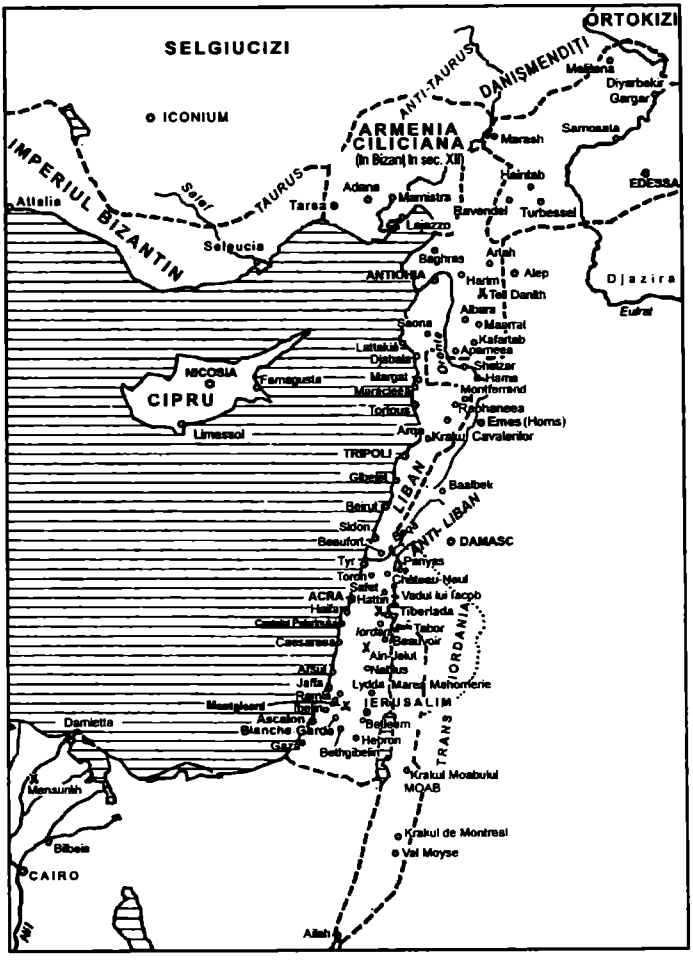

Fig. 2 – Statele cruciate (Frontierele indicate sunt cele ale statelor în momentul maximei lor expansiuni din prima jumătate a secolului al XII-lea)

Edessa — este întemeiat. N-a fost vorba nicicând să fie înapoiat Bizanțului acest oraș care-i aparținea.

Dificultățile întâmpinate în timpul asediului Antiohiei, exploatate de Bohemund, vor duce la același rezultat. Blocada orașului este stabilită în noiembrie cu ajutorul echipamentului militar adus de o flotă genoveză. Dar vitregiile iernii impun ca aprovizionarea să se facă din ce în ce mai anevoios: în ciuda victoriilor repurtate asupra armatelor trimise din Damasc, apoi din Alep în ajutorul Antiohiei (decembrie 1097 și februarie 1098), moralul asediatorilor este foarte scăzut. Cazurile de abandon sunt numeroase: de la Petru Eremitul la Étienne de Blois trecând prin căpetenia contingentului bizantin, lesne convins de Bohemund că se atenta la viața sa, căci Alexios era bănuit de intrigi cu turcii de vreme ce nu venea în ajutorul cruciaților. Trăgând foloase din resentimentul față de bizantini, Bohemund izbutește să obțină promisiunea că va stăpâni orașul dacă va intra primul în el și dacă împăratul nu va veni în persoană să intre în posesia sa. Datorită înțelegerii cu unul dintre apărători, el intră într-adevăr în Antiohia la 3 iunie, urmat de alți cruciați, care din asediatori se pomenesc curând asediați, prinși între turcii rămași în cetate și marea armată venită în ajutorul orașului, și condusă de emirul de Mosul, Kerbogha. A fost nevoie atunci de o serie de viziuni și de descoperirea relicvei Sfintei Cruci pentru a împiedica defetismul

să cuprindă întreaga armată. A trebuit, totodată, ca principii să jure „că nu vor părăsi Antiohia decât cu consimțământul tuturor". Dar fugarii, convinși de căderea iminentă a orașului, s-au alăturat lui Alexios care ajunsese deja la Philomelium în fruntea unei armate pornite în ajutorul cruciaților: dar rapoartele lor pesimiste, dorința de a păstra recentele cuceriri făcute în favoarea cruciadei (Smirna, Efes, Sardes și o parte a vechii Lydii), teama de a-l înfrunta pe Kerbogha îl determină pe Alexios să facă cale întoarsă. Cea de-a doua condiție este îndeplinită și Bohemund, în fruntea armatei cruciate, îl învinge pe Kerbogha (28 iunie), devenind stăpân asupra Antiohiei. Doar Raymond de Saint-Gilles, din invidie și fidelitate deopotrivă, pretinde să fie respectate drepturile împăratului. De vreme ce Alexios nu a venit în ajutorul vasalilor săi, aceștia se socotesc dezlegați de angajamentele lor: se consumă astfel ruptura dintre cruciadă și Bizanț.

II. Succesele cruciaților împotriva unui inamic divizat

1. *Divizarea Orientului Apropiat.* Doar prin fărâmițarea Orientului Apropiat musulman la finele veacului al XI-lea se poate explica succesul inițial al cruciadei. Două mari grupuri își împart atunci aceste regiuni: la sud, califatul fatimid de Cairo își întinde

dominația asupra Egiptului și a unei părți a Palestinei, dar tot restul Orientului Apropiat aparține domeniului selgiucid. Originari din nordul Transoxaniei (Turkestan), acești turci nomazi, convertiți la islamism către sfârșitul secolului al X-lea de misionari sunniți, mai întâi mercenari aflați în slujba unor principate iraniene, apoi stăpâni ai Chorasanului, îl „eliberează" pe califul abbasid al Bagdadului de sub tutela vizirilor persani eretici (șiiți) (1055). Nepotul lui Selgiuk, Tugril Beg, primește titlul de *sultan*, ceea ce-i conferă puterea în numele Islamului și în slujba califului, precum și menirea de a face să triumfe ortodoxia sunnită. Sub domnia succesorilor săi, la sfârșitul secolului al XI-lea, Imperiul Selgiucid se întinde de la Iran la Siria, răpită în parte fatimizilor, și asupra Asiei Mici. Raidurile turcomanilor în Anatolia, victoria lui Alp Arslan asupra lui Romanos al IV-lea la Manzikert (1071), războaiele civile care măcinau Bizanțul permit turcilor să ajungă până la Bosfor.

Luptele dinastice care au urmat morții lui Malik-șah (1092) au dus la divizarea Imperiului Selgiucid într-o serie de principate rivale în care puterea aparține unor *atabegi* (regenți pentru un principe minor). În Asia Mică, Kilidj Arslan este stăpânul unui sultanat independent, numit de Rum („Roman", după numele pe care și-l dădeau bizantinii), a cărui capitală, situată întâi la Niceea, este transferată la Iconium (Konyeh) după victoria cruciaților. La est de Anatolia, o serie de

principate turcomane se opun strădaniilor de unificare ale sultanului de Rum: danișmendiții din Capadocia i se alătură tardiv pentru a încerca să-i oprească pe cruciați și rămân rivalii săi pe tot parcursul secolului al XII-lea.

Mesopotamia de Sus (Diyar Bekir) este domeniul altor grupuri de turcomani care nu au fost nicicând supuse guvernatorului turc al Mosulului; cel mai important, grupul ortokizilor, prin jocul său dublu între celelalte puteri, va rămâne autonom până în veacul al XV-lea. Siria, cucerită de fratele lui Malik-șah, Tutuch, se fărâmițează repede: fiii acestuia din urmă, Ridvan și Dukak, stăpânesc, unul Alepul, celălalt Damascul; unii *cadii* locali, la Tripoli, Apameea sau Shaizar, au devenit independenți. În fine fatimizii, după ce au fost alungați din Siria de Nord și chiar din Palestina de selgiucizi, au profitat de cruciadă pentru a recuceri Ierusalimul de la căpetenia turcă ce pusese stăpânire pe acesta.

Divizărilor politice li se adaugă cele religioase și etnice: turcii sunniți nu constituie decât o clasă militară puțin numeroasă ce domină o populație arabă adesea eterodoxă (șiită sau ismaelită) sau creștină. În Siria de Nord, unde creștinii erau în număr mai mare, armenii au jucat un rol important în stabilirea primilor cruciați, pe care i-au călăuzit, informat, aprovizionat, uneori chiar chemat, ca în cazul Edessei. În restul Siriei, minoritățile creștine (ortodoxe, melkite

și mai ales monofizite) trăiesc sub regimul *dhimmei*[1]. În administrația fatimidă, copții (monofiziți) ocupă încă numeroase posturi. Selgiucizii nu înrăutățiseră soarta creștinilor din Palestina care nu au chemat nicidecum la cruciadă. Aceasta nu a fost așadar percepută în Orientul Apropiat musulman sub aspectul său religios, ci ca o expediție militară asemeni celor pe care le conduseseră în Siria, la finele veacului al X-lea, împărații Nikephoros Focas și Ioan Tzimiskes. Venirea francilor nu făcea decât să introducă un partener în plus în jocul politic complex din regiunile periferice ale Orientului musulman.

2. *Prima Cruciadă și cele dintâi cuceriri (1099-1125).* Încă de la cucerirea Antiohiei apar primele probleme legate de stabilirea cruciaților. Până în noiembrie 1098, Raymond de Toulouse îi dispută lui Bohemund cucerirea sa invocând respectarea drepturilor împăratului bizantin. În timpul verii, în vreme ce o epidemie face ravagii la Antiohia, răpunându-l pe legatul Adhémar de Monteil, căpeteniile cruciate se răspândesc în regiunile învecinate, pun stăpânire pe unele cetăți situate la sud, cum ar fi Lattakié, Maarrat, sau întăresc pozițiile cucerite în Cilicia. Tergiversările consiliului baronilor în legătură cu Antiohia și cu comandamentul acesteia irită restul

[1] Vezi *infra*, cap.V.

armatei, care distruge fortificațiile de la Maarrat, cucerit de Raymond de Saint-Gilles, pentru a-l convinge pe acesta să plece. La 13 ianuarie 1099, armata pornește în sfârșit spre Ierusalim, pe valea fluviului Orontes, fără a fi stingherită de emirii arabi din regiune. Ajungând pe coastă, cruciații pun stăpânire pe Tartous și Maracleea, dar, sub presiunea populară, Raymond este nevoit să abandoneze asediul cetății Arqa din care spera să facă centrul viitoarelor sale cuceriri. Mergând de-a lungul coastei până la Jaffa, cruciații intră în Betleem la 6 iunie și încep asediul Ierusalimului în ziua următoare. Orașul, înconjurat de râpe, mai puțin la nord, era fortificat și aștepta întăriri din Egipt, în vreme ce asediatorii duceau lipsă de apă, de lemn și chiar de arme, și nu erau destul de numeroși pentru a-l cuceri. O expediție în Samaria și sosirea unei flote genoveze la Jaffa au furnizat, din fericire, materialele necesare construirii mașinilor de luptă. O serie de posturi purificatoare, o procesiune în jurul orașului și la Muntele Măslinilor au redat cruciadei sensul său de pelerinaj, iar armatei spiritul său de ofensivă. După un asalt anevoios care a durat două zile, orașul este cucerit la 15 iulie:

„Intrați în oraș, pelerinii îi urmăreau, îi masacrau pe sarazini până la Templul lui Solomon... unde avu loc un asemenea măcel, încât ai noștri se bălăceau în sânge până la glezne... Cruciații alergară curând prin tot orașul furând aurul și argintul, caii și catârii, și jefuind casele pline de bogății de tot felul. Apoi, fericiți și plângând de bucurie, ai noștri merseră să se închine la

Mormântul Mântuitorului Nostru Iisus Hristos și-și împliniră îndatoririle față de el."[1]

După trei ani de privațiuni, descătușarea instinctelor în exaltarea religioasă a dus la acest masacru. Însoțită de mai multe violențe decât persecuțiile lui al-Hakim, cucerirea Ierusalimului va deveni pentru Islam semnul intoleranței creștine.

Pentru cruciați, ea marchează deopotrivă îndeplinirea pelerinajului și transformarea acestuia într-o gardă la mormântul lui Hristos. Într-adevăr, mulțumiți de a-și fi atins scopul, de a se fi închinat în Orașul Sfânt și de a se fi purificat în apa Iordanului, un anumit număr de pelerini, crezând sincer că și-au îndeplinit jurământul, iau din nou drumul Occidentului în lunile următoare pentru a duce vestea izbânzii creștinătății. Ales principe de clerici și de căpeteniile cruciadei, egalii săi, care îl preferă lui Raymond de Toulouse pentru personalitatea sa slabă, Godefroi de Bouillon capătă titlul de *apărător al Sfântului Mormânt*, păstrând pentru sine drepturile eminente ale Bisericii asupra noului stat. Sprijinul celorlalți principi îi permite, totodată, să surprindă armata egipteană la Ascalon (iulie 1099) și să asigure astfel dăinuirea statului său. Dar în septembrie, rămâne singur cu trei sute de cavaleri și vreo două mii de pedestrași pentru a apăra cuceririle recente (Ierusalim, Jaffa, Lydda, Ramla, Betleem, Hebron) cărora li se adaugă

[1] *Istoria anonimă a Primei Cruciade.*

curând Galileea. „Așezările" cruciate nu sunt atunci decât câteva orașe izolate în mod periculos — aproximativ 700 de kilometri despart Ierusalimul de Antiohia și Edessa — cu slabe legături la mare, aceasta fiind singura cale de comunicare cu Occidentul.

În Occident, cruciada continuă să fie propovăduită, iar vestea cuceririi Ierusalimului incită noi mulțimi să pornească la drum, în vreme ce papa Pascal al II-lea îi excomunică pe cei care nu și-au îndeplinit legământul, trimițându-i înapoi la Ierusalim pe dezertori, precum Étienne de Blois și Hugues de Vermandois. Sunt alcătuite noi armate, care depășeau adesea mia de oameni: lombarzii, în frunte cu arhiepiscopul de Milano, ajunși la Constantinopol în primăvara anului 1101, în loc să aștepte celelalte grupuri, resping sfaturile lui Raymond de Saint-Gilles, pe care Alexios li-l dăduse drept călăuză, și se duc în Anatolia de Nord în speranța că-l vor elibera pe Bohemund, capturat și închis de danișmendiți. La est de Halys, încercuiți pe un teritoriu ostil de forțele conjugate ale turcilor și ale lui Ridvan de Alep, sunt aproape cu toții masacrați. Tot astfel, armatele conduse de Guillaume al II-lea de Nevers, Guillaume al IX-lea de Aquitania și Welf al IV-lea de Bavaria sunt nimicite rând pe rând lângă Heracleea. Din lipsă de concertare, „arier-cruciadele", armate tot atât de numeroase ca și cele ale Primei Cruciade, au eșuat în Anatolia în fața unității provizorii a turcilor.

Ajutoarele nu mai puteau ajunge în Țara Sfântă decât pe mare, transportate sau furnizate de orașele

italiene. Deja, flotele genoveze ajutaseră în mod substanțial la cucerirea Antiohiei și a Ierusalimului. În 1100, arhiepiscopul Damberto de Pisa, venit cu o sută douăzeci de vase, contribuie la întărirea Jaffei. Dar forța de care dispune este mai ales utilă propriei sale ambiții: izbutește să fie ridicat la rangul de patriarh al Ierusalimului, își face recunoscută suzeranitatea asupra principatului Antiohiei și a Regatului Ierusalimului, și pune chiar stăpânire pe un sfert din Orașul Sfânt, apoi pe o parte și, în sfârșit, pe toată Jaffa. Probabil pentru a contrabalansa această influență, Godefroi le făgăduiește venețienilor, a căror flotă tocmai sosise, cucerind Cayphas (Haifa), o treime din toate orașele care vor fi cucerite cu ajutorul lor, precum și importante privilegii. Godefroi murind în același an, cucerirea avea să fie opera fratelui său, Balduin I (1100-1118), chemat să-i succeadă în virtutea cutumelor din țara lor. El abandonează comitatul Edessa, încredințându-l vărului său Balduin du Bourg, și este încoronat *rege al Ierusalimului* la Betleem de către patriarh, în 1100, de Crăciun. În 1101, cucerește Arsuf și Caesareea, în 1104 Acra cu ajutorul genovezilor, respinge în 1105, la Ramla, o nouă ofensivă a fatimizilor sprijiniți de atabegul de Damasc, în sfârșit pune stăpânire pe Beirut în 1109 și pe Sidon în 1110 cu sprijinul flotelor lui Sigurd, regele Norvegiei.

A fost nevoie de ajutorul flotelor genoveze și pentru cucerirea principalelor orașe ale viitorului *comitat de Tripoli* întemeiat de Raymond de Toulouse, întors de

la Constantinopol, care pune stăpânire pe Tortous (1102), clădește cu ajutorul bizantinilor Muntele Pelerinului, fortăreață menită să blocheze accesul spre Tripoli dinspre uscat (1103) și cucerește Djebailul cu ajutorul genovezului Ugo Embriaco. În 1109, asediul orașului Tripoli este dus la bun sfârșit de o nouă flotă genoveză și provensală condusă de fiul lui Raymond, Bertrand, sprijinit pe uscat de forțele celorlalți principi cruciați.

Într-adevăr, problema succesiunii lui Raymond de Toulouse provocase reunirea sub zidurile orașului Tripoli a tuturor baronilor în cadrul unei adunări prezidate de Balduin I. Cu prețul unui compromis (împărțirea comitatului între cei doi pretendenți, Guillaume Jourdain, vasal al Antiohiei, și Bertrand, al Ierusalimului), pacea era restabilită și orașul cucerit. Puțin timp după aceea, asasinarea lui Guillaume Jourdain a permis unificarea comitatului de Tripoli sub cârmuirea lui Bertrand în folosul indirect al regelui Ierusalimului rămas unic suzeran. Balduin I, *arbitru între ceilalți principi cruciați*, căpătase o autoritate morală pe care avea să o pună, la nevoie, în slujba întregii Sirii france întru apărarea celorlalte state.

Comitatele de Antiohia și Edessa cunoșteau, într-adevăr, o evoluție internă și externă mult mai frământată decât cea a regatului Ierusalimului. Abia eliberat, Bohemund de Antiohia, aliat cu Balduin de Edessa amenințat de atabegul de Mosul și emirul de

Mardin, este înfrânt lângă Harran (1104). Balduin e luat prizonier. Ridvan de Alep recucerește Artahul și alte cetăți care controlează accesul spre câmpia Antiohiei, în timp ce bizantinii ocupă orașele Ciliciei. Lăsându-i regența lui Tancred, Bohemund pornește spre Occident pentru a provoca o nouă cruciadă care să fie îndreptată împotriva bizantinilor, „trădători" ai cauzei creștine. Expediția pe care o conduce în Grecia este învinsă în fața Dyrrachionului și, în tratatul de pace încheiat cu Alexios I, este silit să se angajeze față de acesta că-i va închina Antiohia și să-i făgăduiască ajutorul vasalic împotriva dușmanilor săi (1108). Dar Tancred refuză să recunoască acest tratat și, în absența lui Bohemund, recucerește de la bizantini și de la alepini aproape toate orașele pierdute.

Victoria turcă de la Harran în 1105 era prima *contraofensivă* lansată împotriva francilor de către noul sultan stăpân al Iranului occidental și al Mesopotamiei, care îl trimite încă o dată pe atabegul de Mosul, Modud, împotriva Edessei (1110). Orașul este salvat de forțele france aduse de Balduin I, dar este nevoie să fie evacuate populațiile de la est de Eufrat care sunt masacrate pe drum. În 1113, o nouă campanie a lui Modud îndreptată împotriva Regatului Ierusalimului eșuează în fața ajutoarelor aduse lui Balduin de Tancred și Bertrand de Tripoli. Îndeosebi principii sirieni se tem că războiul împotriva francilor va constitui pretextul supunerii lor de către sultan: la sfârșitul celei de-a patra campanii, Modud este asasinat

la Damasc la instigarea atabegului Toghtekin; și, în 1115, noul atabeg de Mosul, în fruntea unei armate irakiene, se lovește de coaliția francilor și sirienilor. Într-o ambuscadă la Tell Danîth, armata sa este nimicită de Roger de Antiohia. Ortokidul Il-Ghazi reia, în 1119, ofensiva pe cont propriu, pune stăpânire pe Alep și înfrânge armata Antiohiei lângă Artah. Roger e ucis și numărul morților e atât de mare încât locul unde a avut loc bătălia capătă numele de *ager sanguinis*. Balduin al II-lea (1118-1131), care-i succedase lui Balduin I la Ierusalim după ce-i luase locul la Edessa, trebuie să preia regența și să asigure apărarea Antiohiei cu prețul mai multor campanii. În drum spre Edessa, spre care pornise pentru a-l salva pe contele Jocelin care fusese capturat, este el însuși făcut prizonier de ortokizi.

În ciuda absenței principilor căzuți prizonieri, *statele cruciate* sunt menținute. Al doilea deceniu al secolului al XII-lea marchează chiar *punctul culminant al expansiunii lor*. La nord, comitatul de Edessa a trebuit să abandoneze turcilor unele dintre cetățile sale cele mai avansate (Gargar, 1118), dar prin Samosata și Marach la nord și prin fortărețele Ravendel și Turbessel la sud, protejează frontiera septentrională a comitatului Antiohiei. Acesta se întinde din Cilicia (recucerită de la bizantini în 1108) la nord, până la Jabala și Marqab la sud. În interior, posedă atunci teritoriile „de dincolo de Orontes" unde fortărețele al-Atharib, Kafartab și Maarrat, care pot amenința

Alepul, sunt adesea disputate. Principatele din nord constituie astfel o stavilă care împiedică comunicarea între turcii din Anatolia și cei din Mesopotamia până în secolul al XIII-lea.

Comitatul de Tripoli ocupă coasta libaneză de la Tortous la Djebail și ținutul estic muntos; această poziție strategică îi permite să obțină, încă din 1109, de la damaschini, împărțirea bogățiilor câmpiei Beqa (situată între Liban și Anti-Liban). Fiind ultimul stat latin creat, el asigură legăturile între nord și regatul Ierusalimului. Acesta din urmă cuprindea atunci întregul ținut al Galileii și podișul Iudeii până la depresiunea Iordanului. La sud, Balduin I a izbutit să se stabilească dincolo de fluviu: beduinii deșertului îi plătesc tribut; el construiește fortărețele Val-Moyse și Montréal și, în 1116, ocupă portul Ailah la Marea Roșie. Tăind astfel legăturile între Siria și Egipt, regele Ierusalimului își asigura o poziție strategică importantă și resurse considerabile prin taxele asupra comerțului caravanier. Cucerirea Tyrului (1125) întregește stăpânirea asupra litoralului palestinian. Doar Ascalonul, rămas în mâinile egiptenilor, amenință încă frontiera sudică. Instalarea cruciaților pe coastă și o parte din ținutul estic, după ce a privat orașele din interior de accesul la mare și de resursele pe care le ofereau aceste regiuni mai bogate, ajunge să amenințe înseși aceste orașe: Alepul și Damascul devin cheile politicii complexe care ocupă cel de-al doilea sfert al veacului al XII-lea.

III. Islamul ia din nou inițiativa (1125-1188)

1. *„Atabegii" de Mosul și războiul sfânt împotriva francilor (1125-1145).* În momentul în care francii încearcă, în mai multe rânduri, să cucerească Alepul sau Damascul cu complicitatea unor elemente locale („asasini", în special în cazul Damascului), însăși expansiunea lor și unele acte de violență pe care le-au săvârșit stârnesc o mișcare de protest și o redresare militară și politică ce deplasează centrul de greutate al Orientului musulman spre vest. Atitudinea ambiguă, desele răsturnări de alianțe ale principilor sirieni, care încercau înainte de toate să-și păstreze domeniile, au provocat probabil ostilitatea populației care denunța complicitatea eterodocșilor (șiiții moderați, „asasinii" ismaeliți, fatimizii din Egipt) cu francii, și blama indiferența suveranilor. Atabegii de Mosul, din convingere sau din interes, profitând de această mișcare, aveau să izbutească realizarea unificării parțiale a Djazirei și Siriei împotriva francilor. Încă din 1125, Alepul, asediat de franci, cere ajutorul Mosulului, dar atabegul Bursuqi, care unește cele două orașe sub autoritatea sa, este ucis de „asasini". Uniunea este restabilită în 1128 de succesorul său Zengi care, încă din 1130, cheamă Damascul la „continuarea războiului sfânt" împreună cu el, cucerește Hama și, în 1135, câteva cetăți de dincolo de Orontes care amenințau orașul Alep. În 1137, obține chiar de la regele

Ierusalimului, Foulque de Anjou (1131-1143), asediat la Montferrand, stăpânirea acestei cetăți și cea a Raphaneei. Campania comună împotriva Alepului și a Shaizarului întreprinsă de Ioan al II-lea Comnenul și de francii din Antiohia, care fuseseră siliți să-i recunoască suzeranitatea, eșuează din cauza neînțelegerilor ivite între aliați (1138), iar Zengi poate astfel să reocupe cetățile de dincolo de Orontes. În 1139, Zengi asediază Damascul care cere ajutor francilor: este încheiat un tratat și fortăreața Panyas este cedată francilor în schimbul sprijinului lor. Alianța cu Damascul asigura, pentru o vreme, liniștea Regatului Ierusalimului. Zengi, alungat din Siria, se consacră luptei împotriva ortokizilor și a kurzilor în jurul Mosulului. În timpul unei campanii îndreptate împotriva unui ortokid aliat cu francii, el cucerește Edessa lăsată fără apărare (1145). Această cucerire îi creează reputația de „apărător al credinței" în lumea islamică unde acest eveniment a avut un răsunet tot atât de mare ca în Occident.

2. *Eșecul celei de-a II-a Cruciade (1148).* Într-adevăr, unii episcopi armeni și alții veniți din Antiohia duseseră în Occident vestea căderii Edessei și ceruseră ajutoare: dacă această cucerire nu a reprezentat cauza declanșării cruciadei, ea a fost cel puțin unul din principalele argumente ale predicii. Cea dintâi inițiativă i-a revenit mai degrabă regelui Franței, Ludovic al VII-lea, dornic să se ducă în

pelerinaj la Ierusalim pentru a ispăși unele acte de violență recente; el a obținut din partea papei noua promulgare a unei bule privind organizarea unei cruciade, care rămăsese până atunci fără urmări (1 martie 1146). Predica este încredințată lui Bernard de Clairvaux care, la Vézelay, la 31 martie, determină pe numeroși nobili francezi să devină cruciați și reușește chiar să-l convingă pe Conrad al III-lea să se pună în fruntea unei expediții (Speyer, 27 decembrie). Deja în Germania, predica populară a unui fost călugăr de la Clairvaux, Raoul, provoacă aceleași violențe împotriva evreilor ca Prima Cruciadă și antrenează de asemenea plecarea unei mulțimi de necombatanți.

Indisciplina elementului popular, mai ales în cazul cruciadei germane, stârnește incidente la trecerea armatei prin Balcani; dar cele mai grave dificultăți întâmpinate cu Bizanțul sunt de ordin politic. Manuel I nu se teme atât de trecerea acestor armate prin Imperiu, cât de posibilitatea ca acestea să întărească principatul Antiohiei asupra căruia dorește, așa cum dorise și tatăl său Ioan al II-lea, să-și restabilească suzeranitatea. Mai mult, el se teme că acestea vor slăbi alianța germano-bizantină împotriva lui Roger al II-lea de Sicilia. Într-adevăr, în vreme ce Conrad al III-lea și Ludovic al VII-lea refuză, rând pe rând, să i se închine, în calitate de vasali, așa cum le-o ceruse, în toamna anului 1147, Roger al II-lea profită de circumstanțele care reține armata bizantină, ocupată să-i supravegheze pe cruciați, pentru a cuceri Corfu și

Cefalonia și a jefui Corintul și Teba. Așadar, cruciada înlesnește atacul normand și-l silește pe Manuel să încheie un tratat cu sultanul de Rum. Fără sprijinul bizantinilor, traversarea Asiei Mici este dificilă; în plus, francezii și germanii nu se înțeleg și merg pe căi diferite. Armata lui Conrad este înfrântă la Dorylaeum și împăratul, reconciliindu-se cu Manuel, ajunge la Acra cu ajutorul unei flote bizantine; Ludovic al VII-lea merge de-a lungul litoralului, dar, hărțuit pe valea fluviului Menderes, este nevoit să-i abandoneze pe necombatanți la Attalia, unde aceștia sunt masacrați de turci și să se îmbarce spre Antiohia împreună cu cavalerii săi. Proastele relații dintre cruciați și Bizanț și între cruciați înșiși au redus cu aproape trei sferturi forțele cruciadei.

La rândul lor, neînțelegerile între cruciați și francii din Orient aveau să ducă la eșecul cruciadei. Ludovic al VII-lea refuză să ia parte la expediția împotriva orașului Alep pe care i-o propune principele Antiohiei, Raymond de Poitiers, și i se alătură lui Conrad al III-lea la Ierusalim. Pelerinajul prevalează asupra necesității apărării Orientului latin a cărui situație cruciații nu o cunosc. Legământul lor fiind îndeplinit, unii cruciați se întorc în Europa, în timp ce cei doi suverani, respingând proiectele cele mai moderate, se lasă antrenați de baronii cei mai belicoși ai Ierusalimului într-o expediție nefastă împotriva Damascului cu care, dimpotrivă, ar fi trebuit să se încheie o înțelegere împotriva lui Nur-ad-Dîn, fiul lui

Zengi. Apropierea armatelor acestuia duce la abandonarea unui asediu, de altfel prost condus. A II-a Cruciadă, în mijlocul suspiciunilor și ignorării reciproce, este un pelerinaj princiar care, în ciuda mijloacelor sale militare, se încheie fără nici un rezultat.

3. *Ofensive și contraofensive: lupta împotriva lui Nur-ad-Dîn (1148-1175).* Deja atabegii de Mosul știuseră să așeze din nou la loc de cinste temele *djihad*-ului (războiul sfânt) împotriva francilor și să folosească necesitățile acestei lupte pentru a-și întinde influența în Siria. La moartea lui Zengi, fiul său, *Nur-ad-Dîn*, moștenitor al Alepului și Homsului, a reluat politica tatălui său, asigurându-și definitiv stăpânirea asupra orașului Edessa — recucerit pentru scurt timp de Jocelin al II-lea (1146) — și asupra întregului comitat (1151). Învingător al lui Raymond de Poitiers în 1149, el răpește principatului Antiohiei ultimele cetăți de dincolo de Orontes (Apameea, Albara, Artah). Încurajat de această victorie, se înfățișează atunci drept *mudjahid* unic, apărător al Islamului împotriva dușmanilor săi din afară și dinăuntru: apărător al ortodoxiei sunnite, el ia o serie de măsuri împotriva șiiților din Alep, întemeiază școli (*madrasa*) și înlesnește înființarea de comunități *sufiste*, în vreme ce propovăduitorii și poeții denunță complicitatea dintre heterodocși și franci. Astfel, Damascul este cucerit în 1154, Baalbek în 1155, Shaizar în 1157. Campania lui Balduin al III-lea și a cruciatului

Thierry de Flandra nu duce decât la recucerirea Harimului (1158). Întreaga Sirie se află sub stăpânirea lui Nur-ad-Dîn.

Totuși, Siria de Nord cunoaște, pentru un timp, *un oarecare echilibru sub influența bizantină*. Ajuns în Cilicia (1158), Manuel I capătă supunere din partea principelui armean Toros. La Antiohia, Renaud de Châtillon este nevoit să-și ispășească vina de a fi condus o expediție în scop de jaf împotriva Ciprului (1153) și să recunoască suzeranitatea bizantină, în timp ce Balduin al III-lea negociază o alianță, inaugurată cu un an în urmă prin căsătoria sa cu nepoata lui Manuel. Dar rea-voința aliaților face ca expediția plănuită împotriva orașului Alep să eșueze; Manuel încheie pacea cu Nur-ad-Dîn, a cărui amenințare îi menține pe franci sub suzeranitatea bizantină și îi ține în frâu pe selgiucizi.

Sub domnia lui Amaury I (1163-1174), Ierusalimul rămâne aliatul Bizanțului și încearcă să-și extindă influența asupra Egiptului pentru a împiedica unirea acestuia cu Siria. Diferiții viziri, care-și exercită puterea în numele califilor fatimizi, apelează când la sirieni, când la franci, încercând să-și mențină dominația printr-un joc oscilant. Astfel, în 1164, o expediție francă îi asediază pe Shirkuh, o căpetenie a lui Nur-ad-Dîn, și pe nepotul acestuia, Salah-ad-Dîn (Saladin), în cetatea Bilbeis. În acest timp, Nur-ad-Dîn îi face prizonieri pe conții de Antiohia și de Tripoli, și cucerește Harimul și Panyas: Amaury se retrage din

Egipt, neputând obține decât retragerea provizorie a lui Shirkuh. În 1167, Shirkuh se întoarce în Egipt; chemat de egipteni, Amaury îl asediază pe Saladin în Alexandria și îl silește să părăsească Egiptul, care devine astfel tributar francilor. În anul următor, o nouă tentativă a lui Amaury, departe de a spori controlul acestuia asupra Egiptului, stârnește dimpotrivă intervenția hotărâtoare a lui Saladin. O expediție franco-bizantină prost coordonată nu reușește să scoată Damietta de sub stăpânirea sa. El devine vizir al ultimului fatimid, apoi, după moartea acestuia, căpetenia lui Nur-ad-Dîn în Egipt, unde restabilește ortodoxia sunnită (1169).

4. *Salah-ad-Dîn și sfârșitul primului Regat al Ierusalimului (1175-1188).* La apogeul puterii sale, după ce înfăptuise, cel puțin formal, unirea dintre Egipt și Siria și recucerise Mosulul, Nur-ad-Dîn moare, lăsând drept moștenitor un copil minor, a cărui tutelă este aprig disputată, nefiind evitate, la nevoie, nici aliențele cu francii. Erijându-se în moștenitor moral al lui Nur-ad-Dîn, Saladin pune stăpânire pe Damasc, Homs și Hama și izbutește să fie învestit de către calif drept cârmuitor al Egiptului și Siriei (1175). În numele *djihad*-ului, el denunță înțelegerile dintre zengizi și franci care îl împiedică, într-adevăr, să cucerească Alepul în 1176. Cu sprijinul flotei egiptene, amenință coastele siriene și lansează raiduri în sudul Regatului Ierusalimului. În

1180, este încheiat un armistițiu, dar solicitările de ajutoare adresate celui de-al III-lea Conciliu de la Lateran rămân fără urmări.

În același timp, boala regelui Ierusalimului, Balduin al IV-lea, și problemele legate de succesiunea sa[1] împart clasa conducătoare în două partide: pe de o parte cea a curții favorabile reginei mamă Agnes, principesei Sibylla și soțului ei, cavalerul din Poitou, Guy de Lusignan, și pe de altă parte cea a baronilor care ar fi preferat să i se încredințeze *regența* contelui de Tripoli, Raymond al III-lea, om cu mai multă experiență. Totuși, Saladin profită de armistițiul reînnoit în 1185 pentru a-și asigura controlul asupra orașelor Alep (1183) și Mosul (1186); el pretinde că nu poate duce lupta doar cu forțele sale egiptene:

„Mica Djazira" — Mesopotamia de Sus — „este centrul rezistenței", îi scrie el atunci califului; „și când ea își va găsi locul în urzeala alianțelor, întreaga putere militară a Islamului va putea fi unită împotriva forțelor necredincioșilor".

Politica sa este subordonată acestui țel unic: el numește atabegi și guvernatori dintre membrii familiei sale pentru a-și asigura furnizarea loială a contingentelor necesare *djihad*-ului; astfel, poate să dispună de o armată numeroasă care reunește contingente siriene, kurde, turcomane și mameluce din Egipt,

[1] Vezi tabelul genealogic, *infra*, pp. 84-85.

sprijinite de flota reconstruită — în mare parte datorită materialelor aduse de italieni cu care sunt încheiate o serie de tratate (cu Pisa în 1173). Totodată, el reușește să-i izoleze pe franci încheind o alianță cu sultanul selgiucid (1179), cu Bizanțul după moartea lui Manuel I (1181) și cu Isaac Comnenul al Ciprului. Bizanțul, învins de selgiucizi, la Myriokephalon (1176), atacat de sârbi, de unguri și mai ales de normanzii din Sicilia (1185), nu poate, și nici nu mai vrea să vină în ajutorul foștilor săi aliați latini. Retragerea puterii militare bizantine din Asia Mică lasă statele cruciate fără protecție către nord, în vreme ce se confruntă, la sud, cu o serie de raiduri terestre și maritime. Nesiguranța sporește în țară, aceasta pierzând deja mai multe cetăți de frontieră importante (cea de la Vadul lui Iacob în 1179). Chemările în ajutor, adresate Occidentului, aduc în Țara Sfântă, în 1179, un grup de cavaleri în frunte cu Filip de Flandra, cruciat ineficace, dornic mai ales să intervină în certurile pentru putere; patriarhul Ierusalimului și marele maestru al Ordinului Ospitalierilor nu reușesc nici ei să aducă din Europa decât niște sume de bani din partea regelui Angliei.

Lipsit de ajutoare din exterior, Regatul Ierusalimului s-ar fi putut apăra prin forțe proprii, comparabile ca valoare și chiar ca număr cu trupele lui Saladin. Acestea alcătuiau un ansamblu disparat, slab controlat, în care numeroși soldați ce dețineau așa-numita *iqtâ* (drept de folosință asupra unui pământ în

schimbul serviciului militar) erau nefavorabili campaniilor prelungite peste măsură. Dar disensiunile interne au favorizat ofensiva lui Saladin: „Această ură și această ciudă au dus la pierzanie Regatul Ierusalimului", scrie continuatorul lui Guillaume de Tyr. Balduin al IV-lea îi încredințase regența lui Raymond al III-lea de Tripoli în numele nepotului său Balduin al V-lea (1185-1186), dar la moartea acestuia, Sibylla și Guy de Lusignan s-au încoronat cu ajutorul marelui maestru al Templului. Contrariat, Raymond al III-lea a cerut sprijinul lui Saladin. Ierusalimul se afla în pragul războiului civil, dar un armistițiu încheiat cu Saladin pentru o perioadă de patru ani, în 1185, apăra încă regatul. Renaud de Châtillon avea să-i furnizeze lui Saladin un *casus belli*: deja, în 1182, el atacase în Arabia o caravană ce călătorea spre Mecca și în 1183, trimisese o ceată de oșteni să prade coastele Hedjazului; la începutul anului 1187, jefuiește o caravană ce mergea spre Damasc și refuză, în ciuda ordinului regelui, să înapoieze prada. Este proclamat astfel războiul sfânt.

În regat, este convocată atunci adunarea vasalilor indirecți care cuprindea pe toți cei care erau datori să presteze serviciul feudal regulat, precum și toți cei care, prin vârsta lor, erau apți să lupte (o mie două sute de cavaleri, patru mii de sergenți și mai multe mii de pedestrași). Raymond al III-lea acceptă să presteze omagiu lui Guy și Sibyllei, în calitate de vasal, dar această reconciliere de ultimă oră nu

șterge ura acumulată anterior: la instigarea marelui maestru al Templului, Guy refuză strategia prudentă a lui Raymond și, pentru a apăra Tiberiada asediată, trimite armata în podișul Galileii. Împresurate la Hattin, doborâte de căldura toridă, trupele france suferă una din înfrângerile lor cele mai grave: regele și aproape toți cavalerii sunt luați prizonieri și nu vor fi eliberați decât în schimbul unei răscumpărări sau a cedării castelelor lor; Renaud de Châtillon și cei două sute de cavaleri ai ordinelor templierilor și ospitalierilor sunt uciși, sergenții și pedestrașii masacrați sau vânduți ca sclavi. Cetățile din interior, lipsite de oameni, se predau rând pe rând lui Saladin sau căpeteniilor acestuia, în vreme ce fortărețele de la graniță, Château-Neuf, Safet, Beauvoir, Krakul* Moabului și cel al Montréalului, rezistă mai multă vreme, unele până în 1189. Dovedind o generozitate socotită de unii excesivă, Saladin îi autorizează pe apărători și pe locuitori să se refugieze la Tyr pentru ca, de aici, să se întoarcă în Occident. La Ierusalim, după ce a rezistat asediului timp de șase zile, Balian de Ibelin obține o capitulare onorabilă și răscumpărarea unei treimi din populație pentru suma de 30 000 de besanți (2 octombrie 1187). Părăsit astfel de latini, Ierusalimul nu a cunoscut violențe asemănătoare celor care fuseseră comise aici în 1099.

* Krak: ansamblu fortificat construit de cruciați în Palestina și Siria (n. tr.).

În toamnă, Saladin pusese stăpânire și pe numeroase cetăți de pe coastă (Acra, Toron, Sidon, Beirut, Ascalon), dar fusese înfrânt în fața Tyrului apărat de Conrad de Montferrat, sosit pe neașteptate de la Constantinopol. Dezamăgite de acest eșec, îngrijorate de apropierea iernii, contingentele orientale abandonează armata lui Saladin. În 1188, cu forțe reduse, acesta ia cu asalt principatele din Nord: o flotă siciliană îl împiedică să asedieze Tripoli, dar Antiohia, încercuită, încheie un armistițiu de opt luni. Așezările cruciate sunt atunci reduse la Tyr și Beaufort în Regatul Ierusalimului și, în Nord, la Tripoli, Krakul Cavalerilor, Antiohia și Margat.

IV. A III-a Cruciadă și stabilirea unui „statu quo" (1187-1193)

Încă din vara anului 1187, vestea primelor dezastre ajunsă la Roma îl determină pe papă să lanseze chemări la pace și la cruciadă; predica este încredințată legatului Henric de Albano și arhiepiscopului de Tyr, trimis de Conrad de Montferrat cu scrisori pentru principii Occidentului. Inițiativa suveranilor este esențială pentru această nouă cruciadă, care reunește armate feudale bine organizate și nu gloate înțesate cu necombatanți, cum se întâmplase anterior. Fără a mai aștepta, Guillaume de Sicilia îl recheamă din Grecia pe amiralul său, Margerit, și îl trimite în Orient cu vreo cincizeci de vase și două sute de

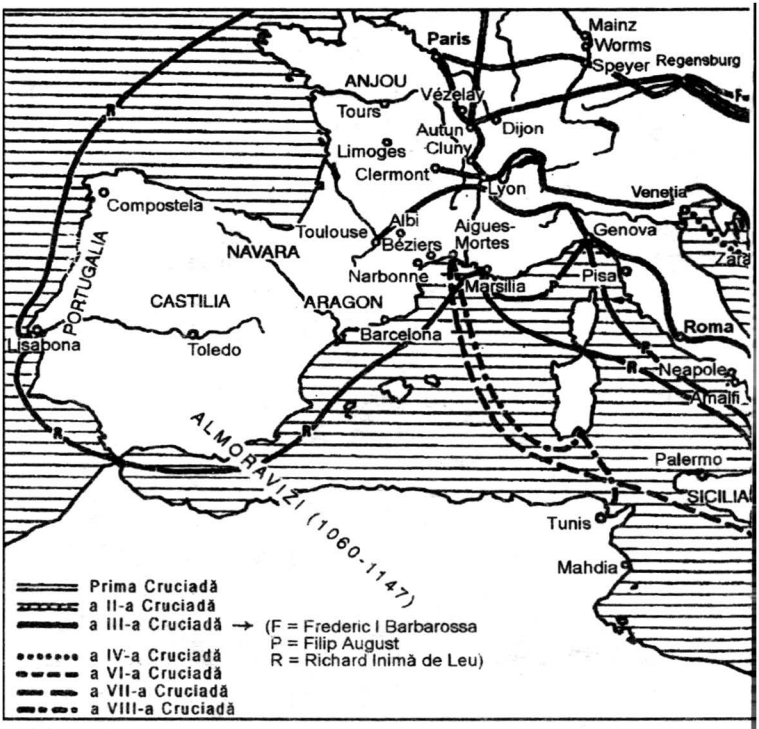

Fig. 3 – Drumurile cruciadelor

cavaleri; acest sprijin naval permite apărarea orașelor Tyr, Tripoli și Margat și asigură aprovizionarea ultimelor cetăți france cu arme și oameni. În vara anului 1189, cu ajutorul unor contingente daneze, frizone, saxone, al unor cavaleri flamanzi, francezi și englezi, Guy de Lusignan începe asediul Acrei.

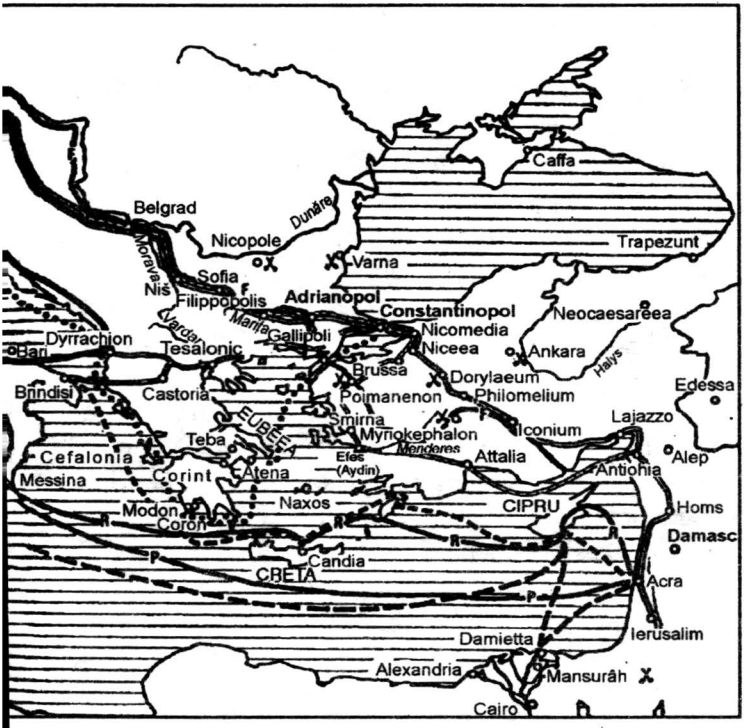

secolele al XII-lea și al XIII-lea)

Încă din 1188, marii suverani occidentali făcuseră legământul crucii. La sfârșitul carierei sale politice — pacea domnește în Italia și Germania, opoziția guelfilor a fost depășită — împăratul Frederic I Barbarossa pornește la drum în fruntea uneia dintre cele mai puternice armate ale cruciadei (o sută de mii

de oameni, după spusele unora și, de fapt, poate cel puțin douăzeci de mii de cavaleri). În ciuda negocierilor prealabile, traversarea Imperiului Bizantin provoacă o adevărată ostilitate fără legătură cu incidentele stârnite de cruciadele precedente: Frederic cucerește Filippopolis, Adrianopol și pornește spre Constantinopol. Sub presiunea armatei cruciate, Isaac Anghelos este nevoit să încheie pacea și să asigure trecerea armatei în Asia. Anevoioasa traversare a Anatoliei era aproape încheiată după victoria repurtată asupra turcilor la Iconium (mai 1190), când Frederic s-a înecat trecând Saleful (Cilicia). Deja greu încercată de greutățile drumului, apoi de o epidemie izbucnită la Antiohia, descurajată de pierderea căpeteniei sale, armata se dispersează: doar câteva sute de cavaleri au participat, împreună cu Frederic de Suabia, la asediul asupra Acrei.

Încă din 1188, regii Franței și Angliei făcuseră legământul crucii, dar un nou conflict le întârzie plecarea: abia în 1190, Filip August și Richard Inimă de Leu părăsesc orașul Vézelay, îndreptându-se spre Genova și Marsilia și-și petrec iarna în Sicilia. În Cipru, Isaac Comnenul — care pusese stăpânire pe insulă în 1184 — îi hărțuiește pe cruciați, pe care furtuna îi aruncase pe coastă. Richard cucerește insula cu ajutorul lui Guy de Lusignan, care se va înscăuna rege al acesteia în 1192. Astfel, întâmplarea a făcut ca cruciada să dispună de o bază și de o sursă de aprovizionare apropiate. Sosirea lui Filip, apoi a lui

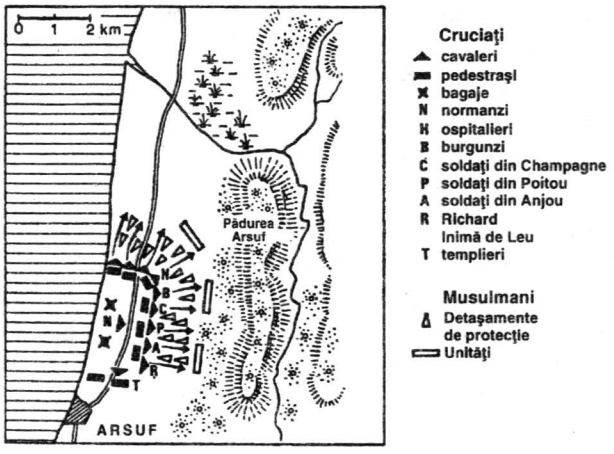

Fig. 4 – Bătălia de la Arsuf (1191)
(după Verbruggen, *De Krijgkunst in West Europa*)

Armata comandată de Richard Inimă de Leu înaintează de-a lungul mării, unde flota creștină o urmează; este surprinsă de armata lui Saladin la nivelul pădurii Arsuf. De îndată, coloana este transformată într-o masă bine eșalonată în adâncime. Printr-un atac viguros, ea îi pune pe fugă pe musulmani. Coeziunea „bătăliilor", unități formate din compatrioți, a jucat un rol capital. Templierii s-au luptat precum „fiii unui singur tată". Rândurile cruciaților erau într-atât de strânse încât un măr aruncat în mijlocul lor nu ar fi putut atinge pământul.

Richard, face să izbândească asediul asupra Acrei care durase doi ani și costase numeroase vieți omenești: orașul se predă la 12 iulie 1191. Filip August se întoarce în Franța; Richard rămâne singura căpetenie a cruciadei. Autoritatea sa îi permite să regleze problema dinastică a regatului Ierusalimului: Guy de Lusignan, a cărui soție, Sibylla, murise, își păstrează calitatea de rege cu titlu personal. Conrad de

Montferrat, care se căsătorise cu moștenitoarea regatului, Isabela, accepta să recunoască suzeranitatea lui Guy, dar era el însuși recunoscut ca moștenitor al regatului. În fruntea unei puternice armate, care trebuia însă să rămână pe coastă pentru ca flota să-i asigure aprovizionarea, Richard nu putea nădăjdui să recucerească imediat Ierusalimul. În ciuda victoriilor repurtate asupra lui Saladin la Arsuf (septembrie 1191) și la Jaffa (august 1192), legăturile cu Ascalonul erau mult prea amenințate pentru ca armata să-și poată continua înaintarea spre interior. În două rânduri, este nevoită să se oprească la 20 de kilometri de Ierusalim. Ostilitățile nu împiedicaseră desfășurarea unor negocieri constante cu Saladin; acesta dispunea doar de trupele sale personale și de câteva contingente egiptene și damaschine pe care se străduia din greu să le mențină în luptă. Zelul consacrat *djihad*-ului scăzuse simțitor de la cucerirea Ierusalimului. La 2 septembrie 1192, este încheiat un armistițiu pe o perioadă de trei ani; Ascalonul este cedat lui Saladin, dar francii își mențin stăpânirea asupra coastei de la Tyr la Jaffa, iar libertatea pelerinajului este garantată pentru creștinii care se duc la Ierusalim, ca și pentru musulmanii ce doresc să călătorească la Mecca.

A III-a Cruciadă împiedicase cucerirea Siriei france, contribuise la statornicirea celui de-al doilea Regat al Ierusalimului în care monarhia francă trebuia să țină seama de comunitățile negustorilor ita-

lieni înzestrate acum cu privilegii considerabile (vezi p. 127) ca răsplată pentru sprijinul lor. „Regatul Acrei" era, ce-i drept, redus la o fâșie de coastă, dar era mai lesne de apărat decât teritoriile anterioare, mai întinse. Așezările latine deveneau un element acceptat cu care ayyubizii, succesorii lui Saladin (mort în 1193), vor reînnoi armistițiile. *Statu quo*-ul, stabilit datorită celei de-a III-a Cruciade, avea să dureze încă aproape un secol.

Capitolul III

CRUCIADELE DIN SECOLUL AL XIII-LEA: DEVIERI ȘI NEPUTINȚĂ

După cucerirea Ierusalimului, cruciada își schimbă sensul sau cel puțin conținutul: dacă eliberarea Orașului Sfânt rămâne în centrul preocupărilor, realizarea acestui țel admite, de-acum încolo, tot felul de mijloace. Realismul cuprinde cruciada: aventura spirituală și materială, al cărei deznodământ depindea de voința divină, devine o operă politică și strategică, pregătită și organizată îndelung. Cu toate că monarhiile engleză și franceză manifestă prea puțin interes față de cruciadă (Ludovic cel Sfânt este, în multe privințe, o excepție), aceasta, intrată în obiceiurile cavalerilor occidentali, mai frecventă în veacul al XIII-lea, este deopotrivă un rit și o instituție care capătă contur. De vreme ce poți dispune de trupe datorită cruciadei, ispita de a o folosi pe aceasta împotriva altor „necredincioși" decât musulmanii din Țara Sfântă este mare: aceste devieri îi risipesc forțele materiale, îi subminează forțele spirituale și vor constitui cauza neputinței sale finale.

I. Deturnarea celei de-a IV-a Cruciade și întemeierea statelor latine din Grecia

Prima dintre aceste noi expediții este *cruciada plănuită de împăratul Henric al VI-lea*, care moștenește

deopotrivă posesiunile tatălui său Frederic I și Regatul Siciliei (1194) și, prin aceasta, tradițiile mesianice ale cruciadei imperiale, ca și ambițiile mediteraneene ale normanzilor. Pregătirile sunt exclusiv politice: principii Ciprului și Armeniei îi recunosc suzeranitatea în schimbul unor coroane regale. Henric al VI-lea solicită Bizanțului participarea la cruciadă, apoi un tribut anual ridicat pentru plata căruia împăratul Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203) este nevoit să stabilească un impozit suplimentar (*alamanikon*) și să recurgă la sacrificarea podoabelor mormintelor imperiale. Cruciada este însoțită curând de ambiții justițiare: Henric al VI-lea, care l-a căsătorit pe fratele său, Filip de Suabia, cu Irina, fiica lui Isaac Anghelos, se erijează în răzbunător al împăratului detronat. Este nevoie de plata tributului de către Bizantini și de opoziția papei pentru ca cruciada spre Constantinopol să fie deturnată spre Ierusalim. Primele contingente sosite înaintea împăratului recuceresc Sidonul și Beirutul, restabilind astfel legăturile pe uscat între Acra și Tripoli (1197), dar moartea lui Henric al VI-lea dispersează expediția.

Eșecul cruciadei imperiale a lui Henric al VI-lea, după cel al lui Frederic Barbarossa, a furnizat un argument noului papă, Inocențiu al III-lea (1198-1216), jurist pătruns de prerogativele Sfântului Scaun, dornic de a extinde puterea acestuia în condițiile crizei Imperiului, pentru a lansa *o cruciadă* de inspirație pur *pontificală*. Legatul Pietro Capuano și Foulque, preot de

Neuiliy-sur-Marne, predică în Franța cu un succes crescând; asemeni predicatorilor populari și fondatorilor ordinelor eremitice din secolul al XII-lea, Foulque stăruie asupra reformei morale, a luptei împotriva luxului, prostituției și cametei și preamărește virtutea purificatoare a cruciadei chiar în momentul în care aceasta va fi dominată de probleme financiare. Într-adevăr, papa a decretat un impozit de 2,5 % asupra veniturilor ecleziastice pentru finanțarea cruciadei. Cruciații din Champagne și Flandra care l-au ales în fruntea lor pe Thibaut de Champagne și, la moartea acestuia, pe Bonifaciu de Montferrat, își trimit plenipotențiarii pentru a încheia cu Veneția un tratat privind transportul armatei, estimată la patru mii cinci sute de cavaleri, nouă mii de scutieri, douăzeci de sergenți pedeștri, și aprovizionarea sa timp de un an, care se ridica la 85 000 de mărci.

La întâlnirea stabilită, în primăvara anului 1202, cruciada, abandonată deja de burgunzi și de provensali, îmbarcați la Marsilia, numără doar o treime din efectivele prevăzute și plătește cu greu 50 000 de mărci venețienilor. Un moratoriu este acordat, cu condiția ca cruciații să ajute Veneția să recucerească portul dalmat Zara de la regele Ungariei. Cucerirea acestui oraș creștin (noiembrie 1202) stârnește proteste în rândurile armatei; papa îi excomunică pe venețieni și pe cruciați, dar anulează curând pedeapsa în cazul acestora din urmă. În timpul iernii, tânărul Alexios (al IV-lea) Anghelos ajunge la Zara și le cere cruciaților să-l restabilească pe tronul imperial pe

tatăl său, Isaac al II-lea, răsturnat și orbit de Alexios al III-lea în 1195. În schimbul acestui ajutor, le făgăduiește importante sume de bani, contribuția Imperiului Bizantin la continuarea cruciadei și unirea Bisericilor. În ciuda opoziției unei părți a armatei și a legatului, planul este adoptat: în primăvara anului 1203, cruciada cucerește Corfu și începe asediul Constantinopolului (24 iunie 1203). La 17 iulie, un prim asalt asupra capitalei provoacă fuga lui Alexios al III-lea; restabilit pe tron, Isaac al II-lea este nevoit să cârmuiască împreună cu fiul său Alexios. Incapabil să respecte promisiunile făcute cruciaților, a căror nerăbdare sporește, în vreme ce populația greacă le e din ce în ce mai ostilă, sunt înlăturați de o răscoală populară care îl aduce la putere pe Alexios al V-lea Ducas, antilatin convins. În martie 1204, potrivit unui tratat încheiat între dogele Enrico Dandolo, care participă în persoană la expediție, și baronii cruciați, este hotărâtă împărțirea Imperiului Bizantin a cărui posesie avea să le fie asigurată de atacarea Constantinopolului. La 13 aprilie, orașul este cucerit și lăsat pradă jafului:

„N-au fost nicicând văzute ori cucerite atâtea avuții, atât de nobile, atât de bogate, câte se strânseseră aici, în mai bine de șase veacuri",

scrie Robert de Clari, în vreme ce cronicarul Nicetas Choniates, și el martor al evenimentelor, compară bunătatea sarazinilor cu violențele latinilor „care poartă pe umăr crucea lui Hristos". Cruciada a ruinat

„regina orașelor" creștinătății și a adâncit definitiv schisma între Biserici și între credincioșii din Orient și din Occident.

Evident pentru creștinătatea greacă, victimă a cruciadei, scandalul nu apare decât progresiv în conștiința occidentală. Inocențiu al III-lea acceptă mai întâi faptul împlinit, mai mult sau mai puțin justificat de promisiunile de unire a Bisericilor și de ajutor pentru Imperiul Latin de la Ierusalim; apoi, aflând de deșertăciunea lor, informat în legătură cu excesele și urmările nefaste ale expediției din 1204, el este primul care vorbește despre „deturnarea" Cruciadei, acuzându-i pe venețieni de aceasta:

„Ați abătut și ați făcut armata creștină să se abată de la calea cea bună la cea rea..., ați deturnat această armată atât de numeroasă... care fusese adunată cu atâta greutate, a cărei conducere costase atât de scump, cu care trăgeam nădejde nu numai să recăpătăm Ierusalimul, dar și să punem stăpânire pe cea mai mare parte a regatului Egiptului."

Conceptul de „deviere" nu este așadar o creație a conștiinței istorice moderne, dar aceasta s-a străduit să descopere responsabilii pentru producerea acestui fenomen: puținilor susținători ai unei teorii a „hazardului" care se mărgineau să constate înlănțuirea faptelor, așa cum le relatează Villehardouin, le răspund toți cei care cred în premeditarea unuia sau altuia dintre protagoniștii cruciadei.

Responsabilitățile și interesele în devierea celei de-a IV-a Cruciade nu rămân mai puțin evidente;

încă din 1202, Filip de Suabia, cumnatul lui Alexios (al IV-lea) Anghelos, îl primește pe acesta și propune papei, dacă își recapătă domnia asupra „regatului grecilor", ajutorul Imperiului Bizantin pentru cruciadă; Bonifaciu de Montferrat cunoaște și el planul încă din această perioadă, iar legăturile celor doi frați ai săi cu Orientul bizantin explică atitudinea sa favorabilă în această privință. Inocențiu al III-lea dorește, bineînțeles, ca Biserica greacă să accepte să se supună Romei și ca Imperiul să sprijine cruciada în loc să o contracareze, dar nu se gândește la folosirea forței pentru a-și atinge scopul. În schimb, rolul Veneției este capital: în mod premeditat sau nu, ea a folosit la maximum circumstanțele în interesul propriu. Începând cu 1082, a primit privilegii comerciale considerabile în Imperiu, reînnoite și sub domnia lui Isaac al II-lea și Alexios al III-lea. Dar ea se simte amenințată de concurența Genovei și îndeosebi a Pisei, căreia i-au fost acordate privilegii similare, de recrudescența pirateriei pe care Bizanțul nu o mai reprimă, atunci când nu o favorizează chiar, și mai cu seamă de ostilitatea crescândă a populației grecești. În 1171 și 1182, în cursul unor răscoale antilatine, negustorii italieni au fost expulzați sau masacrați. Imperiul este pe cale de a se dezintegra, așa cum o arată secesiunile Ciprului (1182), Trapezuntului (1204), bulgarilor și vlahilor, sârbilor, precum și autonomia unor „arhonți" în Grecia sau în Asia Mică. În acest climat instabil, consolidarea sau ameliorarea situației pot părea utile; cucerirea Constantinopolului

va conferi, într-adevăr, Veneției accesul neîngrădit la Marea Neagră, până atunci interzisă străinilor. Dogele Enrico Dandolo, care participă el însuși la expediție, dispune de un mijloc de presiune (creanțele Veneției) asupra cruciaților. Pretextele apărării „dreptului moștenitorului direct" (Alexios al IV-lea ca moștenitor de drept) și pedepsirii orașului „infidel legii Romei", îi folosesc spre a potoli conștiința baronilor cruciați, în timp ce, în ochii tuturor, lucesc bogățiile materiale și spirituale — relicvele — ale Bizanțului. Determinismul economic împinge Veneția să domine Constantinopolul: chemarea lui Alexios al IV-lea furnizează pretextul, iar cruciații masa de manevră. Fără Veneția, cruciada nu ar fi fost „deviată"; fără cruciadă, Veneția nu și-ar fi putut clădi imperiul în Orient.

Dintre toate realizările celei de-a IV-a Cruciade, imperiul venețian avea să fie cea mai durabilă. Așa-numita *partitio,* aplicând termenii tratatului din 1202 asupra împărțirii pe jumătate între cruciați și venețieni a cuceririlor ce urmau a fi făcute, acorda împăratului latin un sfert din teritorii, cele trei sferturi rămase revenind jumătate venețienilor și jumătate „pelerinilor". Împăratul ales a primit Constantinopolul, Tracia și nord-vestul Asiei Mici, teritorii pe care le-a apărat cu mare greutate de atacurile bulgarilor (înfrângerea de la Adrianopol, 1205) și ale Imperiului grec de Niceea (înfrângerea de la Poimanenon, 1225), apoi ale acestor două forțe reunite (asediul Constantinopolului, 1236). Dăinuirea Imperiului Latin, redus la stăpânirea asupra orașului Constantinopol, depinde atunci numai de neînțelegerile dintre adversarii săi, de eventualele ajutoare primite din partea Occidentului — dar apelurile lui Grigore al

IX-lea la cruciadă pentru apărarea Imperiului Latin (1235 și 1237) rămân practic fără efect — și mai ales de sprijinul flotei venețiene. În lipsa acesteia, Constantinopolul este recucerit aproape fără luptă în 1261.

În Macedonia, Bonifaciu de Montferrat întemeiază *efemerul regat al Tesalonicului*, cucerit de despotul Epirului în 1222, apoi de împăratul de Niceea, Ioan Vatatzes, în 1242. Atica și Beoția constituie *ducatul de Atena*, întemeiat de burgundul Otton de La Roche. Ducatul va trece apoi în mâinile mercenarilor catalani (1311), și în cele din urmă sub stăpânirea unei case florentine (1387). În Pelopones, principatul francez de Moreea sau de Ahaia, fondat de Geoffroy de Villehardouin — nepotul istoricului celei de-a IV-a Cruciade — trece sub suzeranitatea angevinilor de Neapole (1267) și se retrage în cursul secolului al XIV-lea în fața recuceririi Bizantine efectuate plecând de la Mistra.

Domeniul venețian este cea mai trainică dintre achizițiile cruciadei: în afara unui cartier din Constantinopol, Republica posedă efectiv porturile Coron și Modon la sud de Messenia și mai ales toată Creta care, începând cu veacul al XIV-lea, furnizează metropolei lemn, grâu și alte produse agricole. În plus, Veneția își exercită suzeranitatea asupra seniorilor terțiari din Eubeea și a diferitelor familii patriciene stabilite pe insulele rămase mai mult sau mai puțin legate de metropolă prin cetățenia lor venețiană.

„Romania" venețiană și francă este cu adevărat o creație a cruciadei, dar se dezvoltă apoi independent de aceasta; în secolul al XIII-lea, cruciada își îndreaptă eforturile în două direcții: apărarea Țării Sfinte și recucerirea Ierusalimului, care rămân scopul principal, și tot felul de alte expediții în Europa care vor fi asimilate „pelerinajului crucii".

II. Devierea sistematică: cruciadele politice din secolul al XIII-lea

În secolul al XII-lea avuseseră loc deja cruciade îndreptate către alte țeluri decât mormântul lui Hristos: încă de la început, indulgența cruciadei fusese acordată celor care luptau în Spania împotriva musulmanilor. În 1147, papa extinsese privilegiile cruciadei asupra spaniolilor care au cucerit Almeria — în vreme ce, în drumul său spre Orient, o flotă de cruciați ajuta la cucerirea Lisabonei — și binecuvântase de asemenea o expediție organizată în nordul Germaniei împotriva slavilor. Și deja un grup de cruciați încercase să atace orașul creștin, dar slav, Stettin (Szczecin). Dar, văzând crucea pe zidurile cetății, cruciații se împrăștiaseră, neputând lupta decât împotriva păgânilor.

În schimb, în veacul al XIII-lea, privilegiile cruciadei aveau să fie extinse asupra unor expediții de tot felul îndreptate împotriva „dușmanilor credinței" în general și ai papalității, în particular, fie ei și creștini. Chiar dacă responsabilitatea directă pentru deturnarea celei de-a IV-a Cruciade nu-i aparține papei, ci venețienilor, rolul lui Innocențiu al III-lea în devierea cruciadei către scopuri politice este incontestabil. Încă din 1199, el amenință cu lansarea unei cruciade împotriva unui partizan al Imperiului. Îndeosebi începând cu anii 1207-1208, inițiază o campanie de predici în Franța privind *cruciada împotriva ereticilor*

„albigenzi" (catarii propovăduiau o doctrină dualistă), oferind tuturor celor care se vor angaja în această luptă nu numai aceleași indulgențe de care ar fi beneficiat dacă ar fi pornit spre Țara Sfântă, dar și dreptul de a dispune de pământuri cucerite de la eretici. Contingentele din nordul și centrul Franței astfel atrase l-au ajutat mai întâi pe Simon de Montfort, ales căpetenie a cruciadei, să cucerească Béziers, Carcassonne și ținutul Albigeois, apoi Toulousain și să obțină victoria decisivă de la Muret asupra regelui Aragonului, Pedro al II-lea, venit în ajutorul vasalului său Raymond al VI-lea de Toulouse (1213). Cel de-al IV-lea Conciliu de la Lateran confirmă stăpânirea lui Simon de Montfort asupra teritoriilor cucerite de la contele eretic și încredințează papei paza asupra marchizatului de Provența pentru contele minor Raymond al VII-lea (1215). Conciliul pregătește însă o nouă cruciadă spre Țara Sfântă (cf. *infra*, p. 77), iar lupta în Languedoc continuă îndeosebi cu mercenari, acei soldați tâlhari pe care al III-lea Conciliu de la Lateran (1179) îi anatemiza în aceeași măsură ca și pe eretici... În 1226, regele Ludovic al VIII-lea conduce cruciada care pune stăpânire pe Avignon și Provența: tratatul de la Paris (1229) asigură alipirea ulterioară a provinciei Languedoc la Franța. Cruciada le-a folosit capețienilor, iar lupta împotriva ereziei, nicidecum înfrântă, va continua o dată cu Inchiziția.

Innocențiu al III-lea a deschis calea succesorilor

săi și a creat instrumentul *„cruciadelor politice"* ulterioare, fiind primul care a prelevat taxe pentru cruciade asupra veniturilor clerului și care a formulat dreptul *„înfățișării drept pradă"*, adică dreptul deținut de papă de a oferi oricărui catolic zelos, care le va cuceri, pământurile celor care nu reprimă erezia. Ajutați de aceste arme practice și teoretice, papii din secolul al XIII-lea folosesc cruciada în scop esențialmente politic: asigurarea independenței papalității împiedicând Imperiul să controleze Italia de Sud și Sicilia și să împresoare patrimoniul Sfântului Petru. Încă din 1229, în vreme ce Frederic al II-lea a pornit spre Siria în fruntea cruciadei, papa trimite împotriva lui o armată finanțată printr-o taxă asupra veniturilor clerului și banii rămași din decimele cruciadei împotriva albigenzilor, făgăduind luptătorilor absolvirea de păcate, însă nu deplina indulgență a cruciadei. În 1239, războiul care izbucnește din nou între papă și împărat este o adevărată cruciadă: sunt oferite soldaților privilegiile pe care aceștia le-ar fi căpătat dacă ar fi plecat către Țara Sfântă; ungurii care au făcut acest legământ sunt chiar poftiți să-l modifice în sensul participării la cruciada împotriva lui Frederic, înfățișat de propaganda ecleziastică drept Antihristul. Lupta ajunge la apogeu chiar în momentul în care Ludovic al IX-lea se află în Egipt și în Siria: forțele franceze sunt singurele care luptă pentru Țara Sfântă, în timp ce Innocențiu al IV-lea (1243-1254) îi cheamă pe germani și italieni la cruciadă împotriva împăratului.

Dar ajutoarele astfel obținute se dovedesc a fi efemere și prea puțin eficace. Pentru a obține un succes durabil, va fi nevoie de punerea în aplicare în mod efectiv a principiului „înfățișării" formulat de Inocențiu al III-lea.

În 1254, și din nou în 1263, Regatul Siciliei este oferit drept „pradă" fratelui lui Ludovic al IX-lea, Carol de Anjou, căruia papalitatea îi promite toate privilegiile cruciadei și sprijinul financiar al Bisericii. În momentul asaltului definitiv împotriva Siciliei (1268), nu numai că predica cruciadei în Toscana furnizează armatei principelui francez o mulțime de noi recruți, dar papa decretează totodată o cruciadă specială împotriva tuturor acelora care vor pune stavile înaintării sale prin Italia. Înscăunarea unui suveran vasal al Sfântului Scaun în Sicilia pare să pună capăt cruciadelor politice; Grigore al X-lea (1271-1276) manifestă un interes sincer față de Țara Sfântă. La moartea papei, proiectele elaborate în acest sens eșuează; Carol de Anjou obține, dimpotrivă, de la Martin al IV-lea finanțarea unei cruciade împotriva Bizanțului. Răscoala „vecerniilor siciliene" (1282) oprește, la rândul său, realizarea acestui plan, punând capăt dominației angevine asupra insulei. O nouă cruciadă este organizată împotriva regelui Pedro al III-lea de Aragon, căruia rebelii i-au oferit coroana Siciliei. Aragonul este oferit drept feudă pontificală unui fiu al regelui Franței, iar expediția este finanțată prin decimele adunate în regat. Cruciada împotriva Aragonului este înfrântă în fața

Geronei (1285). Este ultima mare cruciadă politică. În cursul luptelor desfășurate ulterior între papă și regele Franței, Filip cel Frumos, cruciada și acuzațiile de erezie nu vor constitui, de o parte și de alta, decât pretexte pentru strângerea de taxe și campanii de propagandă. Astfel, politica pontificală a pregătit instrumente care se vor întoarce mai târziu împotriva ei și, mai ales, a lipsit Țara Sfântă, de-a lungul întregului secol al XIII-lea, de ajutorul unor efective numeroase de luptători, precum și de sume însemnate de bani.

III. Armistiții și cruciade în Țara Sfântă (1198-1254): convietuirea cu ayyubizii

1. *Armistițiile*. La moartea lui Saladin, posesiunile sale fuseseră, potrivit voinței sale, împărțite între fiii săi și fratele său al-Adil, care a izbutit să se proclame sultan la Cairo (1200) și exercită până la moartea sa (1218) o autoritate morală asupra celorlalți principi ayyubizi.

Independența de fapt a acestora din urmă, certurile lor interne, aparenta fărâmițare a Siriei nu semnifică totuși întoarcerea la „anarhia musulmană" din secolul al XI-lea: sub domnia lui al-Adil, apoi sub cea a fiului și moștenitorului său al-Kamil (1218-1238), preeminența sultanului de Cairo, solidaritatea familială, influența ortodoxiei sunnite favorizată de ayyu-

bizi contribuie la asigurarea coeziunii în fața dușmanilor comuni.

Dar statele cruciate nu mai reprezintă inamici periculoși: reduse la o fâșie de coastă, lipsite de oameni și bani, ele nu pot duce o politică ofensivă prin propriile forțe. Sosirea unei cruciade poate, ce-i drept, să amenințe cu adevărat Egiptul — situație ce se va produce de mai multe ori — dar sultanul este interesat să păstreze relații pașnice cu statele france care nu-l stânjenesc defel și să asigure prosperitatea regatului său, întreținând strânse raporturi comerciale cu negustorii italieni (tratatele încheiate sub domnia lui Saladin sunt reînnoite cu Pisa — 1207 — și Veneția — 1218 — și, pe de altă parte, la Alexandria trăiesc, în 1212, trei mii de negustori franci).

Prima jumătate a veacului al XIII-lea este, așadar, o perioadă în care domină pacea: spre deosebire de secolul al XII-lea, când cavalerii Țării Sfinte își petreceau timpul lansând tot felul de expediții, în secolul următor, este nevoie de sosirea cruciaților din Occident pentru a-i determina pe francii din Siria să treacă, fără cine știe ce tragere de inimă, la ofensivă. Armistițiile semnate în 1198 pentru o perioadă de cinci ani și jumătate, în 1204, pentru șase ani, în 1212, în 1229 pentru zece ani, cinci luni și patruzeci de zile nu garantează doar nebeligeranța, ci sunt însoțite uneori de concesii: retrocedarea Jaffei în 1204, a Ierusalimului și a altor orașe în 1229 (în legătură cu acest tratat, vezi *infra*, p. 80), a cetăților Safet și Beaufort în 1240.

2. *A V-a Cruciadă (1217-1219).* Dar, în 1210, al-Adil clădește pe muntele Tabor o fortăreață ce domină câmpia Acrei: evenimentul este invocat de Inocențiu al III-lea pentru propovăduirea, încă din 1213, a unei noi cruciade. Războaiele dintre regii Franței și Angliei, dintre Frederic al II-lea și anti-împăratul Otto al IV-lea, favorizează însușirea de către papă a acestui proiect, organizarea cruciadei fiind codificată printr-un important decret al celui de-al IV-lea Conciliu de la Lateran (1215). A V-a Cruciadă numără puțini francezi, din cauza cruciadei împotriva albigenzilor inaugurată în 1209; contingentele ducelui de Austria și ale regelui Ungariei nu izbutesc să cucerească Taborul (1217). Ungurii fac cale întoarsă încă din 1218; totuși, cei care au rămas în Palestina reconstruiesc Caesareea și clădesc la poalele muntelui Carmel fortăreața Castelul Pelerinului. În primăvară, o dată cu sosirea cruciaților frizoni și renani, se ia hotărârea atacării cetății Damietta, în speranța că, astfel, puterea egipteană va scădea simțitor, iar Ierusalimul va putea fi recucerit mai lesne. Într-adevăr, sosirea unor noi cruciați italieni, francezi, englezi și spanioli, în toamna anului 1218, întărește forțele asediatorilor, și sultanul al-Kamil propune, în schimbul ridicării asediului, restituirea către latini a vechiului teritoriu al Regatului Ierusalimului, cu excepția Transiordaniei, și chiar reclădirea cetăților sale pe cheltuiala proprie. Opoziția legatului Pelaggio, care pretinde să conducă cruciada din punct

de vedere temporal, ca și spiritual, îl împiedică pe regele Ierusalimului, Jean de Brienne, să accepte acest tratat. După căderea cetății Damietta (5 noiembrie 1219), legatul vrea să antreneze cruciada la cucerirea Egiptului; armata pornește spre Cairo, dar, blocată de ruperea zăgazurilor Nilului, este nevoită să părăsească Egiptul, încheind un armistițiu pe opt ani. Noua cruciadă „pontificală" s-a soldat cu un eșec din vina legatului.

3. *Cruciada (a VI-a) a lui Frederic al II-lea (1228-1229).* După acest eșec, papa nu se mai bizuie, de acum încolo, decât pe Frederic al II-lea, care făcuse legământul crucii încă din 1215. Încoronat împărat la Roma, în 1220, se căsătorește în 1225 cu Isabela, fiica principesei Maria și a lui Jean de Brienne, și devine rege al Ierusalimului în locul acestuia, în virtutea dreptului feudal aplicat în mod strict, dar contrar promisiunilor făcute anterior. Plecarea sa spre Siria, fixată pentru 1227, este amânată din motive de sănătate; folosind acest nou răgaz drept pretext, Grigore al IX-lea îl excomunică pe împărat. Cu toate acestea, Frederic al II-lea se alătură cruciadei în primăvara anului 1228. El intrase deja în negocieri pentru Ierusalim cu sultanul al-Kamil care era atunci amenințat de ayyubizii din Siria, coalizați și sprijiniți de horezmieni. La sosirea sa, situația este schimbată cu totul: sultanul de Damasc murise, așa că al-Kamil își putea împărți posesiunile acestuia cu

fratele său, venit din Djazira, care păstra Damascul și-i lăsa Palestina. Totuși, după cinci luni de negocieri, Frederic reușește să încheie cu al-Kamil *tratatul de la Jaffa* (11 februarie 1229): Ierusalimul era înapoiat Regatului Latin, împreună cu Nazaret, Betleem, ținutul Lydda și Ramla, iar la nord senioriile Toron și Sidon. În Orașul Sfânt, care rămâne oraș deschis, musulmanii păstrau locul pe care se afla templul împreună cu moscheile Omar (Cupola Stâncii) și al-Aksâ, în vreme ce creștinii puneau din nou stăpânire pe Sfântul Mormânt. La 17 martie, Frederic al II-lea își punea el însuși pe cap coroana pe care patriarhul nu voia să i-o impună. Regatul Ierusalimului era reinstaurat, dar în condiții care, din pricina dificultăților interne, aveau să-l ducă curând la pierzanie.

4. *Războaiele civile din Palestina și pierderea Ierusalimului (1229-1244).* În timpul primului sfert al secolului al XIII-lea, conflictele interne afectaseră în mod simțitor comitatele din nord. Principatul Antiohiei fusese multă vreme o pricină de dispută între contele de Tripoli, Bohemund al IV-lea, și nepotul regelui Armeniei; dar, în 1219, este alipit definitiv la comitatul de Tripoli. În schimb, Ierusalimul nu cunoscuse decât dificultăți neînsemnate sub domniile lui Henric de Champagne (1192-1197) și Amaury de Lusignan, rege al Ciprului (1197-1205), soți rând pe rând ai reginei Isabela, văduva lui Conrad de Montferrat, apoi sub cârmuirea lui Jean d'Ibelin, „bătrânul

senior al Beirutului", care a exercitat regența fiicei Isabelei, Maria (1205-1210). Aceasta din urmă a fost atunci dată de soție lui Jean de Brienne, rege între 1210 și 1212, apoi, după moartea soției sale, regent pentru fiica sa, Isabela a II-a, între 1212 și 1225 (vezi tabelul genealogic, pp. 84-85).

Trecerea regatului sub autoritatea lui Frederic al II-lea, conflictul care-l opune pe acesta papalității și baronilor cruciați inaugurează, dimpotrivă, o eră de *războaie civile neîncetate*, cărora nici cele mai grave primejdii nu le pun capăt. Amănuntele privind luptele duse de baronii sirieni, mai ales de Jean d'Ibelin, regent al Ciprului, sprijinit de templieri, împotriva reprezentantului împăratului, mareșalul Ricardo Filangieri, înfrânt în Cipru în 1232 și alungat definitiv din Tyr în 1243, sunt înfățișate în memoriile juristului Filippo di Novara, partizan al Ibelinilor, care-și intitulează relatarea: *„Istorisire despre războiul dintre împăratul Frederic și seniorul Jean d'Ibelin"*. În acest context, cruciații care sosesc în Țara Sfântă șovăie între politicile propuse de cele două tabere: în 1239, Thibaut de Champagne recucerește Ierusalimul ocupat vremelnic de egipteni la expirarea armistițiului și, sfătuit de templieri și de Ibelini, negociază cu Damascul restituirea cetăților din Galileea, dar tratatul eșuează. În schimb, Richard de Cornwall, rudă cu Frederic al II-lea, se mulțumește, ca și împăratul și cavalerii ospitalieri, să favorizeze alianța cu egiptenii: el obține de la sultanul as-Salih Ayub

(1240-1249) reînnoirea tratatului din 1229 și restituirea unor teritorii suplimentare — regiunea Sidon, Galileea orientală, inclusiv Tiberiada, ținuturile Jaffa și Ascalon — ceea ce face ca regatul să-și recapete frontierele din 1187. După plecarea sa, baronii guelfi se orientează, dimpotrivă, spre sultanul Damascului amenințat de as-Salih Ayub, obținând de la cel dintâi promisiunea unor restituiri suplimentare.

Dar sultanul Egiptului apelează la trupele horezmiene alungate din Mesopotamia de înaintarea mongolilor. Horezmienii cuceresc Ierusalimul lăsat aproape fără apărare și, alăturându-li-se trupele venite din Egipt, zdrobesc armata franco-damaschină la Gaza (17 octombrie 1244). As-Salih Ayub recuperează Ascalonul și Galileea orientală (1247) și, cucerind Damascul, își impune suzeranitatea asupra orașului Homs, luptând pentru controlul asupra Siriei împreună cu vărul său, care stăpânește Alepul. Sultanul ayyubid se rupe de politica predecesorilor săi: ignorând solidaritatea familială, el caută să-și impună autoritatea prin toate mijloacele cu putință și conduce ofensiva în același timp împotriva rudelor sale din Siria și împotriva francilor. Ferindu-se de elementele tradiționale ale armatei ayyubide — soldați kurzi liberi, sclavi (mameluci) ale căror regimente purtau numele sultanilor care le înființaseră (Salahiya de la Salah-ad-Dîn, Kamiliya de la al-Kamil etc.) — as-Salih Ayub se înconjoară de o gardă de mameluci pe care o alcătuiește el însuși, numită Bahriya as-Salihiya, de la insula Nilului (Bahr an-Nil) unde era încartiruită.

În momentul în care as-Salih inaugurează regimul mameluc, care va domina perioada următoare, statele france din Siria, sărăcite de pierderea atâtor teritorii, sunt din ce în ce mai divizate. Fiul lui Frederic al II-lea, Conrad al IV-lea, devine rege al Ierusalimului (1243), dar baronii refuză să presteze legământul de vasalitate reprezentantului său și încredințează regența reginei Ciprului, apoi fiului ei, Henric I. Această regență este tot atât de teoretică cum este și regalitatea lui Conrad, autoritatea aparținând de fapt așa-numiților *bailes* din familia Ibelinilor (Balian, apoi fratele său Jean), care își exercită dominația asupra Înaltei Curți și stăpânesc principalele fiefuri de pe continent și din Cipru. Recucerit de la Imperiali, Tyrul a fost cedat unei rude a lor, Philippe de Montfort; de asemenea, Ibelinii posedă senioriile Beirut, Caesareea, Arsuf și Jaffa. Restul teritoriului aparține ordinelor militare, în timp ce la Antiohia și mai ales la Acra autoritățile comunale sunt atotputernice. La drept vorbind, nu mai există state cruciate în Țara Sfântă, ci niște „așezări" izolate a căror neputință sporește din pricina rivalităților existente între ele: spre deosebire de veacul al XII-lea, ajutorul cruciaților occidentali este indispensabil apărării lor.

5. *A VII-a Cruciadă (1248-1249).* În Europa, Italia și Germania sunt absorbite de lupta dintre Imperiu și papalitate, iar forțele engleze de conflictul dintre Henric al III-lea și baroni. De aceea, chemarea papei

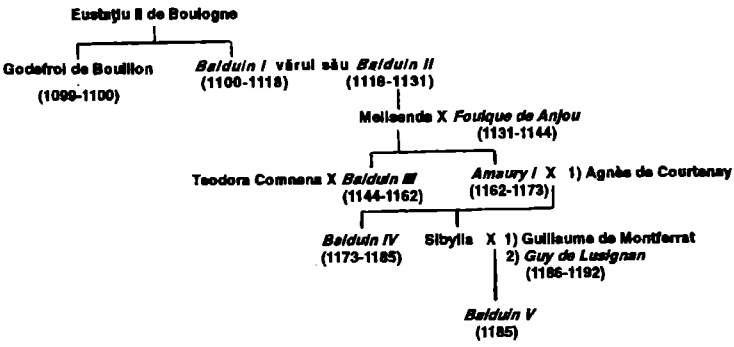

(Exceptând mențiunile contrare, datele între paranteze sunt cele ale domniilor regilor Ierusalimului. Numele acestora apar cu litere *cursive*)

Innocențiu al IV-lea la Conciliul de la Lyon (1245) nu ar fi avut un efect prea mare dacă condițiile existente atunci în Franța nu i-ar fi fost favorabile. Încă din 1244, în timpul unei boli grave, regele Ludovic al IX-lea a făcut legământul crucii: pacea și prosperitatea ce domnesc în regat îi îngăduie să pregătească în amănunțime finanțarea și recrutarea unei expediții care cuprinde, împreună cu contingentele din Moreea, Cipru și Acra, aproape trei mii de cavaleri. Plecată de la Aigues-Mortes și Marsilia, flota își petrece iarna în Cipru și, abia debarcată în Egipt, pune

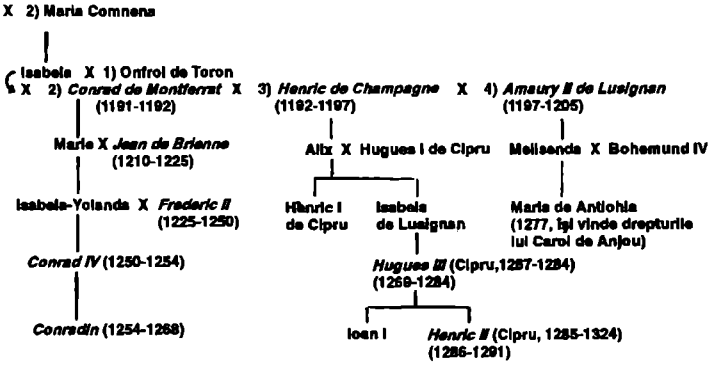

stăpânire pe Damietta abandonată (6 iunie 1249). Această „a VII-a Cruciadă"[1] reiterează apoi greșelile celei de-a V-a: după ce refuză oferta sultanului care propunea retrocedarea Ierusalimului, Ascalonului și Galileii orientale în schimbul plecării cruciaților, armata pornește spre Cairo, reușește să treacă pe malul

[1] Conform numerotării tradiționale la autorii francezi. Alții nu pun la socoteală cruciada împotriva orașului Damietta sau o omit pe cea a lui Frederic al II-lea. De altfel, orice opțiune este arbitrară: în secolele al XII-lea și al XIII-lea au avut loc mult mai multe „treceri" decât ar putea să ne sugereze această numerotare.

estic al Nilului la Mansurah cu prețul unor lupte aprige. Este ordonată retragerea, dar, măcinată de o epidemie, hărțuită de flota și de trupele egiptene, armata este nevoită să capituleze (6 aprilie 1250). În schimbul Damiettei, Ludovic al IX-lea obține propria sa eliberare și plătește 400 000 de besanți pentru răscumpărarea cruciaților rămași în viață. Expediția în Egipt eșuase, iar revoluția survenită între timp la Cairo avea să schimbe, în scurtă vreme, echilibrul de forțe în Orientul Apropiat în detrimentul cruciadei.

IV. Între mongoli și mameluci: sfârșitul așezărilor cruciate din Siria-Palestina (1250-1291)

După moartea lui as-Salih Ayub și asasinarea fiului său (mai 1250), puterea trecuse în mâinile mamelucilor. Acest regim militar fusese mai întâi contestat de sultanul ayyubid de Damasc, suzeran al principilor Siriei. Profitând de aceste disensiuni, Ludovic al IX-lea, rămas în Țara Sfântă, a încheiat în 1258 un tratat cu mamelucii care eliberează ultimii prizonieri și, în schimbul unei alianțe împotriva ayyubizilor din Siria, promit restituirea Ierusalimului, a Betleemului și a cvasi-integralității teritoriului vechiului regat de dincoace de fluviul Iordan. Totuși, cum nu se obținuse nimic decisiv, mamelucii încheie pacea cu sirienii la instigarea califului (1253).

Ludovic al IX-lea își petrece restul șederii în Țara Sfântă (1250-1254) restaurând fortificațiile orașelor de pe coastă care rămăseseră sub stăpânirea francilor (Acra, Caesareea, Jaffa, Sidon), restabilind înțelegerea în sânul principatului de Antiohia, divizat de certuri familiale, și, în fine, reconcilierii dintre acesta și armeni.

Echilibrul precar existent între mameluci și ayyubizi, relativ favorabil francilor care încheiaseră un nou armistițiu cu aceștia din urmă (1256), este rupt de venirea mongolilor. Inițiată la începutul veacului al XIII-lea, *expansiunea mongolă* atinge, sub domnia lui Genghis-Han (1206-1227), China, Chorasanul și Rusia de Sud, iar sub cea a fiilor săi Iranul, Ucraina, Polonia și Anatolia selgiucidă redusă la rangul de protectorat (1243). Întemeietorul statului Il-Khanid din Iran, hanul Hülegü, continuă această înaintare până în Mesopotamia și Siria. În 1256, îi înfrânge pe „asasini", implantați în Alamut (Persia); în 1258, pune capăt califatului de Bagdad și, în 1260, principatelor ayyubide din Siria. Creștinii latini nu au înțeles încă importanța *alianței cu mongolii*; cotropirile „tătarilor" în Europa Centrală au rămas în memoria tuturor. Solia trimisă de Ludovic al IX-lea s-a întors fără a fi obținut nici un rezultat și papa îl condamnă pe principele Antiohiei care, urmând exemplul armenilor, a ajuns la o înțelegere cu mongolii, recuperând astfel Jabala și Lattaquié. Așa că, în 1260, francii din Ierusalim păstrează o neutralitate favorabilă mamelu-

cilor pe care îi aprovizionează: victorios asupra mongolilor la Ain Djalut (Galileea), sultanul Egiptului devine stăpânul Siriei.

Așezările cruciate sunt, de-acum încolo, înconjurate de posesiunile *sultanului mameluc*. În plus, amenințarea mongolă duce la o *radicalizare* a acestei dictaturi care exercită un control strict asupra căpeteniilor sale militare ce dețin așa-numita *iqtâ*. Aceasta devine o simplă prevedere fiscală fără caracter feudal care permite sultanului să dispună de o armată permanentă. Regimul se înăsprește împotriva oricărui aliat potențial al mongolilor, atât creștinii indigeni cât și latinii. Renaște ideea *djihad*-ului. În decursul a aproximativ zece ani, sultanul Baîbars, care a stabilit califatul la Cairo și a făcut din statul său centrul politic și cultural al Orientului Apropiat, cucerește toate orașele deținute încă de franci în interiorul țării: Nazaret, Tabor, Betleem, Safet, Beaufort, Chastel-Blanc și Krakul Cavalerilor (1271), și pe coastă, Caesareea, Arsuf, Jaffa și Antiohia (1268). Se întâmplă chiar ca intervenția sa să fie solicitată de creștinii înșiși, a căror divizare sporește.

Între 1256 și 1258, un adevărat *război* (numit al *Sfântului Sava* după numele unei mânăstiri din Acra care era o pricină de dispută între taberele rivale) îi opune, la Acra, pe genovezi și pe venețieni, cei dintâi sprijiniți de Filip de Montfort și de ospitalieri, ceilalți de contele de Jaffa și de templieri. Lupta navală continuă prin atacuri ale venețienilor împotriva

Tyrului, ale genovezilor împotriva Acrei, până la acordul definitiv încheiat prin intermediul lui Ludovic al IX-lea în 1270. Dar Pisa rămâne în conflict cu Genova până în 1288. Și, la Tripoli, Bohemund al VI-lea este nevoit să lupte în același timp cu templierii și cu vasalii săi genovezi, familia Embriaci, seniori ai Djibeilului. În același timp, moartea lui Conradin (Conrad al III-lea) (1268), rege titular al Ierusalimului, face să renască *certurile dinastice*: regele Hugues al III-lea de Cipru, regent din 1264, își vede drepturile asupra coroanei recunoscute de baroni, dar contestate de Maria de Antiohia care le vinde pe ale sale lui Carol de Anjou (1277). La moartea acestuia (1285), coroana va reveni Ciprului, dar, vreme de opt ani, diferitele autorități ale Țării Sfinte au fost divizate între două obediențe, iar orice politică comună a fost imposibilă.

Așadar, așezările din Palestina depindeau din ce în ce mai mult de *ajutoarele Occidentului*, dar Cruciada lui Ludovic al IX-lea (a VIII-a), în loc să atace Egiptul, debarcă la Tunis unde regele moare (1270): fratele său, Carol de Anjou, rege al Siciliei din 1268, retrage expediția după ce semnează un tratat favorabil intereselor siciliene. Ultima mare cruciadă oferă astfel un nou exemplu de diversiune. Dar principele Eduard al Angliei, ajuns la Tunis după încheierea păcii, se duce în Țara Sfântă și obține de la Baîbars reînnoirea armistițiilor. Însă așezările creștine nu mai ocupă decât o fâșie îngustă de coastă între Castelul Pelerinului și Lattakié; însuși teritoriul senioriilor pe

care le dețin încă este uneori împărțit cu sultanul, clădirea și restaurarea fortărețelor sunt interzise și, potrivit promisiunii făcute sultanului, acestuia trebuie să i se dea de știre în legătură cu sosirea oricărei cruciade. Ales papă pe când se afla în pelerinaj la Acra, Grigore al X-lea face tot ce-i stă în putință pentru a aprinde din nou flacăra cruciadei; opunându-se proiectelor antibizantine ale lui Carol de Anjou, el obține în schimb la Conciliul de la Lyon (1274) Unirea Bisericii grecești cu Roma, apoi prestarea, de către marii suverani ai Occidentului, a legământului crucii și nădăjduiește, grație alianței cu bizantinii și mongolii, să lupte cu succes împotriva mamelucilor. Dar succesorii săi favorizează țelurile lui Carol de Anjou privind hegemonia mediteraneană. Doar „Vecerniile siciliene" reușesc să facă să eșueze expediția antibizantină care a deturnat încă o dată cruciada de la scopul său esențial, și anume ajutorarea Țării Sfinte.

În 1281, o nouă invazie mongolă în Siria face să renască proiectele de alianță întreținute de o serie de solii pontificale sau occidentale care se succed începând cu anul 1264. Dar *bail*-ul angevin statornicit la Acra rămâne neutru, favorizând astfel victoria mamelucilor la Homs. Armistițiul este reînnoit cu Acra și Tripoli. Dar armenii și ospitalierii îi sprijiniseră în mod deschis pe mongoli: așa că sultanul Kalaûn, hotărât să pună capăt așezărilor creștine mereu susceptibile să servească drept bază mongolilor, întreprinde, după 1285, o campanie sistematică de cucerire a lor. Începând cu teritoriile care nu intrau

sub incidența armistițiului, cucerește Markabul de la ospitalieri (1285), Lattakié (1287) apoi, rupând orice armistițiu, Tripoli (1289) unde — se spune — chiar venețienii l-ar fi chemat. În 1290, Veneția și regele Aragonului trimit ajutoare la Acra unde ajunge și o trupă indisciplinată de lombarzi și toscani; acești cruciați „de ocazie" încep să-i masacreze pe negustorii musulmani, oferind astfel pretextul unei intervenții hotărâtoare. După un asediu care a durat patruzeci de zile, în ciuda rezistenței eroice a ordinelor militare, a contingentelor capețian și englez, a întăririlor trimise din Cipru, orașul este cucerit la 18 mai 1291, iar citadela, ocupată încă de templieri, este pierdută pe 28. Toți cei care nu au putut fugi pe vasele venețiene au fost uciși sau făcuți sclavi. Ultimele orașe france (Tyr, Sidon, Beirut, Tortous și Castelul Pelerinului) au capitulat sau au fost evacuate în timpul verii, apoi distruse. Creștinilor din Occident nu le mai rămânea decât Ciprul, care va rezista atacurilor mamelucilor, fiind cucerit de turci abia în 1571, precum și sprijinul Armeniei ciliciene (ocupată de egipteni în 1375). Nu vor mai putea, de-acum înainte, să se statornicească din nou în Țara Sfântă; cruciada intra în era utopiei.

V. Proiecte și tentative de cruciade în secolele al XIV-lea și al XV-lea

Niciodată nu s-a vorbit atât de mult despre cruciadă decât după cucerirea de către musulmani a

ultimelor așezări din Țara Sfântă. Încă de la sfârșitul veacului al XIII-lea, franciscanul Fidenzio de Padova, într-un „sfat" adresat papei, sugerase instituirea blocadei comerciale asupra Egiptului a cărei punere în aplicare ar fi fost controlată de o flotă internațională, precum și debarcarea, în Siria de Nord, a unei armate care ar fi făcut joncțiunea cu forțele mongole. Expediția armată, care până atunci alcătuise miezul cruciadei, nu mai reprezintă decât un element al unei politici mai vaste. O serie de proiecte ulterioare constituie tot atâtea variațiuni pe aceste teme: Carol al II-lea de Neapole (1291), misionarul dominican Guillaume Adam, Henric al II-lea al Ciprului (1311) și venețianul Marino Sanudo în ale sale *Secreta fidelium crucis*, propun și ei blocada împotriva Egiptului cu ajutorul unei flote, venețiană potrivit lui Sanudo, internațională și pontificală potrivit celorlalți autori. Părerile sunt convergente și în legătură cu necesitatea contopirii ordinelor militare a căror rivalitate a dăunat atât cruciadei: sub pana lui Guillaume de Nogaret și a lui Pierre Dubois, legiști ai regelui Franței, această idee ascunde, firește, intenții nemărturisite; dar alții visează la o *nova religio*, un ordin unic care să ducă la bun sfârșit țelurile cruciadei. Acest mit inspiră crearea a numeroase ordine cavalerești, de la ordinul Sabiei, întemeiat de Pierre de Lusignan, ordinul Patimilor creat de Philippe de Mézières, până la ordinul Lânii de Aur. Dar legămintele cavalerești nu mai sunt atunci decât simple amuzamente curtenești: la

„banchetul Fazanului" de la Lille (1454), în timpul căruia cavalerii burgunzi se întrec în invective bine ticluite la adresa turcilor și sarazinilor, tema cruciadei a devenit un pur divertisment.

Totuși, în secolul al XIV-lea, temele amintite nu au rămas chiar fără efect, iar cele trei mari idei ale noii cruciade (blocada împotriva Egiptului, alianța cu mongolii și contopirea ordinelor) au intrat, uneori, pe tărâmul realității. Încă din 1179, papa interzisese negoțul cu țările musulmane: în secolul al XIV-lea, interdicția privind comerțul cu Egiptul — îndeosebi exportul de echipamente militare — este reînnoită fără încetare, dar uneori eludată în mod deschis datorită dispenselor pontificale.

De fapt, chiar dacă păstrează formele juridice ale cruciadelor anterioare și rămâne teoretic menită să-i apere pe creștinii asupriți din Orient, noua cruciadă nu mai constituie decât prilejul unei coaliții, de altfel vremelnice, a statelor creștine în vederea apărării intereselor lor comune în Mediterana. În 1310, o cruciadă, propovăduită și finanțată de papă, cucerește insula Ródos — bază strategică tot atât de importantă ca și Ciprul — care este încredințată ospitalierilor. De aici, flota acestora luptă împotriva piraților turci și, în 1345, sprijină „cruciada Arhipelagului", o ligă maritimă italiană care pune stăpânire pe portul Smirna. În 1365, regele Ciprului, Petru I, izbutește să cucerească Alexandria, dar această cruciadă nu face decât să compromită interesele comercianților europeni și mai ales ale creștinilor indigeni din ținuturile stăpânite de mameluci. O acțiune concertată cu mongolii avea poate mai multe șanse să fie dusă la bun sfârșit: *ilhanul* Argun, stabilit în Iran, făcuse mai multe schimburi de solii cu Nicolae al IV-lea (1288-1292); succesorul său, sprijinit de armeni, georgieni, regele Ciprului și ospitalieri, întreprinde o serie de expediții în Siria (1299-1302) fără a obține succese durabile. Orice speranță de reimplantare în Siria este abandonată. În sfârșit, templierii, condamnați pentru

erezie de către tribunalele ecleziastice franceze, sunt suprimați prin Conciliul de la Vienne (1311), dar bogățiile ordinului, în loc să fie acordate ospitalierilor pentru nevoile cruciadei, intră în Vistieria regală.

În secolul al XIV-lea, cruciada a devenit un pretext fiscal pentru regii Franței și Angliei și un element al ideologiei monarhice franceze care reia, în această privință, pretențiile împăraților germani. Regii Franței, de la Filip cel Frumos la Filip al VI-lea, fac cu toții legământul crucii, dar fără a pleca niciodată, mulțumindu-se să sprijine proiectele antibizantine ale lui Carol de Valois, până în momentul în care ostilitățile cu Anglia împiedică, într-adevăr, orice plecare. Înaintarea otomană în Asia Mică (cucerirea Brussei, 1326; a Nicomediei, 1328; a Niceei, 1330), apoi în Europa (Adrianopol, 1362) pune capăt planurilor antibizantine. O dată cu sfârșitul secolului al XIV-lea, cruciada nu mai este concepută ca un război pentru eliberarea creștinătății orientale, ci ca un război de apărare a creștinătății europene amenințate de turci. În 1396, o cruciadă alcătuită din contingente venite din toate colțurile Europei vine în ajutorul regelui Ungariei, dar inconștiența cavalerilor occidentali dornici de fapte de bravură provoacă înfrângerea de la Nicopole. Un mic contingent francez în frunte cu Boucicaut reușește să recucerească Gallipoli și să despresoare Constantinopolul (1399), însă doar victoria lui Tamerlan asupra sultanului Baiazid la Ankara întârzie cucerirea turcă. În speranța obținerii unor

ajutoare efective din partea Occidentului, împărații bizantini urmăresc unirea cu Roma. Aceasta, proclamată în sfârșit la conciliul de la Florența (1439), este respinsă de clerul grec și, de altfel, nu împiedică căderea Constantinopolului (1453). Ultima cruciadă, venită în sprijinul Ungariei și victorioasă asupra turcilor la Niš (1443), fusese zdrobită la Varna (1444). Apelurile ulterioare ale papalității, îndeosebi cel al lui Pius al II-lea (1458-1464), la o „trecere generală" împotriva turcilor vor rămâne fără efect. Cuvântul „cruciadă" va mai fi evocat în momentul bătăliei de la Lepanto (1571), al asediului Candiei (1659) sau Vienei (1683), dar nu va mai fi decât un anacronism.

Capitolul IV

STRUCTURILE CRUCIADEI

Orice cruciat nu face parte neapărat dintr-o cruciadă: pe lângă marile expediții și alte „treceri generale" mai puțin cunoscute, trecerile regulate bianuale aduc în Țara Sfântă pelerini care, izolați sau în mici grupuri, îndeplinesc legământul cruciadei. Realitatea cruciadei este, așadar, multiformă, iar structurile sale sunt greu de identificat. Cititorul nu va găsi aici decât structurile elementare; asupra acestor probleme nu s-a spus nici pe departe totul[1].

I. Pregătirea: predică, organizare, finanțare

În majoritatea cazurilor, inițiativa îi aparține papei. El hotărăște data „trecerii", instituie sau reamintește privilegiile participanților, printr-o bulă consacrată cruciadei. Uneori, această inițiativă este pur formală, rolul decisiv revenindu-i suveranului care a

[1] Numeroase studii sunt consacrate unui aspect instituțional, politic sau militar, al cruciadelor. Volumele V și VI din *The History of the Crusades (The Impact of the Crusades on the Near East, ... on Europe)* abordează o mare parte din aceste probleme în cadrul unor contribuții dispersate și inegale.

precedat-o sau a solicitat-o — cum s-a întâmplat cu Ludovic al IX-lea, al cărui prim legământ era anterior bulei din 1245 și care a luat crucea din proprie inițiativă în 1267, după ce l-a informat pe papă despre intenția sa.

Papa rămâne șeful spiritual al cruciadei: o propovăduiește el însuși sau încredințează *predica* acesteia unor clerici autorizați, și adesea unor legați pontificali. În secolul al XII-lea, trebuie potolită ardoarea predicatorilor populari care continuă să joace un rol important după Prima Cruciadă: sfântul Bernard este nevoit să combată în Germania excesele eremitului Raoul, fost călugăr la mânăstirea Clairvaux. De la a II-a la a IV-a Cruciadă, cistercienii sunt adesea însărcinați de legați care le deleagă puterile lor. Începând cu secolul al XIII-lea, în schimb, acest rol de auxiliari revine ordinelor cerșetoare. În tratatul *De predicatione Crucis*, fostul maestru general al dominicanilor, Hubert de Romans, sfetnic al lui Ludovic al IX-lea, codifică principalele teme de perorație și furnizează chiar răspunsuri la eventualele critici. Într-adevăr, acestea devin din ce în ce mai numeroase în veacul al XIII-lea, căci predica cruciadei este însoțită, de-acum înainte, de vânzarea indulgențelor.

Aceste privilegii spirituale (cf. *infra*, cap. V) nu sunt singurele; încă de la începutul secolului al XII-lea, papalitatea stabilește de asemenea *statutul cruciatului* printr-o serie de privilegii materiale. Potrivit privilegiului crucii, definit în 1145 (în bula *Quantum praedecessores*, prima bulă de cruciadă), crucia-

tul, familia și bunurile sale se află sub protecția Bisericii: sustrăgându-se jurisdicției laice, el depinde de-acum înainte de tribunalele ecleziastice; seniorul sau regele nu-i pot pretinde nici ajutor, nici taxe. În drumul său el trebuie să se bucure de ospitalitate și să fie scutit de orice bir. Pe durata cruciadei, plata dobânzilor pentru împrumuturile contractate este suspendată și un moratoriu îl autorizează pe cruciat să-și plătească datoriile abia la întoarcere. Astfel, cruciada extindea în mod considerabil puterea jurisdicției ecleziastice; pentru a asigura respectarea regulamentelor promulgate, aceasta își folosea armele spirituale (excomunicare, interdicție), a căror eficacitate va scădea treptat în secolul al XIII-lea, și recurgea din ce în ce mai mult la puterea seculară. Dar puterea seculară protestează împotriva acestor lezări ale Bisericii care o privează de însemnate resurse financiare și militare; chiar în secolul al XIV-lea, regele Franței ajunge să fixeze numărul cavalerilor cărora le îngăduie să participe la cruciada lui Ludovic de Bourbon împotriva orașului Mahdia (1390). Conștient încă de la început de acest conflict între puteri, Urban al II-lea preciza că vasalul trebuia să obțină consimțământul suzeranului său. La solicitarea unor puteri laice preocupate să nu-și piardă forțele în folosul Țării Sfinte, Eugeniu al III-lea autorizează primele cruciade europene, în Castilia și în țările slave. Crucea nu este acordată tuturor fără deosebire: după eșecul celei de-a II-a Cruciade, acordarea ei începe să fie rezervată bărbaților în stare să lupte cu arma în mână. În secolul al XIII-lea, în schimb, crucea este dată sau chiar impusă unor „inapți", femei, infirmi, săraci care trebuie apoi să-și răscumpere legământul. Aplicarea cu subtilitate a legislației a devenit un izvor de profit.

Finanțarea cruciadei a fost mai întâi asigurată de cruciații înșiși. În timpul Primei Cruciade, potrivit relatărilor lui Guibert de Nogent, dorința de a pleca era atât de mare încât cruciații își vindeau toate bunu-

rile, provocând astfel o scădere catastrofală a prețurilor. Pentru a face rost de bani, baronii și-au vândut pământurile sau le-au cedat drept garanție unor comunități ecleziastice. Prima Cruciadă a contribuit probabil, în anumite regiuni, la sporirea proprietății ecleziastice, mobilizând totodată lichidități până atunci tezaurizate și făcând să crească astfel masa monetară aflată în circulație. Și în acest caz, se poate vorbi de o extindere a privilegiilor ecleziastice: cruciatului i se îngăduie să-și dea pământul drept garanție Bisericii, în vreme ce, potrivit dreptului feudal, fieful trebuie să revină seniorului.

Acestor mijloace excepționale li se adaugă, în cursul secolului al XII-lea, un mijloc împământenit: seniorul ajunge să ceară *ajutorul* (contribuție bănească) vasalilor săi pentru a putea pleca la cruciadă. Împreună cu celelalte trei *cazuri* (răscumpărarea datorată seniorului, învestirea la rangul de cavaler a fiului său, zestrea fiicei sale), cruciada constituie prilejul, dacă nu chiar cauza sporirii finanțelor senioriale din care partea reprezentată de veniturile monetare crește. Regii strâng și ei contribuții: încă din 1166, apoi în 1183 și 1185, Ludovic al VII-lea, apoi fiul său, și Henric al II-lea prelevează 1 sau 2 dinari la fiecare livră de bunuri pentru apărarea creștinilor din Ierusalim. Dar primul impozit pentru cruciadă este *dijma saladină* strânsă în 1188 asupra bunurilor mobile și a veniturilor în Franța și Anglia. De la *ajutor*, precum cel solicitat de la unii dintre vasalii săi de

către Ludovic al VII-lea în 1147, s-a trecut la impozitul pe care Filip August, la întoarcerea sa din Țara Sfântă, pretindea să-l mențină.

Tot astfel, Biserica a trecut de la colectarea daniilor la taxe. În cazul celei de-a IV-a Cruciade, expediție care a constituit un moment de cotitură din multe puncte de vedere, cele două forme coexistă: cu ocazia predicilor sale, Foulques de Neuilly strânge danii ce vor fi transmise prin mijlocirea cistercienilor în Țara Sfântă, în timp ce Inocențiu al III-lea, recomandând totodată să se așeze în fiecare biserică parohială câte o cutie a milelor în care să se adune ofrandele credincioșilor destinate cruciadei, impune pentru prima dată clerului secular și regulat plata unei patruzecimi din veniturile sale (1199), iar cardinalilor o zecime. Numele de *decimă* rămâne asociat de-acum înainte acestor taxe care se lovesc, încă de la început, de ostilitatea clerului: ordinul cistercienilor și alte ordine vor izbuti totuși să se sustragă de la plata acestora. Decima devine o practică curentă în veacul al XIII-lea: în proporții și pe durate variabile (o douăzecime pentru trei ani în 1215, o zecime pentru cinci ani în Franța, o cincisprezecime în Anglia în 1225, o douăzecime în 1245, o sutime pentru cinci ani în 1263, o zecime pentru șase ani în 1274), ea va duce la crearea unei administrații financiare specializate. Este mai întâi colectată de episcopi sub controlul legaților; aceștia devin apoi colectori generali și ajung să-și desemneze proprii colectori. Legații se

străduie de asemenea să strângă bani din alte surse: moșteniri, răscumpărări de legăminte, danii însoțite de o indulgență proporțională. Ostilitatea clerului față de decime se accentuează: este nevoie de amenințările — uneori de recurgerea la puterea seculară — sau rugămințile unui papă precum Grigore al X-lea pentru a le obține, în timp ce laicii îi acuză pe clerici că se îmbogățesc din ele:

„Ce s-a-ntâmplat oare cu banii
Primiți din moșteniri și danii
De iacobini* și de călugării de rând
Așijderea de clerici
Și pe care-i strâng întruna dânșii
Ca să-ntrețină oastea Domnului?
Dar altă cale-au luat, se pare,
Și ei se-mbogățesc dintr-înșii
Averea Domnului prădând-o."[1]

De fapt, banii astfel colectați sunt folosiți, în general, pentru finanțarea cruciadei: douăzecimea, prelevată în 1215, este trimisă legatului din Țara Sfântă, care este însărcinat cu împărțirea ei cruciaților. Cel mai adesea, banii sunt înmânați căpeteniei cruciadei. Astfel, în 1245, i s-a remis lui Ludovic al IX-lea produsul douăzecimii din Franța, Lorena și Burgundia, iar în 1268, cel al decimei. Dar unii reușesc să utilizeze aceste sume în scopuri proprii. Papii înșiși

* Călugări dominicani (n. tr.).

[1] Rutebeuf, *Tânguirea Constantinopolului*.

deturnează uneori sumele adunate către alte folosințe: restul decimei vărsate de clerul francez pentru cruciada împotriva albigenzilor a fost folosit de Grigore al IX-lea pentru a finanța, în parte, războiul împotriva lui Frederic al II-lea. Astfel, papalitatea, afectând produsul decimelor unor „cruciade politice", a confirmat, dacă nu a înrădăcinat chiar, în rândul opiniei publice, ideea unei deturnări a fondurilor, slăbind astfel cauza cruciadei.

II. Aprovizionarea, transportul trupelor și al banilor

Necesitățile unei expediții îndepărtate impuneau aceste cheltuieli din ce în ce mai mari: primele cruciade au ales într-adevăr calea terestră, mai puțin sigură, dar și mai puțin oneroasă; începând cu sfârșitul secolului al XII-lea, este preferat, în schimb, drumul pe mare, soluție mult mai costisitoare. Principalul *drum pe uscat*, deja folosit de pelerini, coboară de-a lungul Dunării până la Belgrad, urmând apoi cursul Moravei până la Niš. De aici, se ajungea la Tesalonic și, mergând de-a lungul coastei până în Tracia, sau, rămânând la nord de munții Rodopi, prin Sofia, Filippopolis și fluviul Marița, se ajungea la Adrianopol și Constantinopol, unde cele două drumuri se întâlneau. Cruciații din sudul Europei străbat și ei Balcanii luând-o pe antica Via Egnatia care leagă Dyrrachionul de Tesalonic. Armatele primelor

două cruciade și cea a lui Frederic I au străbătut astfel toate teritoriul bizantin pe care împăratul se angaja să le asigure piețe bine aprovizionate. În afara conflictelor apărute în legătură cu aprovizionări promise și neacordate sau refuzate ca represalii pentru unele excese, cruciații s-au confruntat cu o serie de dificultăți privind schimbul monetar. Veniți cu monede din Occident — și într-adevăr, se întâlnesc, pe drumurile pe care le-au urmat în Balcani, mici comori în dinari occidentali din secolele al XI-lea și al XII-lea — li se propun rate de schimb defavorabile și, uneori, a fost nevoie să se încheie acorduri în vederea fixării unui schimb acceptabil. Marina bizantină asigura transportul trupelor de cealaltă parte a strâmtorilor. În Asia Mică, drumul principal, prin Doryleea, Amorium, Iconium, străbate teritoriul turcesc; trebuie îmbarcate provizii pentru aproximativ douăzeci de zile. Dar merindele sunt adeseori insuficiente, apa lipsește, un mare număr de cai și de vite mor pe drum. Prima Cruciadă și Frederic I urmează această cale cu prețul unor pierderi considerabile datorate foametei și atacurilor turcilor. La a II-a Cruciadă, Ludovic al VII-lea și Otto de Freising optează pentru un drum mai puțin direct, mai apropiat de mare, de unde vasele și orașele bizantine pot încă să-i aprovizioneze cât de cât, dar pierderile suferite în munții înțesați de turci între Laodiceea și Attalia și lipsa cailor îl silesc pe Ludovic al VII-lea să se îmbarce, împreună cu cavalerii săi, spre Antiohia.

Aceste dificultăți, care puteau face o cruciadă să eșueze chiar înainte de a ajunge în Țara Sfântă, au determinat, încă de la finele veacului al XII-lea, alegerea *drumului pe mare,* în ciuda temerilor pe care navigația le-o inspiră multora. Încă de la sfârșitul secolului al XI-lea, pelerinii și cruciații din Europa de Nord, în special cei scandinavi și englezi, ajungeau în Țara Sfântă pe mare, ocolind Peninsula Iberică unde debarcau la nevoie: singurul succes obținut de a II-a Cruciadă a fost cucerirea Lisabonei de către o flotă de cruciați englezi și flamanzi. Încă de la începutul veacului al XII-lea, flotele orașelor italiene, mai întâi Genova, apoi Pisa și Veneția, îi aprovizionaseră pe cruciați și ajutaseră la cucerirea orașelor de pe coasta palestiniană, apoi îi transportaseră în mod regulat pe pelerini (două „treceri" anuale, de primăvară și de toamnă). La sfârșitul secolului, flotele lor transportă „trecerile generale": dacă vasele anglo-normande și cele furnizate de orașul Bordeaux îi sunt suficiente lui Richard Inimă de Leu, Filip August este nevoit să apeleze la Genova, care se angajează să asigure trecerea a șase sute cincizeci de cavaleri, o mie trei sute de scutieri și tot atâția cai, și să-i aprovizioneze timp de opt luni contra sumei de 5 850 de mărci de argint. Tratatul, încheiat de Villehardouin la Veneția, prevede trecerea a patru mii cinci sute de cavaleri împreună cu caii lor, nouă mii de scutieri și douăzeci de mii de sergenți pedeștri, precum și aprovizionarea lor timp de nouă luni la prețul de 4 mărci de cal și 2

mărci de persoană. Veneţienii construiesc o flotă în acest scop; aceasta cuprinde *dromoni* (vase de război cu vâsle şi pânze), *galee* (galere), *nave* (vase cu capacitate mare pentru transportul mai multor sute de pasageri) şi *paznici* pentru transportul cailor. În secolul al XIII-lea, tratatele privind „trecerile" se referă mai degrabă la închirierea unui anumit număr de vase la un preţ dat: Ludovic al IX-lea închiriază şaisprezece vase de la Genova şi douăzeci de la Marsilia în 1246 şi tot atâtea în 1269. În primul caz, flota este condusă de doi amirali genovezi, în cel de-al doilea de un francez, iar tratatul îi lasă regelui o deplină libertate de manevră. Aşadar, experienţele anterioare au perfecţionat organizarea transportului „trecerilor generale" şi mai ales finanţarea lor.

În secolul al XII-lea, într-adevăr, cruciaţii aduc cu ei monede din Occident şi le schimbă pe drum, întâmpinând tot felul de greutăţi în această privinţă. În secolul al XIII-lea, sume importante sunt încă transportate în Orient, adesea de către ordinele militare, care le asigură paza, precum şi cea a fondurilor încredinţate lor de către cruciaţi. În 1250, Joinville trebuie să-l silească pe trezorierul Templului să plătească din aceste fonduri restul sumei datorate pentru răscumpărarea armatei. Aceeaşi cruciadă prilejuieşte o serie de operaţiuni bancare: în timpul şederii lui Ludovic al IX-lea în Ţara Sfântă, genovezii i-au împrumutat peste 100 000 de livre de Tours, pe care regele le plătea prin polite din vistieria sa de la Paris.

Polițele trimise la Genova erau remise unei companii din Piacenza care, prin intermediul reprezentanților săi la târgurile din Champagne, recupera banii la Paris. Piacentinii îi plăteau pe loc pe genovezi la primirea poliței: este primul exemplu de scont atestat. Schimbului i se adăuga beneficiul împrumutului și, potrivit calculelor făcute, știm astăzi că genovezii câștigau, în urma acestor operațiuni, în jur de 20 %. Deja în timpul celei de-a II-a Cruciade, templierii vărsaseră lui Ludovic al VII-lea în Siria sume care le erau rambursate la Paris și, încă de la mijlocul secolului al XII-lea, „pelerinii" depuneau în Europa bani pe care Templul urma să-i verse acestora în Țara Sfântă. Bogățiile ordinului de o parte și de alta a mării îi permiteau să evite transferul real al monedelor. Astfel, cruciadele au favorizat în mod cert dezvoltarea practicilor bancare, dezvoltând mai ales, și pentru prima oară pe scară largă, practica compensației în reglarea plăților internaționale.

III. Organizarea militară a cruciadelor(efective, comandament, strategie, tactică)

Nu se pot compara micile trupe de câteva sute de oameni aduse de marii seniori cruciați cu „trecerile" mai importante care cuprind mai multe mii de cavaleri și pedestrași. E greu să dai crezare cifrelor exagerate (o sută de mii de oameni sau mai mulți) furnizate de cronicarii Primei Cruciade. Tratatele

încheiate apoi, referitoare la transportul trupelor, oferă o imagine mai veridică în legătură cu efectivele angajate. Filip August conduce șase sute cincizeci de cavaleri și o mie trei sute de scutieri, iar Richard un număr echivalent de oameni. Prima cruciadă a lui Ludovic al IX-lea număra circa cincisprezece mii de oameni, dintre care două mii cinci sute de cavaleri. Cele mai mari cruciade au antrenat rareori mai mult de zece mii de luptători. Impresia de „mulțime nenumărată", lăsată de primele două cruciade, este dată de proporția mare de necombatanți (pelerini săraci, neînarmați sau prost echipați, mercenari de teapa acelor Ribauds* sau Tafurs) care le îngreunau marșul sau le compromiteau prin excesele lor.

După a II-a Cruciadă, autoritățile se străduiesc să împiedice plecarea acestor necombatanți. În secolul al XIII-lea, cruciadele sunt compuse în cea mai mare parte din militari cu vocație — cavaleri de toate rangurile, de la „oamenii de vază" la „cavalerii săraci" precum Robert de Clari — sau de profesie, sergenți pedeștri sau călare, arbaletrieri și alți infanteriști care beneficiau de soldă. Elementul popular nu mai este integrat cruciadei decât prin intermediul mercenariatului; singurele cruciade „populare" din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea sunt mișcări „sălbatice" și necontrolate, precum acele cruciade ale copiilor francezi și germani din 1212, acele trupe de păstori francezi din 1250 și 1320 și alte „simțăminte" care

* Grupuri de pedestrași jefuitori ce urmau armatele cruciate (n.tr.).

îndreaptă „către Dumnezeu" mulțimi slabe și neînarmate, mai degrabă dornice să trăiască și să moară întru Hristos decât să elibereze Țara Sfântă.

Armata cruciadei nu posedă structuri originale. A rămas întotdeauna o armată feudală ce juxtapunea contingente provenite dintr-o seniorie, un principat sau o monarhie anume care își păstrau individualitatea până și în timpul luptelor[1]. În secolul al XIII-lea, s-a întâmplat chiar ca legatul să impună cruci de culori diferite după naționalitate, simbol al unei opoziții care nu așteptase această dată pentru a se manifesta efectiv. Ațâțate de prezența suveranilor, o serie de certuri îi despărțiseră deja pe francezi de germani în 1149, pe francezi de englezi în 1190; o încăierare izbucnise între francezi și venețieni la Zara, iar diversele contingente ale celei de-a V-a Cruciade, cantonate la Damietta, și care ajunseseră pur și simplu să se ia la bătaie, au fost, vrând nevrând, încartiruite separat. Regii sau împărații cruciați se socoteau căpeteniile unor armate independente, astfel încât doar un acord special putea să permită realizarea unor operațiuni conjugate. În timpul Primei Cruciade, conducerea armatei revine consiliului baronilor. Acesta reușește cu greu să împace părerile divergente ale lui Bohemund și Raymond de Saint-Gilles, îndeosebi după moartea legatului Adhémar de Monteil, a cărui autoritate morală depășea puterile spirituale pe care i

[1] Vezi mai sus planul de la p. 61.

le încredințase papa. Consiliul baronilor rămâne centrul decizional, chiar atunci când a fost ales un șef al cruciadei, cum s-a întâmplat în cazul celei de-a IV-a Cruciade; Ludovic al IX-lea cere sfatul consiliului său, chiar dacă urmează apoi sfaturile unei minorități. Așa s-au petrecut lucrurile în 1250, când doar Joinville și contele de Jaffa îl „sfătuiseră să nu plece". În timpul celei de-a V-a Cruciade, consiliul, alcătuit din reprezentanții cruciaților din toate țările, ale căror contingente se succed, recunoaște mai întâi autoritatea regelui Ierusalimului; legatul Pelaggio vrea apoi să afirme împotriva acestuia autoritatea totală a Bisericii. Din pricina atitudinii sale intransigente, el este considerat, pe bună dreptate, responsabil pentru eșecul cruciadei. De fapt, legații, în general în număr de doi, care însoțesc expedițiile, nu și-au depășit în acest fel funcțiile spirituale, conducerea cruciadei rămânând problema laicilor.

Scopurile militare ale cruciadei au fost, la început, destul de simple: încurajați sau chiar siliți de „pelerinii săraci", baronii Primei Cruciade au fost nevoiți să pornească cu orice preț la cucerirea Ierusalimului, fără să mai țină seama de necesitatea asigurării legăturilor lor cu Antiohia. Înaintarea și aprovizionarea lor depind atunci de bunăvoința emirilor arabi care le îngăduie trecerea și mai ales de ajutoarele aduse de vasele italiene. Dar, după cucerirea Ierusalimului, oamenii nu mai pot fi reținuți decât cu mare greutate; pelerinajul fiind dus la bun sfârșit, cruciații se

socotesc dezlegați de jurământul făcut. La începutul secolului al XII-lea, trebuie acordată o indulgență specială tuturor celor care vor mai rămâne un an în slujba Țării Sfinte.

În general, cruciații se supun regelui Ierusalimului sau celorlalți suverani: astfel, regele Sigurd ajută la cucerirea Sidonului. Colaborarea este mai anevoioasă cu suveranii celei de-a II-a Cruciade: în loc să atace Alepul, așa cum o cerea principele Antiohiei, cruciații pornesc spre Damasc, unde apar noi disensiuni în legătură cu atribuirea eventuală a orașului unui cruciat sau unui baron sirian. În veacul al XIII-lea, de vreme ce condițiile politice specifice Orientului sunt mai bine cunoscute, cruciadele nu mai sunt simple pelerinaje armate, ci expediții al căror scop este dinainte stabilit. În 1201, cruciații și venețienii ajung împreună la concluzia că „vom merge în Babilon (Egipt) pentru că din Babilon putea-vom să-i zdrobim pe turci mai bine decât din alt loc". Într-adevăr, cruciadelor care cuceresc Damietta li se oferă, în schimb, restituirea Ierusalimului; această strategie bine întemeiată eșuează pentru că sunt abandonate negocierile și se pornește la cucerirea imposibilă a orașului Cairo. Principalele rezultate obținute în secolul al XIII-lea sunt datorate de fapt negocierilor purtate de Frederic al II-lea în 1229 și de Richard de Cornwall în 1241: cruciada în Palestina reprezintă atunci un mijloc de disuaziune în slujba unei diplomații autentice. Alianța cu mongolii ocupă apoi un rol important în

cadrul proiectelor de cruciade de la sfârșitul secolului: o serie de solii mongole (între 1267 și 1338) încearcă să organizeze campanii comune împotriva mamelucilor, dar eforturile lor sunt zadarnice.

Începând cu Innocențiu al III-lea, papii au cerut informații privind „obiceiurile și forțele sarazinilor", precum și sfaturi precise pentru conducerea cruciadei; numeroase rapoarte stăruie asupra superiorității navale a creștinătății, care putea să învingă lesne Egiptul supunându-l unei blocade. Mai multe cruciade din veacul al XIV-lea folosesc și demonstrează această superioritate împotriva mamelucilor sau a emiratelor turcomane din Asia Mică (cel al lui Aydin pierde astfel Smirna pe care ospitalierii o vor păstra din 1344 până în 1402). Dar această strategie maritimă nu este aplicată decât parțial, în puținele cazuri în care aceasta favorizează apărarea intereselor economice ale Occidentului.

În Orient, armatele cruciate au întânit adversari și probleme noi la care *tactica* occidentală a trebuit să se adapteze. Adesea hărțuiți în drumul lor, cruciații și-au organizat ordinea de marș încă din vremea Primei Cruciade, apărându-și flancurile, protejându-i pe pelerinii neînarmați strânși în centru; au învățat să treacă rapid de la această formațiune în coloane la cea în „scări" orânduite pentru luptă, susceptibile să-i contraatace pe adversari cu succes, victoria de la Arsuf reprezentând exemplul cel mai elocvent în această privință (vezi schema de la p. 61).

Asaltul cavaleriei france, dotată cu armuri grele și înarmată cu lănci, a rămas elementul esențial al unei tactici adesea decisive împotriva trupelor arabe și egiptene formate și ele din cavaleri în armură, dar având arme mai ușoare. În schimb, turcii, care alcătuiesc, încă de la mijlocul secolului al XII-lea, majoritatea trupelor cu care cruciații se confruntă, sunt mai degrabă arcași călare, foarte mobili, care-și hărțuiesc adversarii și se străduiesc să-i atragă departe prin tactica fugii simulate. Numeroși cruciați, preocupați mai mult de faptele de vitejie decât de eficacitate, ca de pildă Robert de Artois în timpul bătăliei de la Mansurah, au căzut în această capcană. Armatele francilor din Palestina s-au adaptat la această luptă folosind curând, după modelul bizantinilor, o cavalerie ușoară, formată din turcopoli (mercenari de origine turcă) în Bizanț, și din sirieni sau occidentali în regatele cruciate. În sfârșit, îndeosebi începând cu a III-a Cruciadă, cavalerii sunt însoțiți de o infanterie puternică — în general, pedestrașii sunt de două ori mai numeroși decât călărețiii — alcătuită din arcași sau arbaletrieri care le apără mișcările și obțin uneori ei înșiși victoria, ca în cazul bătăliei de la Mansurah. Dacă înfruntarea militară a cruciadelor a favorizat poate exportul unor tehnici occidentale (în special dispozitivele de asediu) și al unor tehnicieni (cavaleri sau arbaletrieri franci mercenari) în Orient, ea a modificat foarte puțin sau chiar deloc metodele tradiționale ale celor două tabere.

IV. Influența necesităților militare asupra structurilor politice ale statelor cruciate (regimul feudal, apărarea Țării Sfinte de către ordinele militare)

Prima Cruciadă a dus la întemeierea în Țara Sfântă a câtorva state ale căror păstrare sau recucerire au constituit scopul majorității cruciadelor până în veacul al XIV-lea. Această împrejurare a exercitat oare vreo influență asupra structurilor *politice* ale acestor state? Așa se credea odinioară, când, judecându-se după *Assizele Ierusalimului*[1], Regatul Ierusalimului și, printr-o extensie abuzivă, și celelalte principate, erau concepute ca niște state feudale desăvârșite create pe *tabula rasa* a pământului cucerit și în care suveranitatea aparținea mai degrabă nobilimii decât *regelui*, simplu *primus inter pares*. Godefroi de Bouillon, ales nu de vasalii săi, ci de baronii cruciați, pentru a apăra Ierusalimul, a luat titlul de *apărător al Sfântului Mormânt* care-i conferea funcția de protector al Bisericii și al bunurilor sale. Patriarhul Damberto de Pisa a încercat zadarnic să instaureze atunci pe aceste baze o seniorie ecleziastică la Ierusalim. Respingând aceste pretenții, Balduin I, încoronat rege al Ierusalimului la Betleem în 1100, a întemeiat monarhia. Nedepinzând de patriarhi, pe care îi aleg din lista înfățișată de canonicii Sfântului Mormânt, regii Ierusalimului își transmit ereditar coroana aplicând

[1] Vezi tabloul genealogic de la p. 84-85.

dreptul primului născut fără a exclude fetele, spre deosebire de Occident[1].

Același drept ereditar se aplică, nu fără anumite dificultăți, în celelalte state cruciate asupra cărora regii Ierusalimului, precum Foulque sau Balduin al III-lea, au încercat să-și exercite autoritatea și, uneori, regența; dar nu există o suzeranitate teoretică a regelui Ierusalimului asupra celorlalți principi independenți. Puterea exercitată de aceștia variază în funcție de state, influențate de tradițiile respective ale cruciaților ce le-au întemeiat: la Antiohia, ca și în Italia de Sud normandă, regimul feudal este mai centralizat, iar vasalii mai puțin autonomi. La Edessa și la Tripoli, puterea și domeniul contelui sunt mai puțin importante.

Regii Ierusalimului posedă, în secolul al XII-lea, patru baronii (Ierusalim, Nablus, Acra și Tyr) și numeroase sate în aceste seniorii. Ei își atrag majoritatea resurselor din *impozite asupra negoțului*: drepturi de vânzare („dreptul fondei" asupra piețelor — fonduk —) și de tranzit (taxa *ad valorem* echivalentă cu a douăzeci și patra unitate impusă caravanelor ce făceau drumul între Egipt sau Arabia și Siria străbătând teritoriile de dincolo de Iordan), drepturi de import și de export („lanțul" care străbate portul dă numele vamei din Acra). De asemenea,

[1] Codificare a hotărârilor regelui și curții sale, apoi a dreptului în ansamblul său, care reunește mai multe opere ale secolului al XIII-lea, dintre care cea mai însemnată, *Cartea lui Jean d'Ibelin* – 1265, este mai mult o teorie a drepturilor nobilimii decât reflectarea realității.

ei dețin monopolul asupra unor activități industriale (vopsitorie, tăbăcărie, săpunărie...), dreptul de a bate monedă care, spre deosebire de Occident, este atunci rezervat regelui[1]. Acesta bate monede de aur cu inscripții arabe („besanți saracenați") — și dinari de argint de tip occidental.

Aceste resurse îi permit regelui să acorde *fiefuri în besanți* (500 de besanți pe an unui cavaler), uneori mai numeroase într-o seniorie decât fiefurile funciare, și care constituie structurile cele mai originale ale statelor cruciate. Într-adevăr, cruciații au găsit în Orient o economie monetară mult mai dezvoltată decât în Occident. Aceasta explică faptul că statele latine au cunoscut, cu mult înaintea Occidentului, taxe indirecte importante, „fiefurile-rente" și baterea monedei de aur.

În acest domeniu, influența *structurilor anterioare* sosirii cruciaților este astfel evidentă. E drept că aceștia au importat în Orient îndeosebi organizarea pe care o cunoșteau din Europa secolului al XI-lea, de pildă administrația rudimentară a marilor slujbași ai coroanei, ale căror puteri rămân neschimbate, în loc să evolueze ca în Occident. Dar ei au împrumutat totodată Orientului bizantin o serie întreagă de structuri: la Antiohia, orașul este administrat de un *duce*, iar poliția de un pretor. La Ierusalim, anumite organe

[1] În secolul al XIII-lea, o dată cu slăbirea puterii regale, seniorii își vor aroga dreptul de a bate monedă.

administrative, îndeosebi financiare, sunt de origine musulmană: astfel *Secreta* (de la grecescul *sekreton*, birou financiar) corespunde de fapt *diwan*-ului; ea servește totodată drept vistierie, cameră de conturi și arhivă în care sunt păstrate cartelele de donație, cadastrul și lista fiefurilor cu obligațiile lor.

Anumite instituții judiciare respectă cutumele locale: curtea *rais*-ului (căpetenia unui sat) poate judeca cauze minore în care sunt implicați indigenii, iar *Fonda* este un tribunal mixt ce judecă cauzele comerciale sau cele ce-i privesc pe sirieni. În schimb, curtea „*Lanțului*" (*Chaîne*) care judecă procesele maritime, curtea Burghezilor și în special Înalta Curte, singura abilitată să-i judece pe nobili, sunt alcătuite exclusiv din franci. Așadar, influențele orientale sunt destul de reduse; doar *necesitățile militare* conferă *feudalității* statelor din Țara Sfântă trăsăturile sale cele mai originale.

Istoria acestor state a fost dominată de o penurie de efective: într-adevăr, majoritatea cruciaților se întorceau în Europa după îndeplinirea legământului lor. Rămâneau sau veneau în Țara Sfântă doar cadeții sau cavalerii mărunți domici să-și încerce norocul, precum Bohemund, Balduin du Bourg, Renaud de Châtillon, familia Lusignan și mulți întemeietori ai unor „descendențe de dincolo de mare" a căror origine era și mai obscură, precum Ibelinii, italieni sau normanzi din Italia de obârșie necunoscută cu exactitate. La începutul secolului al XII-lea, Balduin I conferă

chiar titlul de cavaler oricărui sergent care poseda un cal. Pentru toți acești oameni, majoritatea dintre ei emigranți în secolul al XII-lea, cruciada și statornicirea în Țara Sfântă reprezintă o incontestabilă promovare socială. Dar apărarea Țării Sfinte implică un serviciu mult mai greu decât în Occident; orice vasal între 15 și 60 de ani trebuie să se înfățișeze cu tot echipamentul la orice rechiziție poruncită de rege și să-și îndeplinească serviciul fără restricții legate de durată sau loc. În schimb, numărul mic al cailor din Orient duce, încă din secolul al XII-lea, mai devreme decât în Europa, la încetățenirea practicii „restituirii" (*restour*) prin care regele restituie contravaloarea cailor pierduți în timpul campaniei. Reguli fixe stabilesc, mai ales, obligațiile fiefului și condițiile transmiterii sale astfel încât serviciul să fie asigurat cu orice preț (*Assiza Anului și zilei*, *Hotărârea regelui Balduin* (al II-lea sau al III-lea) care îl autorizează pe rege să dezmoștenească un om apropiat lui dovedit a fi un trădător, un fugar sau un renegat, obligația văduvei de a se recăsători cu consimțământul regelui, interdicția de a diviza *caballaria*, centrul fiefului asupra căruia apasă serviciul, legislația precoce interzicând înstrăinarea pământurilor în favoarea unor așezăminte religioase). În veacul al XII-lea, Ierusalimul și Antiohia dispun astfel fiecare de circa cinci sute de cavaleri și cinci mii de sergenți, cărora li se adaugă uneori și mercenari. Dar apărarea cade mai ales în sarcina regelui care, la finele secolului,

obține consimțământul supușilor săi pentru strângerea de impozite: dijma în 1167, așa-numita *taille* în 1183, prelevându-se 2 % din venituri și instituindu-se redevența pe foc (*fouage*) în zonele rurale.

În secolul al XIII-lea, regalitatea sărăcită și, în plus, exercitată adesea de un suveran nerezident (Frederic al III-lea, Carol de Anjou, regii Ciprului, care au fost deseori „seniori ai Regatului Ierusalimului"), și-a pierdut rolul de conducător. Nobilimea, ale cărei posesiuni devin din ce în ce mai reduse, s-a refugiat în orașele de pe coastă sau în Cipru. În a doua jumătate a secolului, rolul acestei nobilimi, preocupată cu totul de luptele politice, în apărarea Țării Sfinte, este minim; baza în această privință o constituie atunci contingentele tocmite de suveranii Occidentului (francezii conduși de Geoffroi de Sergines care au rămas în Siria din 1254 până în 1291, englezii și soldații trimiși de papă) sau ordinele militare. Dacă, în veacul al XII-lea, principatele france din Siria au meritat într-adevăr, prin rolul lor militar, numele de state cruciate, în secolul al XIII-lea, în schimb, inițiativa aparține ajutoarelor occidentale și ordinelor militare care le-au înlocuit în această funcție de cruciați permanenți.

Ordinele militare s-au născut din necesitatea apărării pelerinilor pe drumul dintre Jaffa și Ierusalim, încă nesigur la începutul secolului al XII-lea. Comunitatea, care-i „servea pe săraci" în ospiciul Sfântul Ioan din Ierusalim din 1050, se militarizează

treptat sub conducerea marelui maestru Raymond du Puy (1120-1154), dar își păstrează funcțiile caritabile de la început, precum și numele de *ospitalieri*. *Templierii,* la origine (1118) o ceată de cavaleri din Champagne care-i ocroteau pe pelerini și care fuseseră cazați într-o parte a palatului situat pe amplasamentul Templului — de unde își trag și numele —, au obținut, în 1128, o regulă care întemeiază această „Oaste a lui Hristos", al cărei elogiu este scris apoi de sfântul Bernard (*De laude novae militiae*). Prin ierarhia lor, cele două ordine se deosebesc de celelalte comunități religioase: sub autoritatea unui mare maestru asistat de marii demnitari, ele reunesc capelani (preoți), cavaleri recrutați exclusiv din rândul clasei cavalerești, sergenți recrutați din rândul oamenilor liberi. Începând din 1130, efectivele și puterea ordinelor sporesc considerabil: nerecunoscând decât autoritatea papei, ele primesc numeroase donații atât în Orient, cât și în Occident. Casele lor (comanderii), grupate în comunități conduse de un superior sau pe „limbi" (provincii), administrează bunurile, adună oameni și bani pentru ajutorarea Țării Sfinte. Bucurându-se de posesiuni de o parte și de alta a mării, ordinele joacă, încă din secolul al XII-lea, rolul de bancheri ai cruciadei, practicând transferul real al monedei (cum s-a întâmplat în cazul sumelor lăsate moștenire de Henric al II-lea Plantagenet pentru apărarea regatului — 1182) sau compensația (vezi p. 107). Occidentul le oferă de asemenea un teren fertil

de acțiune: în Spania, probabil după modelul *ribat*-urilor almoravizilor (cetăți apărate de comunități de *gazii*, luptători voluntari întru credință), primesc în pază mai multe castele, înainte chiar ca acest lucru să se întâmple în Țara Sfântă. În Germania, ordinul gladiferilor și mai ales cel al cavalerilor teutoni, organizate după modelul ordinului ospitalierilor, favorizate de împărații dinastiei Hohenstaufen o dată cu cea de-a III-a Cruciadă, abandonează treptat Țara Sfântă în veacul al XIII-lea și conduc o serie de cruciade pentru evanghelizarea popoarelor baltice păgâne, prusaci și lituanieni, creând pe teritoriile cucerite un stat religios și militar.

În Țara Sfântă, ordinele puteau să furnizeze, în secolul al XII-lea, o armată formată din cinci sute de cavaleri și tot atâția turcopoli, gata oricând să intre în campanie, și jucau mai ales un rol crescând în paza, întreținerea și construirea *fortărețelor*. Acestea, în prima jumătate a secolului al XII-lea, folosesc sau imită construcțiile anterioare de tip bizantin (incintă pătrată flancată de turnuri, bază a unei apărări active asigurată de acțiuni contraofensive). Începând cu 1160, ordinele dețin deja o treime din cetățile Regatului Ierusalimului și, în Siria de Nord, poziții-cheie precum Saona Baghras la nord de Antiohia, Chastel-Blanc și Krakul Cavalerilor care controlează drumul dintre Homs și Tripoli. Fortărețele clădite sau reconstruite în această perioadă aparțin unui gen mai elaborat, conceput pentru a rezista unor asedii înde-

lungate: incinte multiple folosind mai bine terenul, flancate de turnuri rotunde, apărate de construcții de întărire, Margat și Krakul Cavalerilor constituind exemple grăitoare în acest sens. Ele influențează probabil unele construcții occidentale, precum Château-Gaillard, înălțat de Richard Inimă de Leu la întoarcerea sa din cruciadă. În veacul al XIII-lea, ordinele au pierdut majoritatea cetăților din interior, dar constituie noi seniorii (Margat și Sidon, de pildă), cumpărate de la proprietarii lor sărăciți, și obțin paza fortărețelor construite de cruciați: Castelul Pelerinului (1217) este încredințat ordinului templierilor, iar Montfort (1228) cavalerilor teutoni. Devenite „state în stat", disensiunile dintre ele, politica lor personală și bogățiile lor (mai ales în cazul Ordinului Templului) scandalizându-i pe mulți, ele constituie totuși singura structură eficace în stare să pună în permanență la dispoziția Țării Sfinte o armată și o flotă.

V. Regimul „colonial" al statelor cruciate

Termenul de „colonie francă", aplicat statelor cruciate, nu trebuie să ne inducă în eroare: la apogeul său, *populația franca* — constituită în marea ei majoritate din francezi, cel puțin în secolul al XII-lea — nu a depășit niciodată o sută de mii de persoane. Este o colonie „de încadrare", trei sferturi din aceasta locuind la oraș. (În secolul al XIII-lea, Tyrul numără între douăzeci și cinci și treizeci de mii de locuitori,

iar împrejurimile sale abia zece mii.) La începutul secolului al XII-lea, lipsa de oameni este atât de acută încât Balduin I aduce creștini din Transiordania pentru a repopula Ierusalimul. Este greu de evaluat importanța populației rurale latine[1] stabilite în unele „orașe libere" (care erau scutite de dări), cum ar fi Bethgibelin unde ospitalierii instalează, în 1168, treizeci și două de familii originare din sudul Franței, care primesc fiecare două „*charruées*" de pământ[2] în arendă, sau așezările canonicilor de la Sfântul Mormânt, cum ar fi Marea Mahomerie care număra, în 1156, peste nouăzeci de burghezi. Textul celebru al lui Foucher de Chartres se aplică în parte acestor coloni:

„Unii dintre noi posedă deja în această țară case și servitori... Cel care, până acum, era străin, este băștinaș, pelerinul a devenit localnic... Cei care erau săraci în țara lor, Dumnezeu i-a făcut bogați pe aceste meleaguri..."

Distruse la sfârșitului veacului al XII-lea, aceste așezări nu erau de altfel decât niște enclave.

Populația rurală este alcătuită, în marea ei majoritate, din sirieni creștini sau musulmani. Musulmanii sunt datori să plătească o taxă personală de un besant,

---

[1] J. Prawer evaluează la 60, dintr-un total de 1 200, numărul aglomerărilor france din Regatul Ierusalimului.

[2] *Charruée*: unitate de suprafață care corespundea întinderii de pământ ce putea fi arată într-un an cu un plug (*charrue*) (n.tr.).

dar nu dijmele, pe care le plătesc doar creștinii latini. Toți țăranii îi datorează seniorului un procent din recoltă ce variază în funcție de natura acesteia și de calitatea pământului (între un sfert și jumătate) numit *terrage* și de trei ori pe an danii în natură (*exenia*). Deposedându-i pe proprietarii musulmani, cruciații au sărăcit clasa conducătoare, dar nu au modificat statutul țăranului, care pare să fi rămas neschimbat după venirea noilor stăpâni. Francii nu au transformat nici exploatarea rurală: pământul cultivabil al satului, numit și *casal*, rămâne împărțit în unități fiscale (*charruées*); rezerva seniorială cunoscută în Occident este aici, din lipsă de mână de lucru, aproape inexistentă, iar puținele corvezi sunt folosite mai ales, după tradiția bizantină, în scopul transportării produsului redevențelor în natură sau unor munci de interes public. Metodele și culturile rămân tradiționale; francii au încurajat doar cultura viței-de-vie și, în zonele de coastă, pe cea a măslinilor, a trestiei de zahăr și a altor culturi comerciale al căror produs era destinat exportului.

Cruciadele au creat, într-adevăr, un nou *drum comercial al Levantului*; dar nu le poate fi atribuită dezvoltarea acestuia începând cu secolul al XII-lea. Porturile italiene, care înainte făceau comerț mai ales cu Bizanțul și Alexandria, și-au văzut traficul sporit o dată cu crearea așezărilor cruciate: prin intermediul lor, acestea importă din ce în ce mai mult, la sfârșitul secolului al XII-lea, provizii (din Cipru, Sicilia sau

chiar din locuri mai îndepărtate), echipamente (arme din Europa, lemn din Liban și Cilicia), postav din Champagne sau din Flandra. Statele latine exportă în schimb zahărul, uleiul și săpunul din Tyr, produsele unei industrii locale a cărei tehnică italienii și-o vor însuși apoi (meșteșugurile mătăsii și sticlei), produsele de lux din Siria interioară: brocarturile din Bagdad, postavurile Damascului, bumbacurile ușoare din Mosul (museline)... și mirodeniile din Extremul Orient. Dar acestea tranzitează mai degrabă prin Alexandria (transportul pe Marea Roșie este mai puțin costisitor decât pe drumurile caravanelor care duc către Damasc, Alep și porturile latine), prin Constantinopol și, în secolul al XIII-lea, prin Trapezunt sau Lajazzo după ce au străbătut Asia interioară unificată sub stăpânirea mongolă.

Cruciadele nu au deschis comerțului creștin drumurile Asiei: Veneția era deja implantată în Imperiul Bizantin la sfârșitul veacului al XI-lea; orașele italiene nu au favorizat, din rațiuni comerciale, declanșarea cruciadelor; în schimb, acestea din urmă au stânjenit adesea relațiile lor cu Egiptul[1]. Dar existența așezărilor cruciate și a unui flux constant de călători spre Țara Sfântă a creat o arie de activitate

[1] Totuși, este posibil ca amenințarea militară pe care cruciadele au exercitat-o asupra Egiptului să fi contribuit la creșterea importurilor sale de echipament (lemn, fier, arme, sclavi) și să fi modificat balanța comercială în favoarea Occidentului.

fructuoasă: transportul pelerinilor sau al armatelor[1] a dus la dezvoltarea flotelor din Pisa, Genova sau Marsilia, aducând negustorilor venituri considerabile pe care le puteau folosi pentru cumpărarea de produse din Orient. Așadar, cruciadele au sporit proporția schimburilor dintre Occident și Siria care ocupau înainte un loc secundar în traficul mediteranean. Totuși, cucerirea așezărilor creștine de către musulmani nu s-a repercutat asupra comerțului dintre Orient și Occident; acesta s-a orientat către alte centre. Italienii și provensalii nu făcuseră decât să exploateze traficul (de călători și de mărfuri) generat de cruciade și pelerinaje, al căror număr crescuse în secolul al XIII-lea, în momentul în care dezvoltarea economică a Occidentului permitea consacrarea unor resurse însemnate acestor călătorii religioase și militare. Devenite, în veacul al XIII-lea, centre ale unui adevărat „comerț al cruciadelor", porturile siriene au atras, în plus, o parte din negoțul de tranzit, favorizat de existența unor agenții de comerț scutite de impozite.

Încă din secolul al XII-lea, *orașele italiene*, ale căror flote contribuiseră la cucerirea porturilor siriene, obținuseră în schimb anumite privilegii juridice și economice. Dar monarhia își păstra prerogativele și izbutea uneori să restrângă aceste privilegii. De aceea, orașe precum Genova și Veneția

[1] Cf. *supra*, pp. 104-106.

cedau aceste așezăminte drept fiefuri: astfel, familiei Embraci i s-a încredințat administrarea bunurilor comunei Genova de la Acra, Antiohia și Lattakié, păstrând cu titlu definitiv senioria Gibelet din comitatul Tripoli. După 1187, ajutorul italienilor, al provensalilor sau catalanilor devine indispensabil recuceririi orașelor de pe coastă; regalitatea slăbită a fost silită să acorde o serie de privilegii care făceau din vechile agenții comerciale adevărate colonii independente. Scutite de impozite în întreg regatul, comunitățile privilegiate dețin în porturile mari câte un cartier închis, înconjurat de ziduri, care dispune de propria biserică, precum și de băi, antrepozite (*fonda, fondaco*), moară, măcelărie etc., și exercită în acest domeniu puterea judecătorească și polițienească. Pentru a controla aceste așezări, comunele-mamă au creat o administrație centrală pentru „toată Siria" (consuli generali ai Genovei și Pisei, *baile* al venețienilor) și au transferat acolo conflictele care îi opuneau în restul Mediteranei.

Luptele dintre comune în secolul al XIII-lea, aceste încăierări de cartier care degenerează în răscoale, apoi în războaie, sunt un semn al acelor timpuri; interesele economice prevalează asupra necesităților apărării, condițiile de supraviețuire a așezărilor cruciate sunt neglijate. Idealul cruciadei a dispărut din Țara Sfântă.

Capitolul V

CRUCIADA ÎN LUMEA MEDIEVALĂ

Făcute posibile de expansiunea economică a Occidentului medieval, cruciadele nu reprezintă însă o manifestare directă a acesteia. Iată de ce mentalitățile care le însoțesc, starea creștinătății pe care o reflectă, civilizația pe care au creat-o în Țara Sfântă și rolul lor în confruntarea dintre Occidentul creștin și Orient constituie principalele subiecte abordate de cercetarea recentă[1].

I. Cruciadele în conștiința creștinătății occidentale

1. *Doctrina ecleziastică*. Principiile cruciadei au fost formulate în predica lui Urban al II-lea de la Clermont și în scrisorile sale ulterioare, apoi dezvoltate în bulele pontificale din secolul al XII-lea: discursul inițial, care privilegia ideea ajutorării creștinilor din Orient asupriți de turci, a fost repede înlocuit de tema eliberării Mormântului lui Hristos, a apărării sau

[1] Vezi bibliografia sumară de la sfârșitul prezentei lucrări.

recuceririi sale. Acest război de „apărare"[1] este o operă pioasă. Cruciatului care moare în drumul său sau în luptă, papa îi făgăduiește absolvirea de păcate; celui care îndeplinește legământul cruciadei, îi promite izbăvirea de penitența temporală impusă pentru păcatele sale. Începând cu Inocențiu al III-lea, cel mai mare teoretician al cruciadei, specialiștii în drept canonic acaparează acest subiect, comentează hotărârile pontificale sau conciliare din ce în ce mai numeroase și elaborează o doctrină coerentă. Criticilor care contestă legitimitatea războiului sfânt li se răspunde că necredincioșii au ocupat Țara sfințită de viața și moartea lui Hristos și i-au molestat pe creștinii ce trăiau acolo. Celor care obiectează că războiul de cucerire este nedrept, iar convertirile silite sunt condamnabile, juristul le răspunde că sarazinii se opun accesului misionarilor și că se cuvine să fie supuși pentru a li se putea propovădui liber Cuvântul Domnului.

De acum înainte, textele fixează cu precizie condițiile de obținere a indulgențelor, „ierarhizate" încă de la sfârșitul secolului al XII-lea: proporțională pentru servicii aduse cruciadei, plenară pentru petrecerea a doi ani în Țara Sfântă sau participarea la o altă expediție privilegiată. Numărul celor pentru care se promite aceeași indulgență ca în Țara Sfântă crește

[1] Căci se subînțelege că Ierusalimul, odinioară bizantin, recucerit de la perși de către Heradius (630), apoi supus „protectoratului" lui Carol cel Mare, aparține de drept creștinilor.

din ce în ce mai mult. Cruciada reunește întreaga creștinătate sub conducerea papei în căutarea mântuirii. Încă de la începutul secolului al XIII-lea, propunând tuturor creștinilor să participe la cruciadă prin rugăciuni, procesiuni, danii și susținerea financiară a celor ce pornesc la drum, papalitatea inaugurează o mișcare de spiritualizare a cruciadei care duce, în secolul al XIV-lea, la înlocuirea așa-numitului *iter hierosolymitanum* cu drumul crucii.

Dar abuzurile săvârșite în acordarea dispenselor pentru constrângătorul legământ al crucii, comutarea sa într-un mod din ce în ce mai laxist, îl reduc pe acesta, încă din secolul al XIII-lea, la un simplu expedient politic și financiar.

2. *Spiritul „cavaleresc" al cruciadei.* Încă de la originea sa, cruciada este o acțiune feudală, un act al cavalerimii, clasă socială deja constituită la finele veacului al XI-lea în regiunile din Europa care vor trimite cei mai mulți oameni în Țara Sfântă (îndeosebi Franța). Așa cum, prin cruciadă, creștinătatea întreprinde o acțiune comună care manifestă și, totodată, creează în secolul al XII-lea o unitate, de altfel șubredă, tot astfel, prin ea, cavalerii împlinesc opera sanctificatoare care pune în slujba unui ideal creștin virtuțile războinice de origine păgână. Așadar, cruciada reprezintă acel loc în care întâlnirea dintre religie și clasa militară feudală duce la „feudalizarea" celei dintâi și la creștinarea celei de-a doua. Această mișcare

nu a luat naștere o dată cu cruciada, ci a precedat-o, explicând în parte impactul apelului de la Clermont. Dar în cadrul cruciadei își găsește manifestarea cea mai strălucită; împlinirea „legământului crucii" (*votum crucis*) devine indispensabilă pentru cavalerul desăvârșit. Dumnezeu, și cu deosebire Hristos, este atunci Seniorul prin excelență în slujba căruia cavalerul este dator să jertfească totul[1]. Sub înrâurirea acestei concepții, imaginile Vechiului Testament sunt predominante în relatările despre cruciadă, iar acele *Gesta* anonime ale Primei Cruciade evocă în mai multe rânduri un Dumnezeu „atotputernic și războinic". Cronicarii nu șovăie să-i asemuiască pe cruciați cu poporul ales; ei scriu, în paralel, o nouă istorie sfântă[2]. Dumnezeu acordă soldaților care-i apără dreptul și „moștenirea" ajutorul pe care aceștia îl așteaptă de la el: îngerii și sfinții lui Hristos (în special sfinții militari de tradiție bizantină) luptă cot la cot cu cruciații. La Antiohia (1098):

„Văzurăm coborând din munți trupe nenumărate de războinici călare pe cai albi... Ai noștri nu puteau pricepe... cine erau războinicii aceia; dar în cele din urmă, și-au dat seama

[1] Potrivit lui Walther von der Vogelweide, însuși împăratul nu este decât cel dintâi vasal al lui Dumnezeu, suzeranul suprem.

[2] Interesul manifestat față de aceste evenimente explică probabil, în parte, pe cel al publicului, în secolul al XII-lea, față de Vechiul Testament ale cărui traduceri în limba vulgară sunt din ce în ce mai numeroase.

că era o oaste trimisă în ajutor de Hristos, în frunte cu sfântul Gheorghe, sfântul Mercur și sfântul Demetrius".[1]

Așa cum seniorul este dator față de vasalul său (și un cânt de cruciadă spune, într-adevăr, că un cavaler „i-a cerut sprijinul"), Hristos a asigurat protecția cruciaților.

Orice cavaler cruciat este, deci, *miles Christi;* crucea pe care o poartă pe umăr este semnul prin care Domnul îl *învestește* cu împărăția Cerului. Conceptele teologice de indulgență și răsplată cerească au fost transpuse în termeni de fief, salariu și soldă: viața veșnică este făgăduită celor care vor muri, iar gloria celor vii. Predicatorii, și însuși Urban al II-lea, nu șovăie nici ei să pomenească bogățiile care-i așteaptă pe cruciați în Țara Sfântă. În chemarea sa la a IV-a Cruciadă, abatele Martin de Pairis evocă împărăția Cerului ca „o soldă sigură", și „fericirea pământească" într-o țară „mai bogată și mai rodnică decât patria noastră" ca o „bogată speranță".

Cânturile de cruciadă, adesea direct inspirate din predicile religioase, adaugă acestor teme pe cea a iubirii curtenești. Conon de Béthune, care a participat la a III-a și a IV-a Cruciadă, scrie despre Siria:

„Se cere-acolo faptă strălucită,
C-așa se dobândește rai, onoare,
Și slavă, preț și-amor de la iubită"[2].

[1] *Histoire anonyme de la I-ère Croisade,* ed. Bréhier, p. 155.

[2] Trad. de Teodor Bocșa, în *Poezia trubadurilor provensali, italieni, portughezi, a truverilor și a minnesängerilor,* Ed. Dacia, 1980. (n. tr.)

Într-adevăr, încă din secolul al XII-lea, dar mai ales în secolul următor, conflictul dintre dragostea pentru doamnă și iubirea față de Dumnezeu reprezintă tema centrală a majorității cânturilor de cruciadă scrise mai ales pentru și de către cavaleri. „Renunțarea" e grea, iar conflictul nu este soluționat cu ușurință în favoarea slujirii Domnului. Dacă, în cel mai bun caz, amorul curtenesc, sub influența legământului crucii, se preschimbă în iubire față de Dumnezeu[1], cu timpul, unii nu șovăie să respingă cruciada în numele iubirii pământești, simbol poetic al bunurilor materiale (avere, familie, confort) evocat cu realism de personajul lui Rutebeuf, cel care a renunțat la legământul făcut (*décroisé*).

3. *Spiritul „popular" al cruciadei.* Liberi, prin necesitate, de aceste legături, „săracii" au răspuns celor dintâi apeluri la cruciadă cu mai multă fervoare chiar decât celelalte grupuri sociale și par a fi păstrat, până la începutul veacului al XIV-lea, flacăra unui ideal ce avea un ecou din ce în ce mai slab în rândul claselor superioare. Fără a exagera separația dintre „baroni" și „soldații de rând" — printre care se întâlneau adesea și cavaleri săraci, a căror origine socială îi făcea uneori să fie aleși căpetenii ale unor bande — putem distinge anumite trăsături specifice ale unui

[1] Acest ideal își găsește expresia cea mai desăvârșită în povestirile despre „Căutarea Graalului".

spirit „popular" al cruciadei. Manifestările acestei mentalități nu sunt apanajul unui grup social bine definit, dar cei mai sărmani erau fără îndoială mai sensibili, prin condițiile lor de viață, la acea latură miraculoasă, supranaturală a sentimentului religios. În fine, pe măsură ce structura religioasă și feudală a cruciadelor îi marginaliza și chiar îi excludea din expediții, începea să se afirme idealul unei „noi religii" a cruciadei înfăptuite fără arme de către cei săraci, acești noi aleși.

Încă de la început, semnele și miracolele prevestitoare sau însoțitoare au jucat un rol mai important în antrenarea maselor decât apelurile și predicile autorizate. Iar când Bernard de Clairvaux predică în Germania, succesul său în rândul mulțimii se datorează mai mult miracolelor sale decât elocinței de care dă dovadă. E drept că omul medieval este întotdeauna atent la fenomenele în care i se pare că distinge voința lui Dumnezeu, dar cruciada are semnele ei particulare: cele care prefigurează migrația, precum ploile de stele, cometele cu coadă de foc, plecarea animalelor, norii de lăcuste (prevestire semnalată și în Orient, după spusele Anei Comnena), cele care cheamă la drum, scrisori „excitatorii" căzute din cer și cele care marchează caracterul ales al unora, îndeosebi crucea, înscrisă în carnea unor cruciați morți sau chiar vii. Fiecare cruciadă — dar în special prima, a II-a și a V-a — este precedată de semne revelatoare ale unei voințe divine de ajutorare, sau

defavorabilă atunci când este vorba de condamnarea păcatelor oamenilor, cauze ale eșecului. Aceste minuni se adaugă profețiilor pentru a întreține ideea apropierii sfârșitului lumii. Tradiția milenaristă este dominantă în timpul Primei Cruciade: mulți plecau spre un Ierusalim pământesc, dar foarte greu de localizat — elocvent în această privință este cazul acelor copii ai unor cruciați săraci care, ajungând în câte un sat, întrebau dacă acesta este Ierusalimul — unde, după ce se va fi înfăptuit împlinirea timpurilor și a națiunilor, iar evreii vor fi fost convertiți, un rege mesianic îi va aduna pe oameni în așteptarea venirii Domnului. Această așteptare a pogorârii lui Hristos are și o tentă conferită de unele tradiții politice: Regele Ultimelor Zile care va fi încoronat pe Golgota este fără îndoială un franc, iar anumite legende de inspirație carolingiană îi așază pe acest tron pe un Carol cel Mare, un Godefroi de Bouillon, un Frederic Barbarossa întorși dintre cei morți. La sfârșitul secolului al XII-lea circulă unele profeții despre „regele blond al Occidentului" care va intra în Constantinopol și va restaura Țara Sfântă. Supunerea regelui grecilor reprezintă în toată tradiția existentă (Pelerinajul lui Carol cel Mare, profețiile sibiline etc.) condiția întoarcerii la unitatea Imperiului creștin și preludiul plenitudinii timpurilor. Sub zidurile cetății Damietta, în 1219, sunt vestite deopotrivă venirea acestui rege al Occidentului și cea a regelui David sau a preotului Ioan sosit din Indii, a cărui figură legendară

simbolizează, începând cu secolul al XIII-lea, speranțele de izbândă asupra Islamului biruitor.

Aceste credințe sunt probabil împărtășite de marea majoritate a armatei. În schimb, idealul de sărăcie și de puritate propovăduit tuturor se cuvine să fie impus și celor mari. În fața Antiohiei și a Ierusalimului, mulțimea cere săvârșirea actului de penitență fără de care orașul nu va putea fi cucerit și, o dată cu cea de-a III-a Cruciadă, anumite regulamente încearcă să pună frâu luxului celor puternici; dar Ludovic al IX-lea însuși este nevoit să răstoarne mesele de joc ale fraților săi. De aceea, în momentul eșecului, încă din timpul celei de-a II-a Cruciade, opinia populară îl atribuie lesne păcatelor celor mari (disensiuni, lux, orgoliu), născându-se treptat ideea unei cruciade pașnice rezervate celor sărmani. Foulque de Neuilly propovăduiește săracilor chemați, prin menirea lor, să-l imite pe Hristos și înfierează cele două vicii ale unei societăți năpădite de patima banului: camăta și desfrâul.

Cu cât este preamărită mai mult virtutea sărăciei, cu atât banul devine indispensabil desfășurării expedițiilor: cruciada săracilor, care nu dispun de alte arme decât puritatea și rugăciunea, trebuie să se separe de cruciadele oficiale. De vreme ce bogații sunt nedemni de cruciadă, vor porni doar cei sărmani și, cei mai sărmani dintre cei sărmani, *copiii*. În 1212, un grup de păstori din Vendômois și copiii din Köln pornesc spre Ierusalim spre a elibera Mormântul și

Crucea lui Hristos, crezând că, precum evreii din Vechiul Testament, apele mării se vor retrage pentru a-i lăsa să treacă. Țara Sfântă rămâne țelul ciobanilor conduși de Maestrul Ungariei în 1251, porniți spre a-l elibera pe Ludovic al IX-lea, sau al Păstorilor din 1320 care străbat Franța, jefuindu-i și masacrându-i pe evrei. Ultima dintre aceste cruciade ale copiilor se transformă curând într-o adevărată răscoală, dar primele, primite favorabil de popor, exprimă dăinuirea unui ideal abandonat de societatea admisă.

4. *Critica cruciadei.* Cu mult înaintea lui Voltaire și a *Eseului asupra moravurilor*, s-au ridicat voci care nu s-au sfiit să critice cruciadele și să le conteste chiar necesitatea. Încă din vremea Primei Cruciade, se spune că, în Germania, unii îi socoteau nebuni pe cei care plecau în Țara Sfântă. Textele din veacul al XII-lea păstrează puține urme ale unor obiecții, fie ele tot atât de simple precum cea menționată. Dar criticile de tot felul se înmulțesc, în secolul al XIII-lea, o dată cu apariția cruciadelor „deviate" împotriva ereticilor, a schismaticilor și a dușmanilor politici ai papalității[1]. Ajungând în Languedoc, cruciada stârnește ostilitatea trubadurilor, după cum o

[1] Ascultând predica cruciadei împotriva lui Manfred, mulțimea englezilor, scrie Mathieu Paris, „se mira că li se promiteau tot atâtea recompense pentru a vărsa sângele creștinilor decât pe cel al necredincioșilor. Iar subtilitățile predicatorilor stârneau râsul și zeflemelile celor de față". (*Cron. Maiora*, ed. Luard, V, p. 521).

dovedește acel *sirventes* (poezie polemică) al lui Guillem Figueira împotriva „Romei trădătoare și înșelătoare". Acest poet din Toulouse care a trecut în slujba lui Frederic al II-lea nu este singurul trubadur care condamnă cruciadele din Europa în numele unei preocupări față de Țara Sfântă ce decurge mai ales din spiritul ghibelin. Apărarea „adevăratei" cruciade a devenit, într-adevăr, o temă de propagandă politică; poeții îl acuză pe papă de a fi sacrificat cruciada lui Ludovic al IX-lea acțiunilor sale împotriva împăratului.

În numele Țării Sfinte, teoreticienii politici contestă puterea temporală a papalității și reclamă absorbirea Bisericii de către stat, acesta urmând să preia conducerea cruciadei[1].

Finanțarea tuturor cruciadelor, îndeosebi din Țara Sfântă, stârnește mai ales un anticlericalism general pe care personajul lui Rutebeuf, cel care a renunțat la legământul crucii, îl exprimă cu modestie:

„Răzbune-l cleric și prelat
Pe Domnul, c-au câștig mai mare;
Au de băut și de mâncat;
De-s ploi sau vânt, la fel le pare."[2]

În fine, eșecurile repetate ale cruciadelor de dincolo de mare și pierderea Țării Sfinte, fie ele explicate prin păcatele creștinătății, cele ale Bisericii și

[1] Regalitatea capețiană potrivit lui Pierre Dubois, cf. *supra*, p. 92.
[2] Trad. de Teodor Boșca, *op. cit.* (n. tr.).

îndeosebi ale ordinelor militare, au dus la scepticism: cruciada era oare folositoare, de vreme ce Dumnezeu însuși nu-i înlesnea izbânda? Salimbene povestește că, în fața unor franciscani ce strângeau danii pentru cruciadă, poporul i-a dat de pomană unui alt cerșetor în numele lui Mahomed „mai puternic decât Hristos".

O critică mai radicală se datorează clericilor înșiși, care erau tot atât de conștienți ca și laicii de abuzurile stârnite de organizarea cruciadelor[1], dar preocupați mai ales de prejudiciile pe care violența le cauzează credinței creștine.

„Războiul împotriva lor (a necredincioșilor) nu folosește la nimic... Nu așa îi vom putea converti... fiii lor care vor supraviețui războiului se vor înverșuna și mai mult împotriva credinței creștine... convertirile vor deveni imposibile... îndeosebi dincolo de mare și în Prusia."[2]

Tot astfel, dominicanul Guillaume de Tripoli propovăduiește mai degrabă convertirea decât nimicirea sarazinilor și trimiterea mai degrabă a unor misionari decât a soldaților în Țara Sfântă. De la începutul secolului al XIII-lea și încercarea sfântului Francisc, la Damietta, de a-l converti pe sultanul al-Kamil, spiritul misionariatului pașnic se răspândește în sânul Bisericii. Chiar în spiritul celor ce-l propun, el nu este

[1] Așa cum o dovedește de pildă *Collectio de scandalis ecclesie*, memoriu al franciscanului Gilbert de Tournai adresat lui Grigore al X-lea înainte de Conciliul de la Lyon.

[2] Roger Bacon, *Opus majus*.

opus cruciadei: sfântul Francisc însuși nu o condamnă; Ramon de Peñafort dezaprobă convertirile silite, dar propovăduiește totuși cruciada în Spania sub Grigore al IX-lea, iar Ramon Lull (1232-1315), care visează la trecerea creștinătății într-o stare permanentă de misionariat, scrie în 1309 un tratat intitulat *De acquisitione terrae sanctae*, care este cât se poate de tradițional. Această tradiție reprezintă o reminiscență: în aceeași perioadă, franciscanii se statornicesc în Palestina, ca paznici ai Locurilor Sfinte, cu autorizația sultanului (1333). Pelerinajul a luat din nou locul cruciadei, în vreme ce frații franciscani o „spiritualizau" pe aceasta din urmă: *militia Christi* poate fi îndeplinită în fiece zi întru renunțarea la bunurile lumești și urmarea preceptelor Evangheliei. Ideea de cruciadă a dăinuit.

5. *Civilizația Statelor cruciate*. Statele france din Siria – Palestina nu au întreținut relații particulare cu idealul cruciadei, iar atitudinea lor în această privință rămâne, în lipsa unor mărturii numeroase, greu de surprins. După cum am semnalat, opoziția dintre cruciații din Europa și așa-numiții „mânji"[1], preocupați mai degrabă de interesele lor politice, s-a manifestat în mai multe rânduri. Jacques de Vitry, episcop de Acra, relatează despre ostilitatea pe care a întâm-

[1] Acest termen a ajuns să desemneze nu numai copiii născuți din căsătorii mixte cu femei siriene, ci și pe toți cei născuți în Țara Sfântă.

pinat-o aici predica sa privitoare la cruciadă. El vede cauza acestei stări de spirit în imoralitatea ce domnește în oraș, devenit un refugiu pentru o adunătură de criminali originari din Occident. Într-adevăr, în secolul al XIII-lea, puterea seculară îi condamna adesea pe mulți la surghiun pe viață sau temporar în Țara Sfântă[1], iar registrele arhiepiscopului de York, între 1274 și 1276, din trei sute de legăminte de cruciadă, numără doar unsprezece voluntari.

Dar indiferența față de cruciadă înlesnea oare relațiile francilor cu diferitele comunități autohtone? Suntem cel mai bine informați în această privință în plan ecleziastic. La origine, ierarhia latină a fost constituită mai degrabă pentru a compensa absența prelaților greci, dar s-a aflat curând în concurență cu ierarhia ortodoxă. Iar atitudinea latină față de Biserica greacă a fost repede determinată de relațiile politice ale statelor cruciate cu Imperiul Bizantin. Chiar dacă, teoretic, clerul grec era supus autorității prelaților latini, el pare să fi ascultat mai degrabă de cei greci care și-au făcut din nou apariția în Palestina în veacul al XIII-lea. O anumită coexistență, mai puțin dificilă decât în Romania și în Cipru, pare așadar să fi domnit în Țara Sfântă între greci și latini. Respectul față de

[1] Atunci când sfântul Bernard se gândește la posibilitatea oferită păcătoșilor de a-și răscumpăra păcatele prin cruciadă, este conștient de utilitatea practică a acestei măsuri: „Ce fericire pentru noi să scăpăm de niște răufăcători și ce bucurie pentru Ierusalim să primească niște apărători fideli!" (*De laude novae militiae*, V, 10).

comunitățile neortodoxe este mai mare: siriacii și armenii (monofiziți), nestorienii, maroniții din Liban și-au păstrat ierarhiile și bunurile și au apreciat toleranța francilor comparată cu certurile anterioare cu autoritățile bizantine. În sfârșit, o serie de negocieri cu Roma duc la o unire, mai mult sau mai puțin acceptată: ralierea maroniților (către 1179) — cea mai durabilă —, cea a iacobiților (sirieni) (1246) și a armenilor (1197). În ciuda rezultatelor lor incerte, aceste dialoguri au dus la o mai bună cunoaștere de către Biserica romană a Orientului creștin.

Pe plan social, ca și pe plan religios, diversele comunități mai degrabă au coexistat[1] decât au fuzionat. Invocată în favoarea fuziunii, unica mărturie a lui Foucher de Chartres (prima jumătate a secolului al XII-lea):

„Unii dintre noi s-au căsătorit cu femei ce nu erau din neamul lor, cu sirience sau armence, ori chiar cu sarazine ce primiseră taina botezului... cei care erau străini sunt acum băștinași..."

nu este suficientă. I se poate opune cea a lui Usama: „Francii se căsătoresc doar cu persoane din neamul lor". Prima afirmație se poate aplica francilor de condiție inferioară, iar a doua nobilimii care nu s-a

[1] După masacrele din primii zece ani, cruciații i-au tolerat pe musulmani și pe evrei, al căror statut a fost același ca al creștinilor care nu erau franci.

înrudit decât cu mediile grecești și mai ales armene. Relațiile cu musulmanii sunt ocazionale: buna vecinătate dintre emirii de Shaizar, familia lui Usama și unii seniori franci sau armeni, relațiile amicale dintre Usama și mai mulți franci dintre care și un templier, medicul musulman adus de la Cairo de către Amaury pentru a-l îngriji pe Balduin al IV-lea... aceste exemple adesea pomenite sunt doar excepții. Tot astfel, atunci când este invocată drept exemplu de toleranță din partea francilor relatarea pelerinului Ibn Djobair (1183) privitoare la cele două moschei de la Acra pe care musulmanii le împart cu creștinii, se uită că, de fapt, povestirea începe astfel: „Moscheile au devenit biserici", și că situația Islamului în ținuturile france era mult inferioară situației creștinilor nelatini în ținuturile musulmane.

Contactul cu Orientul a favorizat oare nașterea unei civilizații originale în statele cruciate? Anumite influențe superficiale s-au exercitat asupra obiceiurilor: mode sau straie orientale, folosirea băilor publice. Dincolo de aceste aparențe, în fapt o simplă adaptare la mediu și la o viață urbană mult mai dezvoltată, cadrul de viață rămânea profund occidental, după cum am putut constata în ceea ce privește organizarea administrativă și juridică. Aceeași remarcă este valabilă pentru creațiile intelectuale și artistice din Siria francă. Firește, s-a apelat adesea la artiști sirieni sau bizantini: biserica Nașterii lui Hristos de la Betleem a fost decorată de artiști trimiși de Manuel

Comnenul, miniaturile psaltirii reginei Melisenda (1143-1151) sunt inspirate de modele bizantine și o serie de artiști greci, arabi și sirieni au lucrat la decorarea palatului, astăzi dispărut, al Ibelinilor, unde puteai întâlni o mulțime de fântâni, statui și dalaje de marmură. Cu toate acestea, majoritatea operelor create în Palestina, fie că este vorba de edificii religioase precum Sfântul Mormânt, catedralele din Tortous, Gibelet și Beirut, biserica Notre-Dame din Nazaret, sau de scrieri precum *La chanson des chétifs*, operele istorice ale lui Foucher de Chartres, Guillaume de Tyr și Filippo di Novara, rămân fidele stilului occidental. Iar monumentele, majoritatea în stil romanic, manifestă influența dominantă exercitată de francezi (în special cei din sud) asupra societății și civilizației statelor din Țara Sfântă ajunse la apogeu în veacul al XII-lea.

II. Cruciadele în confruntarea dintre Orient și Occident

1. *Bizanțul și cruciada*. Îndreptate împotriva Orientului Apropiat musulman, cruciadele au fost mai ales contrare intereselor Imperiului Bizantin. De aceea, este firesc ca atitudinea bizantinilor față de cruciade să fi fost determinată de considerații politice. Neîncrederea lor legitimă, stârnită de trecerea unor trupe atât de numeroase prin Imperiu, ca și de inevitabilele excese ale acestora, este sporită de

prezența normanzilor, dușmani ai Bizanțului, începând cu mijlocul secolului al XI-lea, lesne confundați de greci cu ceilalți „barbari" occidentali. Cu alte ocazii (de pildă, în 1147), departe de a participa la cruciadă, normanzii profită de aceasta pentru a ataca Imperiul în momentul în care cea mai mare parte a armatei era ocupată cu supravegherea trupelor cruciate. Se produce chiar deseori o conjugare a acțiunilor normande împotriva Bizanțului cu cele ale cruciadei: astfel, în 1106, când Bohemund propovăduiește în Occident o cruciadă antibizantină sau când, după eșecul celei de-a II-a Cruciade, Suger elaborează proiectul unei expediții franco-normande împotriva Bizanțului, sau în fine în timpul cruciadei lui Henric al VI-lea[1]. Dar simpla coincidență a atacurilor normande și cruciate justifică cu prisosință neîncrederea bizantinilor.

În schimb, măsurile luate pentru apărarea Imperiului (supravegherea militară a armatelor cruciate, alianța lui Manuel Comnenul cu selgiucizii, a lui Isaac Anghelos cu Saladin) stârnesc acuzații de trădare. Încă din timpul Primei Cruciade și îndeosebi după eșecul „arier-cruciadelor" din 1101, Alexios Comnenul este calificat drept viclean, sperjur și trădător. Tema „vicleniei grecești", amplificată de propaganda normandă, revine de-acum încolo în toate relatările privind cruciadele și oferă, în aceeași

[1] Vezi *supra*, p. 64-65.

măsură ca și păcatele „celor mari" și voința divină, o explicație la îndemâna oricui pentru eșecul diverselor expediții. În 1204, aceeași acuzație justifică cucerirea unui oraș care a trădat cruciada și pe suveranii săi legitimi, în vreme ce cruciada este definitiv condamnată de greci, care vedeau în ea pretextul pentru o „expediție de piraterie" de care au profitat venețienii care, în dorința lor de răzbunare, au folosit cupiditatea latinilor dornici să pună mâna pe bogățiile Bizanțului. Din punct de vedere politic, cruciadele din secolul al XII-lea nu constituie decât o manifestare a ostilității latinilor față de Imperiu, iar scopul lor religios este o simplă fațadă.

Însăși noțiunea de cruciadă este, într-adevăr, de neînțeles pentru un bizantin: luptele Imperiului împotriva perșilor și Islamului nu au îmbrăcat niciodată caracterul unui război sfânt. Războaiele lui Herakleios împotriva perșilor nu au fost nicicând acele „cruciade" pe care Occidentul, încă din Evul Mediu, a încercat să le acrediteze. La finele veacului al X-lea, în momentul în care Nikephoros Focas întreprindea în Siria de Nord o serie de expediții pe care succesorul său, Ioan Tzimiskes, avea să le extindă până în Palestina, patriarhul a refuzat să dea curs cererii împăratului de a onora cu titlul de martiri pe soldații căzuți în luptele împotriva necredincioșilor. Fidelă creștinismului primitiv, Biserica bizantină este ostilă folosirii armelor de către laici — canonul sfântului Vasile îi privează de dreptul de a primi împărtășania

pe toți aceia care „au săvârșit un omor la război" — și *a fortiori* de către clerici. În mai multe rânduri, unii preoți sau călugări au fost caterisiți sau condamnați pentru a fi luptat cu arma în mână împotriva turcilor. De aceea, la vederea unor preoți latini care participă ei înșiși la lupte, Ana Comnena este cuprinsă de indignare. Cu toate că acest fapt, socotit reprobabil și de uzanțele latine, a fost mai puțin frecvent decât crede aceasta, el rămâne semnificativ în ceea ce privește prăpastia care separă mentalitățile latinilor de cele ale grecilor.

În ciuda acestor deosebiri, conștientizarea unei comunități de religie rămâne vie de-a lungul întregului secol al XII-lea. De ambele părți, este deseori invocată pentru soluționarea unor diferende sau opoziția la anumite ostilități: astfel, francezii refuză să atace Constantinopolul, în 1147, așa cum le propunea episcopul de Langres. La Zara, o partidă condusă de Simon de Montfort și abatele des Vaux de Cernay refuză să atace această „cetate de creștini" și se opune apoi încheierii acordului cu Alexios cel Tânăr, căci „aceasta însemna să lupte împotriva creștinilor, iar ei nu pentru asta plecaseră". Teza oficială privind legitimitatea acțiunii împotriva unei țări schismatice ocupă un loc secundar chiar și în relatarea lui Villehardouin și, potrivit spuselor lui Robert de Clari, a părut probabil destul de puțin convingătoare multor cruciați. Așadar, conștientizarea schismei nu a depășit mediile ecleziastice; evenimentele din

1204 stârnesc conjugarea factorilor politici cu cei religioși, ducând la separarea efectivă. Ura față de latini, mai puternică decât cea față de turci, a devenit elementul principal al conștiinței naționale bizantine care nu poate fi separată de ortodoxie.

2. *Islamul și cruciada.* În fapt, cruciada nu constituie o reacție la războiul sfânt islamic: la sfârșitul secolului al XI-lea, idealul *djihad*-ului își pierduse forța de atracție și nu mai era menținut la frontierele orientale și în Asia Mică de către turcomani decât sub forma așa-numitei *ghazwa* („raid"), iar în Sahara de către murabituni. În schimb, Occidentul latin intrase într-o etapă de expansiune în detrimentul Islamului, în Sicilia și în Spania. La nivelul doctrinelor, situația era inversă: războiul sfânt catolic nu poate reprezenta decât apărarea și eliberarea creștinilor asupriți, și a Țării Sfinte atunci când este vorba despre cruciadă, chiar dacă aceste motive servesc spre a justifica o serie de cuceriri; în schimb, *djihad*-ul este un război ofensiv menit să-i supună pe necredincioși până când aceștia vor recunoaște legea Islamului. Dar societatea musulmană medievală este mai puțin închisă decât Occidentul creștin; ea recunoaște existența unor comunități de alte credințe în sânul său, acordă un loc cărora le oferă, prin *dhimma*, ospitalitate și protecție câtă vreme aceștia recunosc autoritatea admisă plătind *capitația* care îi deosebește de ceilalți, așa-numita *djizya*. Așadar, *djihad*-ul nu duce, precum cruci-

ada, la opțiunea între convertire și moarte oferită musulmanilor învinși în timpul primelor cruciade, nici la intoleranța de drept, dacă nu de fapt, a statelor cruciate față de musulmani.

Dar cruciadele au produs oare o mare impresie asupra lumii musulmane? Aceasta ignoră motivele lor religioase — nu există un termen special care să-i desemneze pe cruciați, care rămân niște „franci" —, iar aceste expediții, de altfel reduse ca număr de oameni atunci când ajungeau în Siria, nu par să constituie, pentru țările islamice, o amenințare mai mare decât ofensivele bizantine de la finele secolului al X-lea. Dar, spre deosebire de acestea din urmă, cruciadele au creat așezări creștine durabile în Orientul Apropiat musulman. Doar persistența acestei amenințări france a provocat o anumită reacție din partea musulmanilor. Dar se cuvine să nu exagerăm întinderea sa: relatările privind ofensivele cruciate ocupă un loc restrâns în scrierile cronicarilor arabi, cu excepția autorilor originari din țările vecine cu francii, de pildă Ibn-al-Qalanisi și Ibn-al-Atir. Doar opinia publică din țările amenințate sau lezate — în primul rând Siria de Nord care-și pierdea teritoriile de pe coastă cele mai bogate și ale cărei relații maritime și terestre cu Egiptul erau astfel afectate — a nutrit o adevărată ostilitate față de ei. Cu toate că celelalte țări islamice au contribuit, prin trimiterea de soldați și de bani, la lupta împotriva francilor, chiar dacă pasivitatea califului sau a guvernatorilor a stâr-

nit uneori reacții ale zeloților la Bagdad sau Damasc, unitatea islamică nu poate fi comparată cu cea a creștinătății occidentale. Războiul împotriva francilor a fost dus, în principal, de primii ayyubizi, apoi de mameluci. Ar fi fals să credem că cruciadele au provocat „contra-cruciade": dacă vechile teme ale *djihad*-ului, precum și locul Ierusalimului printre locurile sfinte islamice au cunoscut un proces de revigorare în veacul al XII-lea, războiul sfânt a constituit mai degrabă mijlocul de a reuni Djazira și Siria, pe arabi și pe kurzi, Siria și Egiptul și de a-i elimina pe șiiți, decât mobilul acestei unificări politice și religioase. În schimb, crearea unui stat militar în Egipt în secolul al XIII-lea poate fi socotită drept o consecință directă a cruciadelor; intoleranța acestui stat față de așa-numiții *dhimmis* și îndeosebi cei care se compromiseseră cu francii și mongolii (maroniți alungați din orașele de coastă și stabiliți în Liban; armeni din Cilicia exterminați în secolul al XIV-lea) se explică prin teama de a vedea invazia mongolă distrugând cu sprijinul francilor cel mai înfloritor stat musulman din acea epocă.

Nici cruciadele, nici statornicirea cruciaților în Orient nu au înlesnit cunoașterea reciprocă a celor două civilizații. Contactele au fost cu mult mai rodnice în Spania și în Sicilia. Pentru a nu pomeni decât un exemplu, trebuie spus că prima tălmăcire a Coranului a fost făcută în Castilia la îndemnul lui Petru Venerabilul (1143), iar operele lui Aristotel au ajuns

în Occident mai ales prin intermediul Spaniei. E drept că francii din Palestina erau interesați uneori de cunoașterea lumii arabe a cărei limbă o stăpâneau: Renaud de Sidon a pus să-i fie comentate scrierile arabe, iar Guillaume de Tyr își propunea să redacteze o istorie a principilor Orientului, dar această cunoaștere a rămas apanajul unei elite, fără răsunet asupra Occidentului.

În mod direct, influența cruciadelor a fost mai curând negativă; ca orice propagandă, cea a cruciadelor, de la așa-numitele *excitatoria* la tratatele mai oficiale, s-a străduit să denatureze imaginea inamicului. Acuzației de idolatrie, curentă încă din vremea Primei Cruciade[1] și care este reiterată sub diverse forme până la Roger Bacon — se spune chiar că musulmanii venerează la Mecca statui înfățișându-i pe Venus sau pe Mahomed! — i se adaugă cele de imoralitate și, în mod paradoxal, de religie ce încurajează și justifică violența.

E drept că această ultimă învinuire este formulată îndeosebi de misionari, precum Ricoldo de Monte Croce (sfârșitul secolului al XIII-lea) și Juan de Segovia (secolul al XV-lea), convinși că creștinismul este incompatibil cu violența și că doar argumentele raționale vor putea permite convertirea musulmanilor. Într-adevăr, cruciadele au însemnat și confruntarea creștinătății occidentale cu problema existenței unor mase considerabile de necredincioși pe care nu

[1] Cf. *supra*, p. 18.

o concepea anterior. Deja, Petru Venerabilul era încredințat că musulmanii alcătuiau o treime sau jumătate din populația mondială și li se adresa, în mod retoric, astfel:

„Eu vă atac, nu cum o fac adesea semenii mei cu armele, ci prin cuvânt, nu prin forță, ci prin rațiune, nu prin ură, ci prin iubire... Vă iubesc, și iubindu-vă vă scriu, iar scriindu-vă vă chem la mântuire."

Dar „disputele raționale" astfel dorite au fost rare, iar misionarii franciscani sau ai altor ordine ce porneau spre ținuturile musulmane urmăreau mai degrabă martiriul decât cucerirea sufletelor. Guillaume de Tripoli pretinde că a făcut numeroase convertiri în Palestina, dar se pare că, de fapt, convertirile creștinilor, latini sau nu, la islamism au fost mult mai numeroase. Dar unii misionari răspândeau cel puțin în Occident o imagine mai veridică a Islamului: Ricoldo laudă în acesta interioritatea rugăciunii, sfințenia numelui lui Dumnezeu, practicarea pomenii și a ospitalității. Suntem departe de imaginea caricaturală înfățișată la începuturile cruciadei. Contribuind la lărgirea orizontului geografic și mental al creștinătății secolului al XII-lea, cruciada a pregătit ea însăși una din cauzele declinului său.

ÎNCHEIERE

Puține fenomene istorice au suscitat atâta patimă precum cruciadele, invocate adesea ori de câte ori se discută despre conceptul de război sfânt în general sau despre orice conflict între Orient și Occident căruia i se conferă, în mod sumar, o astfel de aureolă. A aprecia „impactul" pe care l-au exercitat sau a întocmi un bilanț al lor este, din această cauză, o sarcină cu atât mai dificilă, dar câteva observații în acest sens nu sunt inutile.

Pe termen scurt, ele au contribuit, în Europa, la atenuarea dezordinilor care domneau în rândul creștinătății, dar au favorizat, totodată, recrudescența antisemitismului. În Orient, au stăvilit pentru o vreme înaintarea turcă, au dus la crearea unei „colonii" originale fără o metropolă definită și au contribuit cel puțin în parte la dezvoltarea unui comerț al Levantului care, chiar dacă a fost deturnat din Siria după pierderea Acrei, va dăinui timp de câteva veacuri.

Pe termen lung, pe lângă faptul că nu au izbutit să păstreze Țara Sfântă, au accentuat în Orient ruptura dintre creștini și musulmani, au antrenat în această neîncredere și pe creștinii din țările arabe, săpând de asemenea între latini și ortodocși o prăpastie durabilă, care dăinuie și în zilele noastre. Dacă se cuvine astăzi să relativizăm rolul cruciadelor în contactele intelectuale dintre cele două culturi care au fost mult mai active și rodnice la „frontierele" Spaniei și Siciliei, nu trebuie totuși să minimalizăm în mod excesiv influența lor directă sau indirectă asupra transmiterii sau dezvoltării în Occident a unor tehnici (de

navigație, de pildă), procedee și producții necunoscute până atunci.

Rămân mai ales idealul specific al cruciadei, care nu este un război sfânt universal, ci un război drept limitat la eliberarea Sfântului Mormânt, convingerea că acest „drum al crucii", împlinit în slujba acțiunii comune și capabil să treacă peste orice diviziuni și deosebiri, constituie, pentru credincios, un mijloc de penitență și de convertire trainică, pe scurt un aport hotărâtor la constituirea creștinătății occidentale și a spiritualității sale.

BIBLIOGRAFIE[1]

I. - Lucrări principale

R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris, 1934-1936, 3 vol.

S. Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge, 1951-1954, 3 vol.

K. M. Setton, gen. ed. *A History of the Crusades*, University of Wisconsin Press, 1969-1989, 5 vol.

H. E. Mayer, *The Crusades*, Oxford, 1972.

P. Alphandéry - A. Dupont, *La chrétienté et l'idée de croisade*, Paris, 1954-1959, 2 vol.

M. Balard, *Les croisades*, Paris, MA éditions, 1988.

E. Sivan, *L'Islam et la croisade*, Paris, 1968.

C. Erdmann, *The Origin of the Idea of Crusade*, Princeton, 1977 (trad. ed. germane din 1935).

E. Delaruelle, *L'idée de croisade au Moyen Age*, Torino 1980.

E. Siberry, *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford, 1985.

M. Villey, *La croisade, essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942.

[1] H. E. MAYER, *Bibliographie der Kreuzzüge*, Hanovra, recenzează peste 5 000 de lucrări și articole consacrate acestui subiect. Există o aducere la zi a aceluiași autor în *Historische Zeitschrift*, 1969, și mai ales în vol. VI din *History of the Crusades* (1989) în care figurează o „Select Bibliography" tematică cuprinzând un indice (pp. 511-664). Pe de altă parte, *Society for the Study of the Crusades and the Latin East* publică anual un buletin semnalând lucrările apărute sau în curs de publicare.

J. A. Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader*, Madison, 1969.
C. Cahen, *Orient et Occident au temps des croisades*, Paris, 1983.
J. Richard, *Le royaume latin de Jérusalem*, Paris, 1953.
J. Prawer, *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, Paris, CNRS, 1969-1971, 2 vol.
- *The Latin Kingdom of Jerusalem. European Colonialism in the Middle Ages*, Londra, 1972.
- *Crusader Institutions*, Oxford, 1980.
J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe s.)*, Roma, 1977.
K. M. Setton, *The Papacy and the Levant*, Philadelphia, 1974-1984, 4 vol.
B. Z. Kedar, *Crusade and Mission. European approaches toward the Muslims*, Princeton, 1984.
C. Enlart, *Les monuments des croisés dans le royaume de Jérusalem*, Paris, 1925-1928.
P. Deschamps, *Les châteaux des croisés en Terre Sainte. Le Crac des Chevaliers*, Paris, 1934.
- *La défense du royaume de Jérusalem*, Paris, 1939.
R. C. Smail, *Crusading Warfare (1097-1193)*, Cambridge, 1956.
H. Buchtal, *Miniature Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, 1957.

Colecția „Variorum Reprints" (Londra) reunește articolele unor autori precum D. Ayalon, E. Ashtor, C. Cahen, G. Constable, D. Jacoby, P. Lemerle, A. Luttrell, H. E. Mayer, D. E. Queller, J. Richard, K. M. Setton.

II. - Câteva texte

Majoritatea textelor occidentale și orientale (acestea din urmă însoțite de o traducere), privitoare la istoria cruciadelor, au fost reunite în secolul al XIX-lea în *Recueil des historiens des*

croisades (5 vol. de texte latine și franceze; 2 vol. de „Legi"; 2 vol. de texte grecești; 2 vol. de texte armene și 5 vol. de texte arabe). Având o valoare inegală, această colecție, mereu consultată, a fost retipărită (Gregg Press, Farnborough, 1969. Vezi Cl. Cahen, *Journal des Savants*, aprilie-iunie 1970, pp. 94-104). Pentru Guillaume de Tyr, vezi reed. critică și comentată a lui R. B. Huyghens, Turnhout, 1986. Menționez aici câteva texte mai accesibile: *Histoire anonyme de la Ire Croisade*, ed. L. Bréhier, Paris, 1924. *La Chanson d'Antioche*, ed. P. Paris, Paris, 1848.

Odon de Deuil, *La croisade de Louis VII, roi de France*, Paris, ed. H. Waquet, 1949.

Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris, 1938-1939.

Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924.

Philippe de Novare, *Mémoires*, ed. Ch. Kohler, Paris, 1913.

Joinville, *Histoire de Saint Louis*, ed. N. de Wailly, Paris, 1874.

(Textele lui Villehardouin, Robert de Clari și Joinville sunt reunite și în volumul din Bibliothèque de la Pléiade: *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age.*)

J. Bédier, *Les chansons de croisade*, Paris, 1909.

Anne Comnène, *Alexiade*, col. G. Budé, ed. B. Leib, Paris, 1937-1945.

Usama Ibn Munqidh, *Des enseignements de la vie (Souvenirs d'un gentilhomme syrien du temps des croisades)*, prezentare și traducere de A. Miquel, Paris, 1983.

Ibn-al-Qalanisi, *Chronique (Damas de 1075 à 1154)*, ed. R. Le Tourneau, Paris, 1952.

Michel le Syrien, ed. B. Chabot, Paris, t. III, 1904.

În sfârșit, cititorul va găsi fragmente alese în J. Richard, *L'esprit de la croisade*, Paris, 1969, și F. Gabrieli, *Chroniques arabes des croisades*, Paris, 1977.

CUPRINS

INTRODUCERE 5

CAPITOLUL I - *Originile cruciadei* 9

I. Cauzele îndepărtate 10
1. Pelerinajele spre Ierusalim 10
2. Legitimitatea războiului împotriva necredincioșilor 14
3. Imaginea Orientului în mentalități la sfârșitul secolului al XI-lea 16
II. Cauzele apropiate 18
1. Bizanțul la originea cruciadei: o neînțelegere 18
2. Chemarea lui Urban al II-lea de la Clermont și predica Primei Cruciade 23

CAPITOLUL II - *De la Prima la a III-a Cruciadă: crearea și apărarea statelor latine din Țara Sfântă* 28

I. Prima Cruciadă și Alexios I Comnenul 28
II. Succesele cruciaților împotriva unui inamic divizat 34
1. Divizarea Orientului Apropiat 34
2. Prima Cruciadă și cele dintâi cuceriri (1099-1125) 37

III. Islamul ia din nou inițiativa (1125-1188) 46
1. Atabegii de Mosul și războiul sfânt împotriva francilor (1125-1145) 46
2. Eșecul celei de-a II-a Cruciade (1148) 47
3. Ofensive și contraofensive: lupta împotriva lui Nur-ad-Dîn (1148-1175) 50
4. Salah-ad-Dîn și sfârșitul primului Regat al Ierusalimului (1175-1188) 52
IV. A III-a Cruciadă și stabilirea unui „*statu quo*" (1187-1193) 57

CAPITOLUL III - *Cruciadele din secolul al XIII-lea: devieri și neputință* 64

I. Deturnarea celei de-a IV-a Cruciade și întemeierea statelor latine din Grecia 64
II. Devierea sistematică: cruciadele politice din secolul al XIII-lea 72
III. Armistiții și cruciade în Țara Sfântă (1198-1254): convietuirea cu ayyubizii 76
1. Armistițiile 76
2. A V-a Cruciadă (1217-1219) 78
3. Cruciada (a VI-a) a lui Frederic al II-lea (1228-1229) 79
4. Războaiele civile din Palestina și pierderea Ierusalimului (1229-1244) 80
5. A VII-a Cruciadă (1248-1249) 83
IV. Între mongoli și mameluci: sfârșitul așezărilor cruciate din Siria-Palestina (1250-1291) 86
V. Proiecte și tentative de cruciade în secolele al XIV-lea și al XV-lea 91

CAPITOLUL IV - *Structurile cruciadei* 96

I. Pregătirea: predică, organizare, finanțare 96
II. Aprovizionarea, transportul trupelor și al banilor 102
III. Organizarea militară a cruciadelor (efective, comandament, strategie, tactică) 106
IV. Influența necesităților militare asupra structurilor politice ale statelor cruciate (regimul feudal, apărarea Țării Sfinte de către ordinele militare) 113
V. Regimul „colonial" al statelor cruciate 121

CAPITOLUL V - *Cruciada în lumea medievală* 127

I. Cruciadele în conștiința creștinătății occidentale 127
1. Doctrina ecleziastică 127
2. Spiritul „cavaleresc" al cruciadei 129
3. Spiritul „popular" al cruciadei 132
4. Critica cruciadei 136
5. Civilizația statelor cruciate 139

II. Cruciadele în confruntarea dintre Orient și Occident.... 143
1. Bizanțul și cruciada 143
2. Islamul și cruciada 147

ÎNCHEIERE 153

BIBLIOGRAFIE 155

HĂRȚI – Orientul Apropiat și Asia Centrală în epoca cruciadelor 20
Statele cruciate 32
Drumurile cruciadelor..... 58-59
Bătălia de la Arsuf 61

Redactor: ANDREI NICULESCU
Tehnoredactor: GHEORGHE MIHĂIȚĂ
Tehnoredactare computerizată: DOMNICA ROTARU

Bun de tipar: iulie 1998
Coli de tipar: 10. Apărut: 1998.

Tiparul executat la Tipografia EVEREST

Puţine fenomene istorice au suscitat atâta patimă precum cruciadele, invocate adesea ori de câte ori se discută despre conceptul de război sfânt în general sau despre orice conflict dintre Orient şi Occident căruia i se conferă în mod sumar o astfel de aureolă.

Pe termen scurt, cruciadele au contribuit, în Europa, la atenuarea dezordinilor care domneau în rândul creştinătăţii. În Orient, au stăvilit pentru o vreme înaintarea turcă şi au contribuit, cel puţin în parte, la dezvoltarea unui comerţ al Levantului care va dăinui timp de câteva veacuri.

Pe termen lung, pe lângă faptul că nu au izbutit să păstreze ţara Sfântă, au accentuat în Orient ruptura dintre creştini şi musulmani, dar au avut un aport hotărâtor la constituirea creştinătăţii occidentale şi a spiritualităţii sale.

ISBN 973-33-0336-4